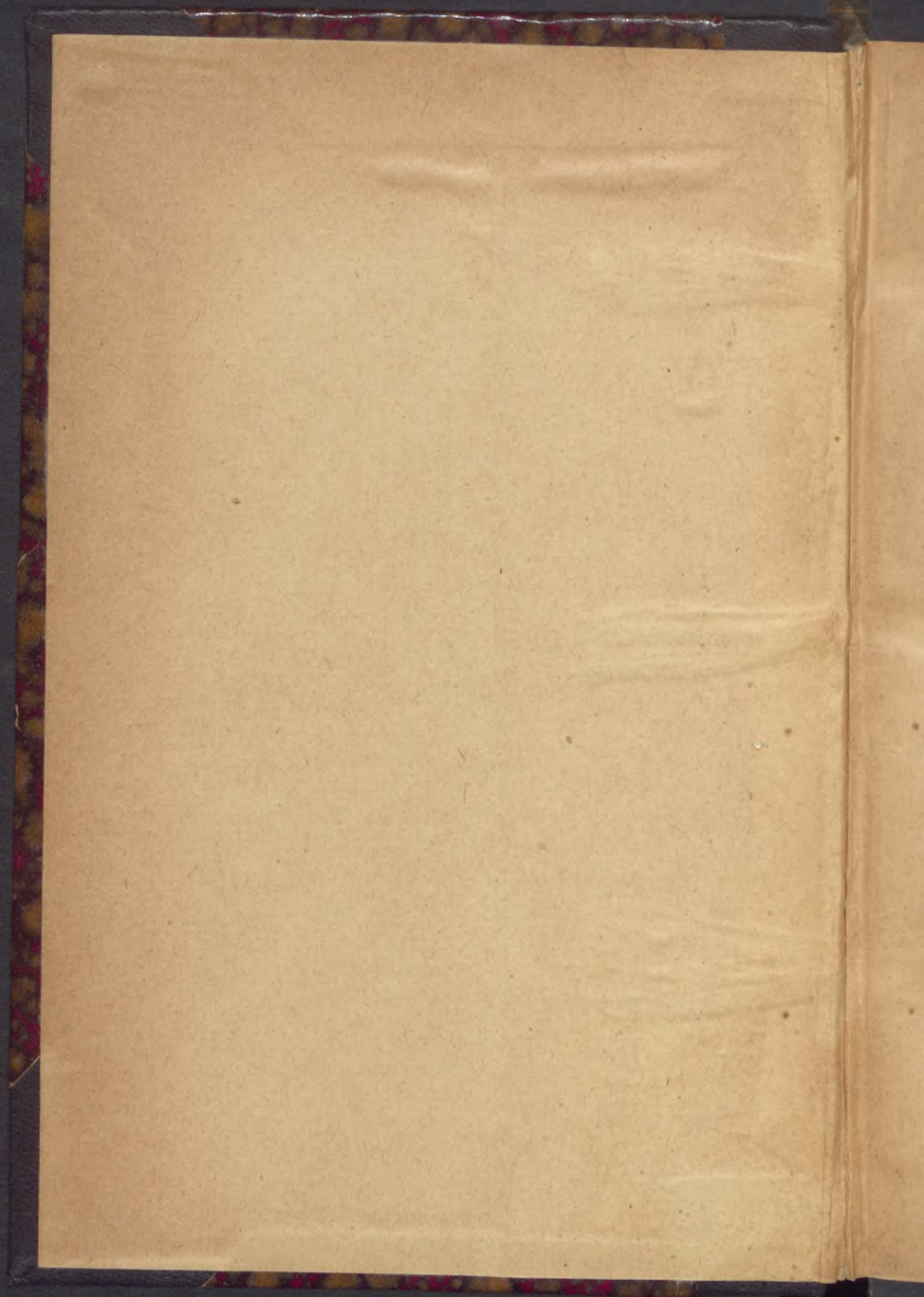
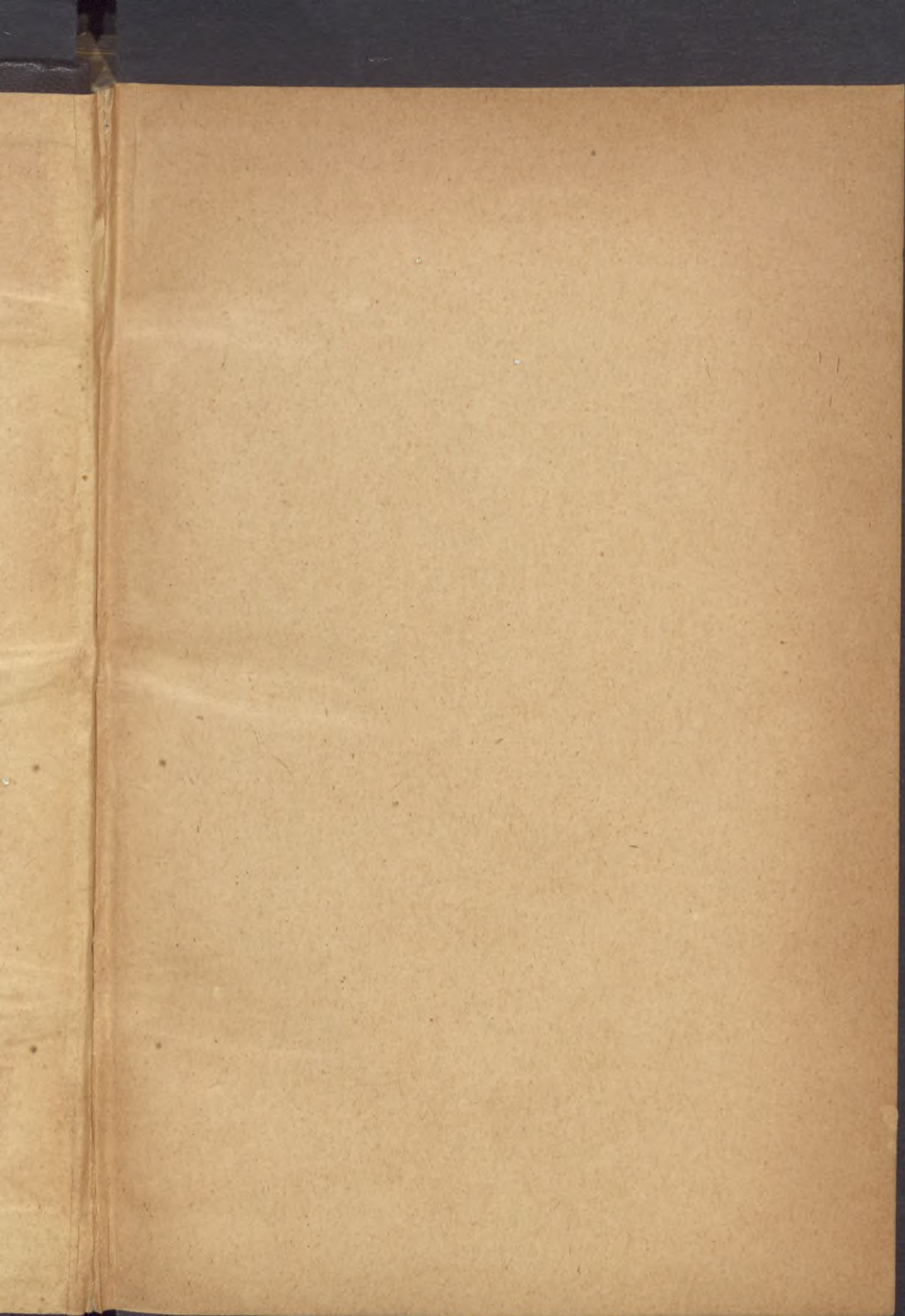

كتاب
الشيخ
الشيخ
الشيخ

A SZENVEDÉSEK ORSZÁGÚTJÁN

IRTA
GÖNDÖR FERENC

A SZENVEDÉSEK ORSZÁGUTJÁN

HÁBORUS FÖLJEGYZÉSEK

IRTA

GÖNDÖR FERENC

BUDAPEST

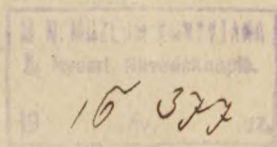
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. T. KIADÁSA

1916.

P.O. hung.
714 v

188457

A Nyugat nyomdája, Budapest, IX., Lónyay-utca 18.

Levél egy halott magyar katonához.

Bevezető leveletem a Kárpá-
tokban elesett jó magyar kato-
nának, Zubolynak, küldöm.

Keresem a Te puritán, szép magyar szavaidat, drága Zuboly, hogy azzal az egyszerűségében gazdag és tisztaságában szent hanggal hódoljak Tenéked, aki itt hagyta minket és lihegő sietséggel — ahogy sétálni szoktál — elmentél meghalni a Kárpátokba. Amikor rólad beszél az ember, szeretné kerülni az elkoptatott szólásformákat, el akarna fordulni minden közhelytől, a Te megható, nemes és robusztus alakodra nem illik semmi, ami másra is illik, minden szót terád kellene szabni. Azért keresem a Te puritán, szép magyar szavaidat, mert valaminthogy hozzád is olyan nagyon illett ez a sajátos és nehézkes magyar beszéd, reád is ezek a szavak illenének a legjobban. Méltó ugyan ez

a szólásforma sem igen volna hozzád, mert dehogyan tudtál Te úgy beszélni, drága Zuboly, mint ahogy Terólad beszélni kellene . . .

*

Nem tudnék számot adni magamnak róla, hogy mi volt a Te nagy varázsdodnak titka. De én ezt nem is kértem számon magamtól soha, nekem jól esett az, hogy mindig meghatódom, ha találkozom veled, boldog voltam, hogy lézeng valaki a pesti kávéházakban, akinek egészen biztosan mindig és mindenki szemből igazán van; egész Budapesten, sőt széles Magyarországon csak neki van igazán. Éltünk a pesti kávéházakban néhányan, akik úgy néztünk föl rád, drága, soha el nem felejthető Zubolyunk, mint egy szentire és én, nagy szomorúságok ha értek, gyakran éreztem a bánatom egyik szögletében rezegni valami bizonytalan enyhülést, valami öntudatlan vigasztalás-félét, olyasmit, hogy azért nincsen ám vége még mindennek, van valami, amiért érdemes tovább próbálkozni. Keresni kezdtem ezt az enyhületet, mentem a bizonytalan derengés után és ha a legtöbbször egy hű asszonyi szempár és egy

világító, gyönyörű gyermekfej sugarazták is felém a vigasztalást, sokszor meg tudtam pihenni ennél a gondolatnál is :

— Nem baj, hiszen Zubolynak azért mégis igaza van . . .

*

Háboru van, tehát Te elestél a csatatéren, ennél valami természetesebb dolog nincsen a világon és Te, aki mindent, mindent megértettél, ezt hogyan értetted volna meg ! Hogy voltunk néhányan, akiknek a szíve akart megszakadni, amikor megjött a hire, hogy Uzsok táján orosz golyók eltépték a Te drága életedet is, hogy ma sem tudunk belenyugodni abba, hogy a pesti kávéházból örökre eltűnt és soha, soha nem tér többé vissza közénk kedves alakod, az nem sokat változtat azon, hogy Te, mindnyájunknál külön és jobb testvérünk, drága Zuboly, elmentél örökre és nem jössz többet vissza. És szorongatja a torkomat az érzés, hogy miután Te elmentél, vajjon illik-e, szabad-e még elmenni nekünk pesti kávéházba és feketét hozatni a márványasztalra és a csillárok alatt a villamfényben, kéklő szivarfüstben elmélázgatni,

vajjon szabad-e még? Zuboly elment és nem szűnt meg az élet, nem szűnt meg legalább a pesti kávéház?

Köny harmatozza be a szememet, amikor vasalót régen látott ruhádban, félrecsúszott nyakkendőddel feltűnni látlak a kis Andrássy-uti vendéglőben, ama nevezetes „Három Holló“-ban, ahol melléd szegődtek és soha sem mentek el többé mellőled néhányan, mint Reinitz Béla, Mikes Lajos, Révész Béla, Kunfi Zsigmond, Ady Endre, Krudy Gyula, Somlay Arthur. Hirtelen ezeket látom robusztus alakod körül, akik mindig legközelebb állottak hozzád és mindannyi között tán a leghübb és legjobban a tiéd Reinitz, akinek rekedt, kiabáló beszédje, bizony, meghalkult azóta, akinek álmodozó, fantaszta-életére örökös nehéz árnyék gyanánt borul a Te távozásod, akinek álmos, nagy szemében azóta mindig lesben áll és kibuggyanni kész egy nehéz, meleg könnycsepp...

*

A „Három Holló“ után a „Meteor-kávéház“, a „Newyork-kávéház“ és a „Centrál-kávéház“ voltak a Te magános karriered

utjelzői, mert — hiába csináltak a holttested-
ből töled idegenek és messzeállók lobogót —
más karriered neked nem volt, eredménytelen
és sivár volt a te pályád és amig éltél —
nem tudom másként kifejezni — rosszul ment
neked. Magános, pesti kószálásaidnak hát
örökre vége van, nem fogsz többet károm-
kodni, lázadni, igazságért verekedni, elnémi-
totta a szádat örök időkre ez a háboru,
amelyről ugyan miket is gondolhattál Te,
amig agyvelődöt ki nem robbantották a kop-
nyádból Uzsok alatt és amelyről miket beszél-
tél volna nekünk hajnali termékeny lázroha-
maidban, egy homályos kávéházi zugolyban,
hörgésbe hanyatló kiabálással, reszketve és
fogcsikorgatva, dühödten és ájuldozva. Miket
tudtál volna Te erről a háboruról beszélni
egynéhányunknak, ha — istenem, ha — haza-
jöhettél, ha visszajöhettél volna. De hiszen Te
nem azért mentél el, hogy visszagyere, Zuboly,
Te nem jöhettél vissza, nem lehetett az más-
ként, mint hogy lefeküdtél a Kárpátokban,
hiszen, Te voltál, Zuboly, ennek az országnak
legtisztességesebb, legbecsületesebb férfia.
Furcsa leírni, de Te igazi dzsentilmen voltál,
utolsó itt felejtett lovagja egy soha sem léte-

zett kornak. Ami körülbelül annyit jelent, hogy nem igen voltál erre a világra való. Hát elmentél innen.

*

Amit veled csináltak a Kárpátokban, azt már majdnem két esztendő óta csinálják Európában az emberekkel, más szóval, folyik a világháború, drága jó Zuboly és ahogy elvitt tégedet, elvitt még néhány embert és különösképen elvitt még néhány magyart. Mivelhogy Te a világon mindent megértettél, nyilván megérted azt is, hogy bizony elfogódottan rezeg és olykor sirásba is csuklik a hangom, amikor erről a dologról beszélek. Viszont hangosan szomorkodni mostanában se nem illik, se nem szabad, tehát minek akkor éppen a háborúról beszélni? De hiszen én nem is igen beszélek a háborúról: azt nyomban látja, aki ezt a háborús könyvet végiglapozza. Ezt a háborús könyvet, amelynek megrendült és szomorkodó vallomástétele olyasmi, hogy:

Addig is, amíg erről az irtózatos háborúról őszintén beszélgethetünk, beszéljünk valamiről. Valami másról...

*

Könyező kegyelettel irtam ennek a könyvnek legelső lapjára a Te drága és szent nevedet, Zuboly. Nincsen sok vonatkozásod az itt következő szavakkal, amelyek sápadtan születtek és visszafojtott lélekzettel élnek. Mintha belőlük is kifolyt volna a vér, mint azokból az emberekből, akikről szólanak, halkan, akadozva. Sok vonatkozásom, fájdalom, még nekem sem lehet az itt következő lapokkal. Segítségül szólitom hát a Te áldott emlékedet, drága Zuboly. Bocsáss meg, hogy még nem szoktam le arról, hogy ha valami baj van, tehozzád forduljak. Most baj van . . .

Budapest, 1916 május.

Göndör Ferenc.

A BESSZARÁBIAI FRONT FELÉ.

1916, január.

Ezen az uton jártam már, de ilyen egyetlen egy vonalban, folytonos és megszakítás nélkül kigyózó sinpáron robogva, nem igen lehetett megtenni. A sinek hosszan föl voltak itt is, ott is tépve, az utvonal nagy darabjai, az állomásokkal és az állomásokhoz tartozó városokkal, falvakkal együtt ellenséges kézen voltak, majdnem egész Galiciát elárasztotta és megfojtotta az orosz tenger és minden falut, minden várost, minden házat vérrel kellett visszavenni. Most egymásután robogunk be a nevezetes állomásokba: Tarnov, Rzezov, Przemysl, Grodek, Lemberg, Stanislau, Kolomea. Mi minden történt erre felé és most valamennyi állomáson békés pályaudvari élet kavarog. A borzalmas sebeket, persze, amiket a háboru ütött, meggyógyítani még nem lehetett, a nyomokat, romokat eltüntetni, eltakarítani: nem volt még lehetséges. Még a romok eltakarítása sem történhetett meg teljesen, az elpusztított házak

helyére ujakat építeni, az eltaposott élet helyére ujat varázsolni, a veszendőbe ment értékeket ujakkal pótolni: ez még a távoli jövőendő hosszú és nehéz földadata lesz. Hol vagyunk még ettől azokon a helyeken is, ahonnan pedig már régen kitakarodott az ellenség?

Brutálisan ütközik ki a régi és — mert aktuális — rezignált leszögezésre kívánczózó igazság, hogy sokkal könnyebb valamit elpusztítani, mint ujjaépíteni, az építés munkája sokkal tovább tart, mint a rombolásé. Gondolni kell ezekre a dolgokra, amíg a vonatom ablakából kinézek azokra a területekre, amelyeknek minden négyzetméterjét drága embervér öntözte. Gondolni kell az összemarcangolt galíciai uton arra, hogy bár, sajnos, nagyon sokáig tart a háború, sokkal tovább fog tartani az a munka, ami a háború pusztításait igyekszik jóvátenni.

*

A gyönyörű lemergi pályaudvart szétépték az oroszok, most egy kopár, sivár nagy teremben van a vasúti vendéglő, itt vacsorázom frontról jövő és frontra igyekvő katonák között; messzire fénylik az állomástól a város, amelynek lakói olyan sokáig voltak rabszolgák. Gyorsan bucsuzom a szomorú lemergi pályaudvartól és visz a vonat

tovább Kolomeába, ahová a reggeli szürkületben érkeztem meg. Először akkor jártam Kolomeában, amikor a város fölszabadult a félesztendő orosz uralom alól. Néhány órával előttem még oroszok jártak Kolomeában, egy nappal a fölszabadulás után érkeztem én a sokat szenvedett galíciai városba. Emlékszem még arra a napos, gyönyörű délelőtti, amikor a kolomeai Ringplatzra érve, sok-ezernyi ember boldog örömrivalgását hallottam, amikor egy egész város fölszabadult lakosságának boldog mámore tobzódott körülöttem, amikor Kolomeában minden ember mosolygott, nevetett, amikor minden szem ragyogott, minden arc sugárzott, amikor Kolomeában minden, minden olyan szép volt. A szívem mélyéig meghatva mentem el akkor ebből az ujjongó, mámoros városból, ahol annyi boldog embert láttam és a kolomeai Ringplatz napsütéses mozgalmasságának melege, színe sokáig elkísért kóborgó utjaimon.

Most, hogy ismét elvezetett az utam Kolomeába, — csalódnom kellett. Bizony, kiábrándultam Kolomeából, amely az én emlékeimben egészen másképen élt, mint amilyen. Kolomea a fölszabadulás mámorában nagyon megszépülhetett, mert akkor valahogyan egészen másnak látszott, mint amilyen. A kedves, meleg, ragyogó város helyén egy szürke, piszkos galíciai városkát találtam, hétköznapi

unalommal. A Ringplatzen nem zsong már az ünneplő és ujjongó tömeg, — egyszer volt Kolomeában fölszabadulás — a Ringplatzen, sárban, vízben dögvároson lévő gebék baktatnak, rissz-rossz parasztszekerek dőcögnek, recsegetnek, fonnyadt öreg kofák sápitóznak, kaftános, borzas lengyelzsidók sürögnek és fullasztó félhomály borul nappal is Kolomeára. A „Grand Hotel Bahr“ nedves szobáiba rozoga falépcsők vezetnek, itt van talán a világ legszegényesebb „Bristol“-szállodája, a „City“-kávéházban olyan hideg van, hogy vacog az ember foga és a „Café Central“-ban benszüllött öreg galíciaiak olyan elszántan kártyáznak, mintna sohasem lett volna itt orosz rémuralom, mintha a Ringplatzen valamikor — nem is olyan régen — nyilvános, véres megbotoztatások nem is történtek volna.

Az ünnepi festék lehámlott Kolomeáról, a város az igazi, a hétköznapi képét mutatja, ez a kép elálmosítóan szürke és sivár. Olyan ez a kép, mint az életben általában minden valóság. Kár volt nekem ama bizonyos emlékezetes ünnepi nap után megint idejönni, kár volt megnézni a hétköznapot, a valóságot. Céltalan botorkálás után kijózanodva és egy illúzióval szegényebben bandukoltam ki a csatakos, sáros országuton a kolomeai állomásra.

Sebesültszállító vonat érkezett éppen, elhozta azokat a katonáinkat, akik a legutóbbi harcokban kaptak sebet. Megindító és komor kép volt, ahogy ezek az emberfölötti megpróbáltatásokon átment, borzalmas szenvedéseket átélt derék katonák még vérző sebeikkel, bekötözött fejjel, karral, lábbal, egymást támogatva hosszú sorban, némán és komolyan elvonultak a kolomeai pályaudvar esti homályában. Hősiesen, nagy önmegtartóztatással viselték szenvedéseiket és úgy mentek ott el a januári hideg estében, mint maga a szent és nemes önfeláldozás.

*

Este kilenc óra volt, amikor megérkeztem Cernovicba. Az oroszok mostani óriási erőfeszítéseinek legfőbb célja: Cernovic elfoglalása. Nemrégiben maga az orosz cár járt a besszarábiai fronton és ebből az alkalomból Ivanov orosz tábornok a besszarábiai orosz hadseregek főparancsnoka külön hívta föl az orosz csapatokat arra, hogy Cernovicot foglalják el, mert a harctéren tartózkodó orosz cár különös súlyt helyez Cernovic meghódítására és a minden oroszok legfőbb urának kedvéért minden áron el kell foglalni Bukovina szép fővárosát. A cár a csapatoknál már készenlétben állt arra, hogy — ha az orosz áttörés sikerül — csapataival maga is bevo-

nuljon az elfoglalt városba. Ivanov tábornoknak ezt a parancsát több elfogott orosz katonánál találták meg katonáink. Cernovicba minden nap hoznak orosz foglyokat, akik között nagyon sok az egészen fiatal és a teljesen öreg katona, ami mindenesetre arra vall, hogy az orosz emberanyag sem kimeríthetetlen. Az orosz foglyok — mintha csak hódítók volnának — énekelve vonulnak be Cernovicba és egyáltalán nem látszanak kétségbeesetteknek azért, hogy a biztos pusztulás helyett — a fogság aránylagos nyugalalmába jutottak.

Orosz repülő mostanában nem igen alkalmatlankodik Cernovic fölött, az utóbbi időben szinte állandóvá lett erős ágyudörgés pedig már nem igen zavarja Cernovic viharezett népét, megszokták ők már ezt, a város sok vihart látott lakossága szilárdan bizik a csapatokban, egyszerűen kizártnak tartják, hogy az oroszok valaha itt áttörjék a frontot. Egészen normális élet folyik Cernovicban, a kávéházak, vendéglők telve, az üzletek alig győzik lebonyolítani a forgalmat és a déli és esti korzón igen nagy embersokaság tolong. Arról pedig egyszerűen csak az álmélkodás hangján lehet beszélni, hogy itt az eszeveszetteen lövöldöző és rohamozó ellenség közelében, tehát a front szomszédságában milyen jól és milyen olcsón lehet élni. A világon

minden élelmiszer bőven kapható Cernovicban, az orosz pergőtűz árnyékában.

*

A vendéglőben, ahova a cernovici este sötétjéből betértem, a legtökéletesebb villanyfény világított és a falon német és magyar szövegű plakát hirdette, hogy a Habsburg-kávéházban minden este magyar cigányzene-kar hangversenyez. Átmentem a Habsburg-kávéházba, ahol valóban magyar cigányok muzsikáltak méla magyar nótákat és a kávéházi márványasztalok körül magyar tisztek álmodoztak a magyar nóták hangjainál otthon való dolgokról, magyar örömekről, magyar bánatokról. A kávéház minden asztalánál magyar beszéd folyik, mintha Cernovic egy nagy magyar város volna, mintha nem is Bukovina fővárosában volnék, mintha valamelyik szegedi kávéház asztalai mellett üldögélnének a magyar katonák. És — ime, idáig lüktet a front tüze, lávája — megtelik a levegő csudálatos harci történetekkel, hőstettekkel, legendákkal, arról, hogy mit csináltak a magyar katonák az egész besszarábiai fronton végesvéig.

Mit művelt közlegény Kovács, mit káplár Szabó, hogy pusztult el az őrmester ur, hogy vérzett el a tisztiszolga... A cernovici kávéház villamos és villanyfényes levegőjében usztak, suhantak a csillogó és gyász-

szegélyes történetek, nagy lendületekről és méla, tragikus végső akkordokról esett réveteg, kegyeletes, könnyező beszéd. Sok derék bajtársat elsirattak, mások — és egymás — szerencsés megmenekülésének örvendeztek és egészben az emberi erőfeszítés és önmegtagadás végtelen nagyságának himnusza sóhajtozott, zsongott halk szemérmességgel a levegőben.

Ezek a katonák, akik itt körülöttem a mostani véres, szenvedéses és győzelmes napokról beszélgetnek fáradt és szinte suttogó hangon, tegnap is ott voltak és holnap is ott lesznek a gáton, amelyet el akar söpörni az orosz tenger. Ahogy nézem és hallgatom őket, valahol a közelben — Höfer majd jelenti, hogy hol — megszólaltak az orosz ágyuk és irtózatossággal bömböltek vagy másfél órán keresztül. Ez az a bizonyos orosz pergőtűz, melytől még itt, a cernovici kávéházban is megdermed az ember ereiben a vér.

MAGYAROK A BESSZARÁBIAI FRONTON.

Cernovic, 1916 január.

Cernovicnak egészen békés képe van, ámbar hogy éjjel behallatszik a közeli ágyúdörgés, amely megzavarja azokat, akik odabent, az ablakok mögött a békéről álmodnak

virágos, szelid álmokat. Milyen különös, milyen érthetetlen és rejtelmes dolog is az, hogy amíg itt bent a város házaiban, utcáiban rendes, normális emberi élet folyik, amíg elfüggönyözött szobákban anyák altatgatják gyermekeiket, addig a város alatti véres mezőkön beleágyuznak egymásba az emberek, a „pergőtűz” című raffinált borzalommal árasztják el egymás szegény, kálváriás életét, éjszakai „rajtaütések” vannak, szuronnyal és kézibombával rontanak egymásnak, gyilkolják, pusztítják, égetik egymást, ahogy a káromkodásban halottuk csak idáig: kitapossák egymásnak a belét...

A cernovici kávéház márványasztalán, amíg papírra vetem ezeket a sorokat, reszket a föld és reszket az ég a dühöngő orosz ágyuktól és körülöttem, ahová nézek, mindenütt azok a katonák ülnek, akikre tegnap még céloztak az orosz tűzokádók és akikre holnap — és ki tudja még meddig — újra célozni fognak. Itt bent a városban békés élet; minden más érzésen fölül egyetlen végtelen érzés melegíti át a tűzvonalon kívül álló ember egész remegő valóját: a forró hála érzése. Forró és mélységes hálával telik meg a szivünk, amíg aggódó és csodálkozó tekintetünk odatapad azokra, akik — ezernyi szenvedés, rengeteg gyötrődés, tömérdek kinhalál árán — megcsinálják Cernovic alatt azt, hogy

Cernovicban békében, rendesen tovább folyik az élet. Itt, a városban az öregek, az asszonyok és a gyerekek nyugodtan lefeküdhetnek az ágyba, mert ők tűzben, vészben, ott állnak, meghalnak, de vigyáznak, őrt állnak már majdnem két év óta.

*

Egész Cernovic legendákkal van tele arról, hogy miket csinálnak a magyar katonák odakint az árkokban. Az oroszok rettentő támadásai főképp a magyar honvédezredek csodálatos ellentállásán törtek meg idáig és fognak megtörni ezután is. Cernovicban nyugodtak az emberek.

Különösen a negyvenedik honvéddivízióknak jutott igen nagy szerep az orosz támadások visszaverésében. A budapesti honvédhadosztály, a legveszélyesebb frontokon verte vissza a legvéresebb és legborzasztóbb orosz támadásokat. A 29-es honvédeket a hadseregben „kulistyei hősök” néven ismerik. A budapestieknek ez a vitéz és sokat vérzett honvédezrede ugyanis annak idején Szerbiában, a Kulistye nevű magaslat megvívásával alapította meg hírnevét. A 29. honvédezred végigcsinálta az egész szerb hadjáratot 1914-ben és a nevezetes kárpáti csatákban Uzsofnál küzdött és vérzett. Most itt, a besszarábiai front legexponáltabb pontjain harcolnak a 29-es honvédek és a borzalmak-borzalmát

elszenvedve, sohasem látott szívóssággal teljesítik nehéz kötelességüket. Az igazságnak tartozunk annak a megállapításával, hogy a hős 29-es honvédek között igen sok budapesti szervezett munkás van.

*

Hátborzongató részletekben bővelkedők a mostani besszarábiai harcok. Az oroszok a legborzasztóbb tüzéségi tüzet zuditják a mi állásainkra. Az iszonyu tüzéségi előkészítés után hatszor egymásután indult rohamra az orosz gyalogság. A honvédek rettentő veszteségekkel verték vissza őket mind a hatszor. A hetedik rohamnál állásaink egy kis vonalába benyomult az orosz tulerő. Alig másfél óráig maradhattak az állásokban az oroszok, a honvédeknek egy elképzelhetetlen lendülettel keresztülvitt ellentámadása kisöpörte és nagyrészt megsemmisítette őket. És végéig tovább tartják katonáink összes állásaikat. Az ellenséges lövészárkok, néhol egészen közel vannak egymáshoz. Éppen mert a két front ilyen közel van, a legfuresább dolgok történnek. Megtörtént például, hogy az oroszok egyszerűen ellopták a mi „drótkampónkat“ és egy katonánk másnap visszalopta. Vissza is lopta, sőt ellopta az orosz „drótkampót“ is. Egy elgörbitett végű hosszú rúdval vagy karóval néhol el tudnak nyulni az ellenséges árokig és ilyen helyeken napiren-

de
me
liti
bo
ha
lye
az
tet
tek
szin
tüz
vet
a m
tap
köz
kat

nél
szol
tén
árol
az e
A h
az á
árol
oro
bon
pilla
oro
gyar

den vannak a kellemetlen meglepetések. Éppen, mert az állások helyenkint annyira megközelítik egymást, igen nagy szerepe van a kézi bombáknak. Az ellenséges árkokból gyakran hajigálnak át egymáshoz kézibombákat, amelyek néha nagy pusztítást visznek végbe az emberanyagban. Az oroszok többször megtették azt is, hogy fölemelt kezekkel közeledtek csapatosan a mi árkaink felé megadást színelve és amikor a mieink beszüntetve a tüzelést, közel engedték magukhoz őket, közvetlen közelből kézigrátókkal árasztották el a mi katonáinkat. Okulva ezen a rettenetes tapasztalaton, ujabban a fölemelt kezekkel közeledő orosz sorokat is tűz alá veszik a katonák.

Az ellenséges állásoknak szinte példa nélkül való közelsége a hadviselésnek egészen szokatlan módjait fejlődztette ki. Így megtörtént a napokban, hogy az egyik előretolt árokrészben egy közhonvéd azt hallja, hogy az ellenséges árokban oroszul beszélgetnek. A honvéd kézigránáttal a kezében kimászik az árokból, nesztelenül odacsuszlik az orosz árokhoz, ahol gyanutlanul beszélget három orosz katona. A honvéd közéjük vágja a kézi bombát és ő maga kissé visszahasalva pár pillanatig vár. A kézi bomba fölrobbant az orosz árokban és darabokra tépte a szegény gyanutlanul beszélgetett három orosz katonát.

Amikor a robbanás megtörtént, a vakmerő honvéd talpraugrik és beleveti magát az orosz árokba. A mi árkunkban megdöbbenve és álmélkodva néznek az orosz árokba ugrott honvéd után. Senki sem érti a dolgot. Néhány izgatott és kinos másodperc telik el és egyszer csak kimászik az orosz árokból a honvéd és két kezében hozva valamit, fut vissza a mi lövészárkunk felé és rövid másodpercek múlva szerencsésen bele is ugrik a fedezékbe. Ott a csodálkozó tisztéknek jelenti, hogy a kézi-gránátja megölt három orosz, de mert az orosz lövészárkokban valami csodálatos véletlen folytán nem robbant föl és ott hevert sértetlenül a három orosz három kézibombája, ő leugrott értük az árokba, fölszedte őket és — jelenti alássan — elhozta a három orosz kézibombát. tessék, itt van ni! És átadta a honvéd a „zsákmányt“.

Ilyen és ehhez hasonló hihetetlen események naponként történnek a besszarábiai fronton.

*

A 29. honvédezred több tisztje versenyezve és áradozva magasztalta előttem az ezred nagyszerű legénységét, csillogó szemekkel és valósággal megindult hangon beszéltek el történeteket a közkatonákról, akik panaszszó nélkül mennek neki minden nagy veszedelemnek, vállalnak minden bajt, minden rosszat,

minden fájdalmat, az ő számukra nincsen lehetetlenség. Minden nap és minden óra annyi történetet termel, hogy ennek a sok-sok történetnek soha sem lehet elegendő krónikása. Nem lehet azt mind följegyezni soha.

Különösen megható, ahol az apa meg a fiu egymás mellett fekszenek a lövészárookban, együtt állják az orosz pergőtüzet, együtt mennek rohamra és vigyáznak egymásra . . . Sok helyen küzd egymás mellett az apa a fiával. Hallani is az efajta kérést:

— Alázatosan kérem, kapitány uramat, az apám mellé szeretnék kerülni . . .

— A fiam mellett óhajtanám szolgálni a hazámat . . .

A fiu és az apa egy lövészárookban: milyen megrendítő háborus kép ez! Zlinszky Sándor százados az öreg Ungvárynak, a 29. honvédezred egyik közvitézének azt az emberséges parancsot adja, hogy a svarmlénia legelső árkából vonuljon ki és menjen vissza, hátra a tűzvonal mögé, ahol elfogott oroszok csoportosításával és egyéb békés természetű dolgokkal bibelődnek az ő korában levő, élte-sebb harcosok. Az öreg Ungváry, a jászkunsági deresedő paraszt azonban könyörgőre fogja a dolgot:

— Alázatosan megkérem, kapitány ur hogy ha lesz olyan jó és megengedi, én nem

megyek el a fiam mellől; nagyon szeretnék tovább vigyázni a fiamra . . .

Lehet-e az ilyen kérdésnek ellentállni? A két Ungváry egymás mellett maradt, mivel-hogy az öreg Ungváry minden órára ezer halál veszedelmét vállalta, csakhogy együtt maradhasson a fiával, csakhogy vigyázhasson a gyerekekre. Vajjon jó vigyáz-e rá? Vajjon meddig maradnak együtt? És a front végtelen hosszúságu vonalán végesvégig akad ilyen családi idill: apa és fia egymás mellett, a lövészárokban. Előfordul, hogy a fiu káplár vagy freiter, az apa pedig csak közlegény és így a fiu följobbvalója az apjának, ami katonánál tudvalevően nem tréfadolog és a közlegény-apa bizony a reglama szerint szalutálni tartozik az ő freiter fiának. Zlinszky kapitánynak arra is volt gondja, hogy az Ungváry-családban ez a visszás helyzet elő ne forduljon.

— Kineveztetem az öreg Ungváryt — mondotta nevetve — őrzetetőnek, hogy az öreg mint apa, parancsolhasson a fiának . . .

*

Ellentámadásra mentek a 29-es honvédek és roham közben elsüvitett fölöttük egy orosz gránát. Ebben a pillanatban az egyik köz-honvédet vagy 4 méternyi magasra felröpítette a gránát, azután a honvéd lezuhant a földre és pár pillanatig mozdulatlanul feküdt.

A megfigyelőből, ahonnan ezt végignézték, egyszerre csak azt látják, hogy a már halottnak hitt honvéd, akit ugylátszik, csak a gránát szele röpitett föl, hirtelen föltápáskodik, lerázza magáról a sarat, port és — mintha mi sem történt volna — futni kezd a svarm-lénia után, rohamra az oroszok ellen. Amikor a sikeresen véghezvitt ellentámadás után a századparancsnok megkérdezte a honvédet, hogy hát tulajdonképen mi is történt vele, az naivul felelte:

— Most már nem félek én többé a gránáttól, most már tudom legalább, hogy mi az a gránát...

A szegény, naiv magyar közvitéz most már a világért sem akarja elhinni, hogy akadnak gránátok, amelyektől még meg is sebesül az ember...

*

Az oroszok vesztesége ezekben a harcokban valóban minden képzeletet fölülmul. Nem tulzás, hanem ijesztő valóság az, hogy valóságos hegyek képződtek állásaink előtt az elesett orosz katonák hulláiból. Az orosz hadvezetőség január 20-án két órai fegyverszünetet kért a mi parancsnokságunktól halottai eltakarítására. A fegyverszünetet megkapták és vigasz nélkül való döbbenetes látvány volt, ahogy az oroszok kiözönlöttek árkaikból és ott, a mi állásaink előtt két órán keresztül

szakadatlanul hnrcolták, takarították halott bajtársaikat. Rengeteg orosz katonát temettek el január 20-án. Két órán keresztül nem esett egyetlen lövés se. Amikor a határidő letelt, orosz részről kezdték meg a lövöldözést. Egy orosz gyalogos katona sütötte el legelsőnek a fegyverét.

A STRYPA MENTÉN.

Besszarábiai harctér, 1916 január vége felé.

A besszarábiai front véráztatta csataterein járok, arra vezet az utam, amerre mostanában a legborzasztóbb harcok dultak és ahol még mindig nem csöndesedett el teljesen a csatazaj. Az oroszok rendkívüli módon erős és nehéz áldozatokkal teljes próbálkozásai a besszarábiai front áttörésére: a világháború legvéresebb és legizgalmasabb fejezetei közé fognak tartozni minden bizonnyal. Amit ezekkel az igen erős támadásokkal szemben a mi védő katonáink véghezvittek, olyan bámulatos teljesítmény ez, amiről e véres idők történetírói bizonyára ihletetten és tisztelettel fognak megemlékezni. Itt járok a besszarábiai front tépett-mart csataterein, futóárkok utvesztőiben és lövészárkok végtelenbe kigyózó megviselt testében bolyongok és napok óta együtt élek a katonákkal, akik a

besszarábiai véres tusát végigcsinálták. Itt vannak mind, azaz, hogy már nem mind, mert hát némelyeket, bizony, eltemettek a harcok hetekben. Mert hogy a mi részünkről is vannak, persze, áldozatai az öldöklő küzdelemnek, noha ezek az áldozatok, akármilyen fájdalmasak, mégis szinte hihetetlenül csekélyek a harc arányaihoz és az oroszok szörnyű veszteségeihez képest.

Akik meghaltak, elestek a harcokban, azoknak — lépten-nyomon itt van a kegyelettel őrzött sírjuk, akik megmaradtak, azok itt állanak tovább az árkaikban és hideggel, faggyal, pergőtűzzel, szuronyrohammal dacolva végzik a legnagyobb, a legnehezebb emberi — és gyakran már nem is emberi — föladatot: az erős ellenség minden előretörésének föltartóztatását, győzelmes visszaverését. A legutóbbi nagy tusák lávák forróságától izzik még a lövészárkok hideg levegője, az elviharzott véres és csudálatos történetek zsonganak még mindenütt, örökre lezárt bajtársi szemeknek hűséges, megtört tekintetét idézgetik mély megindultsággal a tovább küzdő honvédek. Még minden olyan friss, még a kiontott piros vértől párolog a fagyos göröngy és — ahogy kinézek a lőréseken, az orosz árkok felé, látom, hogy — néhány méternyire innen, a drótakadályok mögött és között, a nagy véres mezőn orosz katonák

temetetlen holttesteik hevernek egymás mellett, egymás fölött, össze-vissza, szanaszét, meredt mozdulatlanságban . . .

*

Cernovictól északkeletre, a Pruth mellett kezdődik mindjárt a haditerület, amelyet bejártam és folytatódik, elágazodik tovább a Strypa mentén. Galíciai, bukovinai és besszarábiai földet érint a szeszélyesen kigyózó harc vonal, amelynek legszélső árkaiban itt is, ott is megnéztem a katonákat. A jelentéktelen és utálatos kis folyónál, a Strypánál különösen sok időt töltök; oh, mennyi verejték szakadt és mennyi vér folyt ezen a sivár és csuf területen! Az utolsó néhány héten át is mi minden ment itt végbe! Orosz holttestek bukdácsolnak most is a Strypa vizében, a szürke, piszkos jégtáblák között és szegény orosz árvagyermeked édesapái, mint megfagyott és fölcsúzó hullák fekszenek csöndesen, némán egymás mellett a Strypa partján.

Amíg itt járok a harc vonal hosszú kilométerein át, dekungokban, futóárkokban, lövőárkokban, romok között, falvak alá épített földalatti falvakban, házak alatt elvezető barlangokban, vadregényes alagutakban, omló, rémes üregekben, ritkán a föld fölött, majdnem mindig lent a mélyben, a fojtott, hűvös homályban, a föld alatt: érzem, hogy nem igen fogok tudni számot adni arról, hogy hol

jártam, mit láttam. Nagyon sokfelé jártam és nagyon sok mindent láttam, pedig az óriási frontnak csak egy egészen kicsi részét jártam be, hiszen most egész Európa egyetlen végtelen front! És ha a frontnak ezen a piciké részén, ahol én most kóborgok, ennyi minden történik, mi történhetik most az egész nagy front széltében-hosszában, mi minden történhetik most egész Európában? Jobb erre nem gondolni, jobb nem föleszmélni, mert az eszméletre ébredés pillanatai olyan végtelenül terhesek, hogy nem bírja el az emberi erő. Ha mindent, ami most végbemegy, egyetlen nagy képben látni vagy elképzelni tudna az ember, akkor olyan mindegy volna minden, akkor olyan célját és értékét vesztett dolog volna az egész élet, annyira nem volna értelme semminek és olyan kicsinyesnek, olyan kómikusnak, olyan frivolnak és olyan minden, minden értelem nélkül valónak érezné az ember, hogy ezekben az időkben tollat vesz a kezébe, tintába mártja és komoly képpel, sőt lihegő izgalommal fekete betűket vet a fehér papirosra. Akkor egy sort se lehetne ideírni. Holott mégis csak azért botorkálok nehéz, résztvevő érzésekkel és a csodálkozástól tágranyilt szemekkel ezeken a harcraázta földeken, hogy megpróbáljak valamit hazazüzenni abból, amit erre látok. Hát megpróbálok.

A keretet, amelyben a képek leperegnek előttem, nem bírom összeállítani, rendszer és összefüggés nem lesz a képeknek abban a sorozatában, amelyet az olvasó elé próbálok vetíteni. Aminthogy énelőttem is rendszer és összefüggés nélkül merültek föl és libegtek el a képek. A helyek nevei, ahol az utam elvezetett és ahol a rémségek végbementek, utóvégre mellékesek, a furcsanevű falvak és városkák, ahol végigmentem egészen a burkanovi erdő alatt elhúzódó völgyig, kis sáros helységek. Másirányban átmentem a különös nevezetességű Sadagorán, Rarance és Topouruc felé.

Legtöbb időt a frontnak azon a nagyon exponált területén töltöttem, ahol a harminckilencedik honvédhadosztály verekszik borzasztó orosz tulerő ellen legendás hősiességgel és kitartással. Ezt a területet mindenütt magyar honvédezredek vitéz legénysége védi és tartja itt a frontot sziklaszilárdan, áttörhetetlen biztossággal. Itt a magyar bakák a háboru legvéresebb csatáit küzdötték végig. A legutóbbi borzalmas harcokban különösen a felsőmagyarországi honvédezredeknek volt döntő szerepük, ezek csinálták azt a csodát (a budapesti és a somogyi bajtársaik mellett, a másik és legjobban döngetett szárnyon), hogy az orosz előretörések véresen összeomlottak és a mi frontunk ma szilárdabban

és biztosabban áll, mint valaha. Magyar bakák védelmezték a besszarábiai fronton nagy hírnök örvendő, nagyszerűen kiépített és majdnem várszerűen megerősített támaszpont-jellegű hadállást, az úgynevezett „For Baltin“-t. E támaszpont ellen különösen vehemens erővel támadtak az oroszok és ezen a fronton irtózatosak voltak a veszteségeik. Hosszan elidőztem ezen a helyen. Egyik zászlóaljparancsnok végigvezetett az összes állásokban és őszinte csodálkozással töltött el, amiket itt láttam, hallottam, tapasztaltam. Az erősítés alatt elterülő völgyek még mind tele vannak orosz holttestekkel.

A harminckilencedik honvédhadosztályt egyébként „Előre hadosztály“ néven ismerik a harctereken és ez a büszke név nemzeti színű szalagra himezve ott ragyog a katonák sapkáján. Elhoztam magammal a hadosztály minden ezredének csodálatos és megható történetét, mint a világháború megörökítést igénylő izgalmas, véres fejezeteit.

*

A budapesti honvédhadosztálynál már csak rövid ideig maradhattam és alig volt időm másra, mint hogy a parancsnokkal, néhány tiszttel és néhány közkatonával beszélgettem. A legutóbbi nagy harcokban a budapesti honvédek mellett igen nagy és dicsőséges szerepük volt a somogyi honvédeknek

is, akik haláltnegvető elszántsággal és minden emberi képzeletet fölülmuló szívós önfeláldozással álltak ellent a hatalmas orosz támadásoknak. A somogyi honvéd megható alakját ugyanolyan legendás dicsfény övezi a harctéren, mint a híres-neves 44-es somogyi baka alakját. A 44-es somogyi baka az Ikvánál, a somogyi honvédbaka pedig a Strypánál küzködik, szenved és vérzik olyan hősie önmegettagadással és hűségességgel, hogy tábornokok, tisztek és mindenfajta közvitézek elfogódottan és megindultságtól rezgő hangon beszélnek róla . . .

*

Járom a besszarábiai front vértől ázott csatatereit, járom azt a föld alá épített komor világot, ahol már majdnem husz hónap óta élnek és halnak, szenvednek, véreznek és kitartanak a mi testvéreink. Amerre járok, ahová lépek, minden a mi katonáink győzelméről beszél és megszállja az embert a biztossági érzés: az ellenség nem fog tudni áttörni, nem fog tudni eredményt elérni itt, akárhogy is erőlködik. Milyen jó volna, milyen szép volna, ha nem erőlködne tovább, ha nem szaporítanak ott — jaj, milyen rémes odanézni! — a drótok mögött és között meredten fekvő szegény orosz családapák számát, ha nem szaporítanak a kis orosz árva gyermekek, a szegény árva orosz kisfiuk és

kislányok számát. Ha eltűnne és elmulna végre ez a zord földalatti világ, ha az élet fölemelkedhetnék már egyszer a mélyből, a föld alól: a föld áldott, napsütötte színére.

A KASSAI HONVÉDEK ÁRKAIBAN.

Besszarábiai harctér, 1916 január vége felé.

I.

A kassai honvédezred parancsnokától, Jankovich Ferenc ezredestől elbucsuztunk és mentünk kifelé az állásokba, oda, ahol a kassai honvédek állják útját minden orosz előretörésnek. Rommálott falvak és szinte végnélküli vonalban elhuzódó katonasírok között vezet az utam, amerre megyek sehol egy teremtettt élőlélek, a falvak mindenütt kihalva, egyenruha nélkül, katonái uniformis nélkül nem látni erre embert. Ahogy megyek, körülbelül Sapova és Lapajovka falvak között megható kép tárul elébem. A völgyben sok száz katona áll, ül és térdepel és ott fent egy kiemelkedő ponton kis hadi kápolna előtt egy pap áll és szívhez szóló hangon beszél a katonákhoz. Vasárnap reggel van és hamarosan megtudom, hogy itt a besztercebányai honvédek tartják vasárnapi istentiszteletüket. A besztercebányai honvédek is jelentős szerepet játszottak az orosz támadások visszaveré-

sében, most egy kicsit felváltották őket, tartalékban vannak, hogy a borzasztó megpróbáltatásokat és elképzelhetetlen fáradalmakat kipihenjék. Ez az első vasárnapi istentiszteletük az öldöklő harcok után.

Teplán György tábori lelkész ott áll a kis kápolna előtt és megindító hangon beszél a katonákhoz arról, hogy otthon a kis gyerekek ártatlan kacsoikat összetéve imádkoznak az ő jó édes apjukért, hogy semmi bajuk ne történjen itt kint a harctéren. Viharvert öreg honvédek előveszik tarka zsebkendőiket és törölgetni kezdik a szemüket, melyet bizony befutott a könny, az otthon hagyott családi tűzhely említésére. Megrázó kép ez, amint azok a mindenre elszánt katonák, akik tegnap még a legnehezebb harcokban helyt álltak, akik tegnap még a legirtózatosabb orosz rohamokat verték véresen vissza, akik tegnap még golyóval, szuronnyal, puskatussal és fokossal irtották, pusztították az orosz katonákat, azok, ma ellágyulva, megrendülve könyeiket törölgetik és a szívük egyetlen remegő érzésben dobog össze: az otthon való dolgok iránti emésztő vágyódásban, a feleségért, a gyermekért, a szülőért a testvérért való reszkető aggodásban. Teplán György tábori lelkész beszél és a beszercebényai vitéz honvédek könnyes szemmel, borongó homlokkal hallgatják a szavát. Az egész megható társa-

ság a szemét törülgeti, lassanként mindenfelé előkerülnek a zsebkendők és valóban nem lehet meghatóbb vasárnapi istentiszteletet elképzelni, mint itt a frontban, ágyudörgés közben, süvöltöző gránátok között. Mert bizony, amíg Teplán György tábori lelkész égre fordított szemekkel soha el nem muló szent érzésekről és lelki dolgokról beszél, addig szünet nélkül dörögnek az ágyuk, amelyek bizony, bizony, nem respektálják az istenfélő igéket. Itt, a Sapova és Lapajovka közötti völgyben a lelki vigasz malasztos szavai szólnak és néhány lépéssel odébb menydörög, örjög és öldökölve pusztít a földi valóság.

*

Elmegyek a megható vasárnapi istentisztelet színhelyéről és a Strypa mellett megyek előre a kassai honvédek árkai felé. Kiérek a 308-as völgyből és tovább megyek előre hosszú uton, amíg elérek a tartalék állásokig. Azután ismét tovább menve, a futó-árkok végtelen hosszú hálózataán át bejutok az ugynevezett „Száz méteres állásba“. Itt már vár rám Nyékhegyi őrnagy zászlóaljparancsnok. Nyékhegyi őrnagy hős honvédjeivel együtt végig csinálta a legutóbbi véres harcokat is. Végig megyünk az összes állásokban és bevezetnek az ugynevezett „Róka lyukba“, amely a legbámulatosabb fedezék mindazok között, amit ez a háboru produkált.

A „Róka lyuk“ az egyetlen igazán gránát-biztos fedezék és mint ilyen, az orosz pergő tűznek a leghatásosabb ellenszere. A legborzasztóbb pergőtűz egész ideje alatt teljes biztonságban tartózkodnak a honvédek ebben a fedezékben, amelyről külön ismertetést lehetne írni, de ördögös szerkezetét, annak ezernyi titkát elárulni egyelőre tilos. Megyünk tovább az ide-oda kigyózó lövészárkokban és elérkezünk végül a legelső vonalba, ama bizonyos hires és a katonák között legendás névnek örvendő „Forbaltinba“. Most ott állunk, ahová a legtöbb orosz üteg irányította pusztító tűzét és ahová a leghevesebb orosz rohamok irányultak. Egyes pontokon, ahol elhaladunk huszszoros sorban támadtak az oroszok, de vérbe fult itt minden előretörésük.

Egyes helyeken nem látni tul az akadályainkon, itt próbálkoztak leginkább az oroszok. Máshol egész jó kilátás és kilövés is esik, itt a mező még mindig telve van orosz holttestekkel. Egymás mellett, egymás hátán hevernek szanaszét az orosz hullák, pedig már sokat, nagyon sokat eltakarítottak halottaikból az oroszok. De az egész besszarábiai offenzíva legvéresebb fejezetei itt játszódtak le, nem csoda, ha a halottakat még nem lehetett mind eltakarítani. Egyik éjszakai őrjáratunk az elmúlt éjjel az akadályok elé merészkedvén, az orosz lövészárkok közvetlen köze-

lében egy orosz halottat lábra állított és egy rudnak nekitámasztva, álló helyzetben ott hagyott, elrettentő például szánván a szegényt az orosz katonáknak, hogy így járnak mind, ha ismét rohamra hajszolják őket. Az egyik lőrésen kinézve, ott látom a szegény halott orosz katonát álló helyzetben, kissé hanyatt dülve, a hátához támasztott rudra. Ki tudja honnan jött, ki tudja ki volt szegény, mielőtt a cár egyenruháját ráhúzták és halálba hajszolták, ki tudja kik imádkoznak érte, messzi orosz földön, valamelyik kis faluban, ki tudja kik várják haza, ki tudja hány kis gyerek várja, várja otthon és szegény, nem fog soha hazamenni, ott áll Galicia vérrel-kinnal és szenvedéssel teli földjén, holtan, meredten, üveges szemekkel, egy hideg és szurós végű rudra támaszkodva ...

*

Tovább botorkálunk az árkokban és egy helyen ott találjuk Pogány főhadnagyot, aki annak idején Brestlitovsknál legelsőnek uszta át a Bugot, amely köröskörül égett még akkor. Megkérem, hogy beszéljen valamit erről a kalandjáról, de Pogány főhadnagy legyint egyet a kezével és azt mondja, hogy nem érdemes arról beszélni, nem volt az olyan nagy dolog, mint amilyen nagy ügyet az ujságok csináltak belőle. És hiába minden kapacitálás, Pogány főhadnagy nem hajlandó

szerény tartózkodásából kilépni és semmit sem akar elbeszélni abból, hogy, hogy is volt az, amikor ő Brestlitovsknál a legelsőnek uszta át a Bugot. Odébb a frontnak egy másik szakaszát teljesen az igazságszolgáltatás szervei védelmezik. Ott áll honvédei élén Novara dr. főhadnagy, a polgári életben budapesti bíró. Közvetlenül mellette egy másik főhadnagy honvédszakasza őrködik a frontnak ezen a részén. Ez a másik főhadnagy szintén törvényszéki bíró és pedig Varannóban. A pesti és a varannói bírók abban a meggyőződésben vannak, hogy most is polgári foglalkozásuknak megfelelő mesterséget üznek, amit Novara dr. így fejez ki:

— Itt a magyar királyi bíróság védi a hazát. Azért megy itt minden olyan igazságszolgáltatás. Azért nem tudnak az oroszok itt betörni, mert az igazságszolgáltatás őrei állnak az utjukba. Az igazság nevében...

A lövészárók egyik részében diszes tisztalakás áll, rajta a büszke felírás: „Hindenburg villa”. Itt a közelben egy Lehrner nevű pesti könyvnyomdász elvtársat talállok, aki szakaszvezetői rangban védi a hazát. Egy Ribár Ferenc nevű zászlós csatlakozik hozzánk, aki arról nevezetes, hogy éjnek idején kimegy az orosz lövészárók elé és ott elkezd csengetni a magával vitt csengettyűkkel, amivel nagy ijedelmet okoz az oroszok között. Mire

lövöldözni kezdenek rá, akkorára Ribár Ferenc már utban van visszafelé. Ki tudja meddig csöngethet még, szegény? A gépfegyverek állásánál haladunk el, majd egy különös gyilkoló szerszám tűnik fel előtttem. Egy szecsavágó kerékre erősítve gépfegyver áll, amely repülőgépekre vadászik. Gránát puskák, bombavető és egyéb ölőszerszámok egész ijesztő tára ötlük szembe a hosszú-hosszu lövészárók sorban. Az egyik helyen megállunk és érdekes, izgalmas, történeteket beszélnek el azok, akik ezekben a történetekben részt vettek.

A nagy harcok résztvevői beszélnek el, a nagy harcok részleteit. Amint ott állunk Nyékhegyi őrnagygyal, aki éppen egyik közhonvédjáról beszél a magasztalás hangján, egyszerre pukkanást, koppanást hallunk és valami belevágódik a fejünk fölött levő homokzsákba, oly módon, hogy homok, por és száraz sár fröccsen Nyékhegyi őrnagy kabátjára és az én kabátomra. Megkérdézem, hogy mi történt tulajdonképpen?

— Semmi különös. Idetévedt egy orosz gyalogsági golyó és bevágódott a homokzsákba.

Mondta Nyékhegyi őrnagy a világ legtermészetesebb és legnyugodtabb hangján, meg sem mozdult, arébb sem huzódott, csak letörölte a kabátjáról a rálőtt homokot és — mintha mi sem történt volna — tovább beszélt

magasztaló, lelkes hangon az ő hős honvédjéről.

II.

Nyékhegyi őrnagygyal egy előretolt árokrészben állunk meg. Itt szintén valami nagyon nevezetes dolog történt. A múlt évi december 31-én, tehát éppen Sylvester napján a Vorbaltinnak ezt a részét déli 12 órától kezdve állandóan lőtték az orosz ágyuk. Rettenetes gránát- és srapel eső zúdult ide és minden jel arra vallott, hogy ezután az iszonyu tűzéségi előkészítés után itt támadni fog az orosz gyalogság. Délután 3 óra tájban jelentették megfigyelőink, hogy egyes orosz csapatrészek már a drótakadályainknál vannak. A mi gyalogságunk jobbról előre rohant a balszárnny felé és kézi gránátokkal és gyalogsági fegyvertűzzel árasztották el a drótakadályokig előre hatolt oroszokat. Körülbelül fél óra hosszat tartott az ütközet és az oroszokat nagy veszteségekkel visszaverték. Rövid szünet állott be. Azután megismétlődött az orosz támadás: ismét a drótakadályoknál voltak új orosz csapatok és a kassai honvédek megint végeztek velük fél óra alatt.

Vagy 15 percig ismét csönd lett. Ekkor azonban minden eddiginél erősebb orosz roham következett. Olyan erővel nyomultak előre a jelentékeny számú orosz csapatok a

frontnak ezen kis része ellen, hogy tartani lehetett az áttöréstől. Ebben a kritikus pillanatban azonban Thern József tiszthelyettes vezetése mellett a kassai honvédek kirohantak árkaikból, a mellvéden át előre nyomultak az oroszok közvetlen közelébe és lövöldöztek rájuk, és kézibombákat dobáltak feléjük. Heves ütközet fejlődött ki, amelyben a kassai honvédek hőiesen helyt állottak és látható volt, hogy ez az orosz roham is vérbe fullad. Különösen a gépfegyvereink öntötték tömegesen a halált az oroszok felé. Közben mintegy kétszáz főnyi orosz fölemelt kézzel közeledett katonáink felé, hogy megadják magukat. Nyomban kiadta a századparancsnok telefonon a gépfegyvernek a parancsot, hogy:

— Tüzet szüntess!

Közben azonban egy orosz gránát szétvágta a telefonhuzalt és így a tüzet szüntető parancs nem érkezett el gépfegyvereinkhez. A gépfegyverek tehát tovább kattogtak és halomra lövöldözték a szerencsétlen orosz katonákat, akik erre megpróbáltak visszamenekülni saját csapataikhoz, de vesztükre. Odaát az oroszoknál ugyanis észrevették, hogy az előrehajszolt katonák kezüket föl emelve meg akarják adni magukat, tehát a visszavonulni akarókat zárótűz alá vették. A szerencsétlen orosz katonák így módon két

tűz közé kerültek. Az orosz tűz és a mi gépfegyvertűzünk pusztító vonalai között ideoda futkostak, rimánkodva kóvályogtak, jajveszékelve szerettek volna bemenekülni a mi állásainkba, de hiába próbált a parancsnok telefonálni, sőt torkaszakadtából kiabálva akarta elhallgattatni a gépfegyvereinket, de ez az ütközet hevében az összelőtt telefonvezeték mellett szinte lehetetlen volt. Végül ellenséges tűzben rohant néhány emberünk a gépfegyverekhez, amelyeket azután elhallgattattak, miután a harc már úgy is eldőlt és az orosz hullák között már csak olyan eleven katonák bukdácsoltak és könyörögtek, akik meg akarták magukat adni.

Vagy ötven eleven oroszot fogtak el itt a kassai honvédek és néhány száz orosz holtan maradt a vérben fürdő csatatéren. Ezzel végződött az oroszok háromszoros szilvesteri rohama a Vorbaltinnak ezen az előretolt pontján. Szilvester éjszakáján itt senkisem zavarta katonáinkat. Megérdemelték ezt a kis pihe-nést...

*

Amerre megyek, ahová lépek, minden árokdarabnak megvan a maga véres háborus története. Ki tudná mindazt sorra elbeszélni, ami besszarábiai fronton ebben az időben végbement. Visszafelé indulunk Nyékhegyi őrnagygyal és bemegyünk az ő harctéri ott-

honába, egy szinte művészinak nevezhető tábori lakásba, amelyet Münnich Ede fővárosi mérnök, a pesti Népszálló építője épített a katonáiért élő-haló Nyékhegyi őrnagynak. Azután elbucsuzom Nyékhegyitől és megindulok visszafelé. Elmegyek azelőtt a kápolna előtt, ahol a besztercebányai honvédek megható vasárnapi istentiszteletét láttam. Az istentisztelet már régen elmúlt, a katonák eltűntek innen, már nem állják, ülik és reszketik körül a kápolnát, tehát odamehetek a közelébe és közről szemügyre vehetem. A kis harctéri kápolnának szalmából van a fedele, belül a fából levő falakat fenyő ágak díszítik, úgy, hogy a kis kápolna belső világa teljesen zöld. A kápolna homlokzatán kereszt áll és alatta szép színes Mária kép. Milyen valószínűtlen, milyen különös itt, a frontban, az emberpusztításnak ebben a sivár és iszonyatos világában a szelid szemérmes és álmodozó tekintetű Mária kép...

*

Ebédre Jankovich ezredes hajlékába térünk be. Közben az oroszok heves ágyuzásba kezdtek, úgy, hogy rezegtek az ezredes kis házának falai, kocogott az ablaküveg és mintha a tányérok is a szokottnál jobban csörömpöltek volna. Itt Jankovich ezredes házában fültanuja voltam bizonyos jelentéstelekeknek, parancskiadásoknak, telefonálgatá-

soknak és közben mintha a modern háboru egész egyszerű és mégis annyira szövevényes technikája bontakozott volna ki előttem. Nem tesztek egyebet, mint, hogy lehetőleg szöszerinti hűségességgel ideirom, hogy miket hallottam Jankovich ezredes irodájában ebéd közben.

Jelentik az ezredesnek.

— Az oroszok erősen lövik akadályainkat. Minden fél percben egy gránát.

Az ezredes kiadja Schreiber ezredsegéd-tisztnek a parancsot, amely telefonon megy tovább a mi ütegparancsnokságunkhoz:

— Lőni kell az orosz ágyukat!

— Adjanak le néhány lövést a Zagrobelki-Zarwanicki-re!

Itt sejtik nevezetesen az orosz nehéz tüzérséget és alig ment ki telefonon az ezredes parancsa, bömbölve szólalnak meg a mi ágyuink, és mintha a föld is megremegne, olyan erővel dörögnek az ellenség felé. Az orosz ágyuk is lőnek, saját ágyuink is dolgoznak, ugynevezett ágyupárbaj folyik percekken át megszakítás nélkül, fülsiketítő pokoli koncert ez. Az ezredirodában bizonyos izgalom érezhető, folytonos telefonálás, az orosz ágyuk nem szűnnek meg feleselni a mieinkkel, minden jel arra vall, hogy az oroszok új támadásra készülnek a frontnak ezen része ellen. A nagy sürgés-forgásban és izgatott

telefonálás közepette Jankovich ezredes imponáló nyugalommal ül a helyén és adja ki a parancsokat:

— Megfigyelni mindent! Készenlétben lenni minden eshetőségre!

Közben új jelentések érkeznek arról, hogy új ellenséges üteget fedeztek fel, az orosz ágyuk ágylátszik megsokasodott erővel kívánják bevezetni a várható támadást. Telefonálások a szomszédszárnyakhoz, a legközelebbi ezredekhez és kölcsönös jelentéstételek arról, hogy mit figyeltek meg.

Báró Ernő századparancsnok jelentéstétele érkezik telefonon:

— Egy hosszú orosz oszlop megy Dobropolé-ról Chmielovka felé.

Az ezredes kiadja a parancsot az ezredsegédtisztnek, melyet az nyomban tovább ad telefonon:

— Figyeljék meg a megfigyelők, hol lehet az oszlop éle!

Gyorsan megy utána másik parancs:

— Nehéz tüzérség készenlétben!

Rövid néhány perc múlva már jelentik a megfigyelők, hogy hol van a hosszú orosz oszlop éle és néhány perccel később már nehéz tüzérségünk munkája nyomán, nehéz gránátjaink süvöltve száguldanak az orosz oszlop élébe. Ami azt jelenti, hogy ott emberek százai szétszakgatva, összeroncsolva, felpör-

kölve, megégve maradnak az uttesten. Azt jelenti, hogy eleven emberek, családapák megcsonkított hullákká, véres és fekete széntömbökké válnak. Igaz, hogy ők most a mi ellenségeink, ők orosz katonák, de azért, istenem, hiszen mégis csak emberek...

HA A DOMBOVÁRI TANÁR KIÁLL A MELLVÉDRE.

Besszarábiai harctér, január vége.

A kassai honvédgyalogezred története csodálatos haditettekkel van tele. Ime, az egyik kis história, amelyben sok jó honvéd élén a főhős szerepét Schneider András tartalékos honvédhadnagy játsza, aki a polgári életben békés és jámbor dombovári tanár.

December 31-én egy védőpontot őrző erővel támadtak az oroszok. Az erődtés jobb-szárnya ellen négy ellenséges zászlóalj nyomult előre. Ottani hadállásaink előtt teknőszerű terület van, amelyet — éppen mert lejtősen, mélyen fekszik — a mi állásainkból nem lehet betekinteni, kilátás és kilövés nem előnyös, közvetlenül azután teknőszerű völgybe szökik a terep. A kedvező terepviszonyokat használta föl négy orosz zászlóalj arra, hogy ott lent a mélyedésben támadásra gyülekezett és onnan óvatosan előre-

nyomult akadályainkig. Az erősítés jobb-szárnyának legexponáltabb pontján álló második honvédszázad egyszerre csak azt vette észre, hogy közvetlenül az ő állásuk előtt az előnyomuló oroszok már a drótakadályainkat vágják, sőt az első dróthálózat legalsó sorait már sikerült annyira megritkítani, hogy egymásután átbukdácsolnak az első drótsövényen és így átjutva a legelső mezőn, a második sor dróthálózat előtt fürgén kezdik beásni magukat. Vagy hatvan orosz került így hirtelen két sor drót közé, a megritkított első sor és a szilárdan álló második sor közé (a mi állásainktól kezdve a számítást: az utolsó és utolsó előtti sor közé). A két drótsor között végződött a mi állásainkból kivezető ugynevezett megfigyelő árok, ahol a megfigyelőink szoktak kockázatos utjukra kimenni. Az oroszok a megfigyelő árunkba nyomultak be és így meglehetősen földött helyzetbe jutván, jobbra és balra állandóbb jellegű állásokat kezdtek maguknak és óvatosan utánuk szivárgó társaiknak ásni.

A helyzet valóban kritikus volt és nem látszott lehetetlennek, hogy a nagy erővel fölvonuló oroszok a frontnak ezt a részét benyomják, esetleg áttörik. És most jön a dombovári tanár. Schneider András, tartalékos honvédhadnagy, látván a közeledő veszedelmet, merész elhatározással kiugrott a lövész-

árokból a mellvédre. Schneider hadnaggyal együtt megjelentek a mellvéden Nagy József tizedes és a hadnagy hűséges tisztiszolgája, Kiss Gergely György. A mellvéden megjelenni és magasan, kiegyenesedve megállani, amikor az ellenség husz-harminc, sőt helyenkint már tiz-tizenöt lépésre van, körülbelül biztos halált jelent és a jámbor dombóvári tanár a közhonvéddal meg a honvédtizedessel mégis megjelent a mellvéden, a lövészárók fölött. Hogy Schneider hadnagy miért vitte ki magával a veszedelembé éppen Nagy József tizedest, az kitűnt a most mindjárt lejátészódott csodálatos és mesészerű jelenetnél. Halálos izgalom közepette egyszerűen ez történt:

Az oroszokat valósággal frappirozta a magyar tisztnek a mellvéden történt — harmadmagával való — bátor megjelenése. Meglepetésükben elfelejtettek lőni. A következő pillanatban pedig Schneider hadnagy megszólalt és magyarul fölszólította a két drótsor között lábukat megvető oroszokat, hogy adják meg magukat, a megfigyelőárkon keresztül szépen jöjjenek be egyenként az állásainkba, itt nem lesz semmi bántódásuk és jó dolguk lesz. Nagy József honvédtizedes — aki tud oroszul és ezért kellett éppen neki kiállani Schneider hadnagy mellé — szóról-szóra tolmácsolta oroszul, amit a tiszt mon-

dott. Hirtelen barátságosra fordult az oroszok képe, meglátszott rajtuk, hogy az ajánlat tetszik nekik. Pár pillanatig haboztak, tanácskoztak, azután azt felelték, hogy meggondolták a dolgot, ők nem jöhetnek át, de jöjjön át hozzájuk a tiszt ur a katonáival, önük se lesz rossz dolguk. Nagy József tolmácsolta az oroszok feleletét Schneider hadnagynak, aki tovább igyekezett rábeszélni és kapacitálni az oroszokat a megadásra. Nem hiába a magyar irodalom professzora Schneider hadnagy ur, nem hiába ő tanítja a retorikát a dombovári tanítóintézetben, olyan ékesszólással próbált hatni az oroszokra, hogy voltak pillanatok, amikor már azok majdnem megindultak megadni magukat. Az utolsó pillanatban azonban mindig győzött jobb — vagy talán rosszabb — belátásuk és még sem adták meg magukat és egyre megismételték vendégszerető meghívásukat: jöjjön át hozzájuk a tiszt ur és a magyar katonák, ők nagyon meg fogják becsülni őket.

Nagy József tizedes hűségesen lefordított mindent és az ő tolmácsolásával hosszas alkudozás és tanácskozás indult meg. Idegőrlő, izgatott percek voltak ezek. Közben — Schneider hadnagy sasszeme a szónoki lendület hevében is jól és aggódva látta — az oroszok egyre nőttek, növekedtek, az első és a második drótsövény közé már körülbelül ötszáz

orosz sereglett össze és hátulról mindig uj és uj tömegek nyomultak előre. Schneider hadnagy látva, hogy a békealkudozásnak rossz vége lesz, a mellvédről halkan leszólt a lövészárokban az ő parancsát váró Kusiba György szakaszvezetőnek:

— A kézigránátokat készenlétbe helyezni! Mindenki kézibombával és fegyverrel álljon készenlétben! Nekem is készítsenek ide kézigránátokat!

Mondta a dombovári tanár elszántan és a következő pillanatban már ismét az oroszoknak beszélt, minden szónoki képességét összeszedve, utolsó föllobbanó lendületével, a halálos izgatottságtól fojtott hangon. Nagy József tizedes azonban hasztalan tolmácsolta, ha lehet még szebben, amit Schneider hadnagy elmondott, az oroszok, akik közben észrevették, hogy igen nagy tulerőben vannak, már hallani sem akartak a megadásról és egyre agresszivebben sürgették, hogy a magyarok adják meg magukat. Az izgatottság a tetőpontjára hágott, a jelenet lassanként teljesen elvesztette minden kedélyes színezetét, nincs az a frissen köszörült beretva, amely ennek a példátlan helyzetnek az élességével rendelkezhetnék. És a dombovári tanár rendületlenül ott állott tovább a mellvéden és ott állt mellette hűséges tisztiszolgája, Kiss Gergely György közhonvéd és tizedes ur, Nagy

József, a tolmács. Egy pillanatra csönd lett és ebben a kinos csöndben kitört a krízis.

Az egyre növekvő orosz tömegben az egyik orosz katona fölemelte a fegyverét, célba vette a mellvéden álló Schneider hadnagyot és rálőtt. Füttyülve érkezett az orosz golyó, amely célt tévesztett és a hadnagy helyett a hűséges tisztiszolgát találta el: Kiss Gergely György közhonvéd vérző fejjel, holtan fordult le a mellvédről. A dombovári tanár pillanatig megrendülve nézett a hűséges szívű magyar honvéd veszendő alakja után, ám a következő másodpercben ismét Schneider hadnagygyá változott: lehajolt, fölkapta a keze ügyébe készített két kézigránátot és keserű haraggal röpitette őket egymásután az orosz tömegbe. Mindkét gránát pusztítva robbant föl, néhány orosz hanyatvágódott és mielőtt az állva maradottak első rémületükből magukhoz tértek volna, Schneider hadnagy dörgő hangon tüzet vezényelt. Az ezred második századának honvédei egyszerre valamennyien fölugráltak a mellvédre és a kézigránátok záporával árasztották el az oroszokat és nyomban utána gyalogsági sortűzeket zúdítottak a halálrarémműlt tömegre. Rettentő pánik tört ki az oroszok között. A kézigránátoknak borzasztó hatásuk volt, a gyalogsági fegyverek is rémes eredménnyel dolgoztak a néhány lépésnyi távolságból: az orosz

katonák tömegesen rogytak össze vérző tagokkal, irtózatossal, holtan. Jellemző a szörnyű pánikra, hogy meg sem kísérelték használni fegyvereiket, az egész tömegből egyetlen lövés nem dördült többé el a mi katonáink felé, egy kétségbeesetten jajgató és ordító véres embergomolyag vergődött ott, a két sor drót közötti területen.

Futva próbált volna valamennyi szerencsétlen menekülni, de a két drótsövény közé szorultak és mert az első drótháló is csak alul volt kissé megritkítva és a nyugodt, óvatos átbúvárra se idejük, se lélekjelenlétük — érthető módon — már nem volt: vak rohanásukban fönnakadtak a drótsövényeken, ott vergődtek a drótok között, amíg el nem véreztek vagy egy megváltó golyó nem végzett velük. Különösen a kézigránátoknak olyan szörnyű fizikai és erkölcsi hatása volt, hogy nagyon sokan eltévesztették az irányt és ahelyett, hogy a megritkított első dróthálón át próbáltak volna menekülni, a mi állásaink felé rohantak, neki a teljesen intakt második drótsövénynek, ahol persze mind fönnakadtak: a két szembenálló drótkerítés a roskadásig telve volt vérző, vergődő, haladók orosz katonákkal. Harcban edzett katonáknak is hátborzongató látvány volt. Ott pusztult a két drótkerítés közé szorult egész orosz tömeg: jó néhány száz ember. Mene-

külni csak azok tudtak, akik még nem jutot-
tak át az első dróthálón, akik ott álltak a
drótsövény előtt: ezek megfutamodtak. Még
legjobban jártak azok, akik idejekorán be
tudtak huzódni a mi megfigyelő árunkba
és akik valahogyan beásták magukat. Ezek
természetesen a véres leszámolás végén meg-
adták magukat: összesen kilencvenegyen vol-
tak. Tehát vagy 400 orosz halottja, néhány
súlyos sebesültje volt ennek az összeütközés-
nek és azonkívül kilencvenegy orosz foglyot
is ejtettek a mi katonáink.

Ezt csinálták december 31-én a kas-
sai honvédgyalozred második századának
katonái Schneider András tartalékos hon-
védhadnagy vezetésével. Schneider Andrásé-
val, aki háboru előtt békés és jámbor tanár
volt Dombóváron és aki mostanában ahelyett,
hogy Petőfi Sándor költészetének jelentősé-
géről tartana magyarázatot a diákjainak:
kiugrik a lövészárokból a mellvédre, el akar
fogni 500 fegyveres oroszot és amikor lelövik
mellőle szegény hűséges tisztiszolgáját, Kiss
Gergely György közhonvédet, kézigránátokat
dobál az oroszokra. Ugyanazzal a kezével,
amellyel máskor az osztályzatokat jegyzi rá a
növéndékei írásbeli dolgozatára . . .

A MUNKÁCSI HONVÉDEK KÖZÖTT.

Besszarábiai harctér, 1916 január vége.

A munkácsi honvédek ezrede is nagyon sok vihart látott és a legutóbbi nagy orosz támadásokból szintén ugyancsak kijutott nekik. Nikolics Radivoj alezredes, ezredparancsnok módfölött büszke az ő vitéz ezredére és azt mondta, hogy ő nem akar semmit beszélni róluk, nézzem meg őket ott kint az állásokban, majd meghallom, hogy mi mindent műveltek ezekben a nehéz napokban az ő honvédjei. Kimentem a munkácsi ezred állásaiba, ott Horváth alezredes, zászlóaljparancsnok végig vezetett a lövészárkok hosszú során, ahol ott álltak szemben az orosz katonákkal a munkácsi honvédek, akik végigverekedték a legutóbbi nagy harcokat. Vörös szakállas öreg népfölkelő áll az egyik lőrésnél és kidülledt szemekkel figyeli az orosz állásokat. A szakállas hosszú, sovány hős otthon Szabolcsban békés suszter és itt most szorongatja csontos kezével a manlichert és szinte mérgesen lesi, hogy nem dugja-e ki a fejét a szemközti árokból egy halálraszánt orosz. Az összes foglalkozási ágak képviselve vannak itt a lövészárookban, a cipész mellett szabó, a szabó mellett könyvkötő, a könyvkötő mellett asztalos, az asztalos mellett

kereskedő, a kereskedő mellett magánhivatalnok: itt van mindenki a lövészárokbán, aki békében otthon Munkács vidékén a polgári élet zavartalan menetéről gondoskodott.

A gyalogsági fegyverek minduntalan megszólalnak, mihelyt az oroszok valamelyes mozgást észlelnek az árunkban, rögtön lövöldözni kezdenek, ha pedig valaki megdöglötlenül kidugja egy pillanatra a fejét, a következő pillanatban már eldördül és röpíti ide a golyót az orosz gyalogsági fegyver. Közben az orosz ágyuk is megszólalnak: lövik Zarvaniczát és Wisniovczikot. Még kint az állásokban értesülünk, hogy a zarvaniczai templom mellett levő legénységi konyhába bevágott egy orosz gránát és halálra sujtotta Homáda Ferenc szakácsot, ungmegyei deréktót legényt, aki őrzetői rangban főzött a legénységnek és éppen az üstöt kavarta szegény, amikor darabokra tépte a bevágódó gránát. Homáda Ferenc ismert és népszerű szakács volt itt a frontban, mindenki szerette és nagy sajnálkozással beszéltek tragikus elmúltáról. Ugyancsak a lövészárkokban értesültünk arról, hogy egy orosz gránát éppen most csapott be Wisniovczik község egyik istállójába és két lovat agyonvágott. Horváth alezredessel végig megyünk minden állásban, azután elindulunk visszafelé a még mindig ágyutűzben álló Zarvaniczára. Közben kicsit

enyhült az ágyuszó és minden nagyobb baj nélkül jutottunk át Zarvaniczán. Onnan tovább haladva ismét Nikolics Radivoj alezredest kerestük föl és az ezredirodában megpihentünk.

*

Hirtelen megint dörögni kezdenek az orosz ágyuk. Az ezredes kiadja a parancsot, hogy érdeklődjenek a megfigyelőknél, hová lő az orosz. Hamarosan jelenti az ezredsegédtiszt:

— Minket nem lőnek.

Telefonon megkérdezik a szomszéd csoportokat, hogy mi az ujság. Sorra ezt a választ adják:

— Nálunk semmi.

Végül kiderül, hogy az orosz nehéz tüzérség az ezred körletétől messze eső pozíciókra lő, meglehetősen kevés eredménnyel. Hirtelen a mi ágyuink is megszólalnak. Telefonálás és nyomban utána szól a jelentés:

— Saját tüzérségünk lövi Dobropole községet.

Majd másik jelentés érkezik:

— Háromszázötvenhat irányában ellenséges figyelő léggömb szállt fel.

Az alezredes parancsol az ezredsegédtisztnek:

— Kérdezze meg hová lő most saját tüzérségünk!

Hamarosan megérkezik a válasz:

— A Rezsek üteg lö egy aknavetőre.

Egyszerre a szószoros értelmében reszketni kezd az ezrediroda minden fala, a székek meginog az ember alatt, az ablakok mintha idegrohamot kaptak volna, csörömpölve rázkódnak és repedeznek. Nem történt más, mint, hogy a mi saját nehéz tűzérsgünk kezdett dolgozni. Borzasztó menydörgések közepette lövöldöztek innen a közvetlen tőszomszédságunkból nehéz gránátokat az oroszok felé. Kimegyünk az ezredirodából és rövid barangolás után kis magaslatra érünk, ahonnan már látjuk ama bizonyos ellenséges figyelő léggömböt, amelyet az imént jelentettek. Ott lebeg a messzi felhők alatt, kéklő testén megtörnek a nap arany sugarai, olyan békés, olyan szelid és olyan szemkápráztatóan szép jelenség és ki tudja, hogy milyen veszedelmek lebegnek benne a katonákra? Ki tudja, mit fog megfigyelni, ki tudja mit fog jelenteni és ki tudja mi fog a jelentés-tétel nyomában következni. Pedig milyen békésen, milyen gyönyörűen csillog most az a gömb a nap-sugaras levegőben, a könnyű, finom bárányszerű felhők alatt.

*

Egyszerű mindennapos történet a munkácsi honvédezred egyik közhonvédjáról. A december 31-én lefolyt harcokban történt.

Viczián Imre közhonvéd a többiekkel egy sorban lövöldözött az ellenséges orosz rohamoszlopok felé. Új és új orosz tömegek törtek előre és Viczián Imre valahogy elvesztette a türelmét. Hirtelen egymagában kiugrott a fedezékből előre futott a drótakadályig és onnan kezdett lövöldözni az oroszokra. Vakmerő tette fölvilványozta az egész századot és a többiek sorra kiugráltak az ő példája után a fedezékből és odarohantak a drótakadályokig és valamennyien onnan lövöldöztek. Néhányan persze elestek közben, de ez a példátlan vakmerőség a rohamozó oroszok között nagy zavart idézett elő, azok hirtelen megfordultak és futva menekültek vissza. A drótakadályok előtt lövöldöző század harsogó éljenzésbe tört ki és az éljen-riadal terjedt és végig harsant az egész rajvonalban. Viczián Imre közhonvéd megkapta az elsőosztályu vitézségi érmet. A munkácsi ezred soraiban sok ilyen Viczián Imre akad.

A FÖLD FELETT, A FÖLD ALATT.

Besszarábiai harctér, 1916 január végén.

A munkácsi honvédek állanak őrt keményen és elszántan ezekben az állásokban is. Soha fantasztikusabb és különlegesebb harc vonalat. Kis galíciai városka, olyan, amilyen

tucatszámra akad, a háborúnak ebben a megviselt országrészében. Napos januárvégi délutánban érkeztem be a galíciai helységbe, amelyet össze-vissza tépett, mart a harc. Dél előtt az ezredparancsnokságon jelentették, hogy a kis várost állandóan nehéz gránáttal lövik az oroszok és amikor a délutáni enyhe napsütésben beérek a városba, még mindenütt ott tátong a délelőtti orosz gránátok mély és sötétlő nyoma, friss földturások, gödrök, árkok, mélyedések tarkállanak a vérző testű utak mentén. Olykor süvöltve átröpül még most is egy-egy nehéz orosz gránát és levágódik ide a város különböző pontjaiba, elsöpörvén mindent, ami az útjába akad.

Ép ház csak igen kevés van a városban, mindenfelé kormos épületromok feketéllenek, ilyen, éppen ilyen lehet egy város, amelyik a tűzvonalba esik, amelyik maga is egyik darabja a svarmléniának. Itt fent a városkában semmi sem látszik abból, hogy a frontnak egyik részén járunk, itt csak az látszik, hogy az orosz gránátok állandóan idetalálnak, tehát itt csak pusztulás látszik, szétlőtt házak, épületromok, téglahalmok, csonka kémények. Katonákat itt a viharvert házak között nem látni, a katonák odalent vannak a föld alatt és ahogy a futóárok útján leérek a galíciai frontnak ezekbe az ekszponált állásaiba, csudálkozva látom, hogy a kis város alatt, lent a

föld mélyében egy másik város épült ki. A földalatti város természetesen teljesen láthatatlan az ellenség számára, a házak és a házromok alatt elvezető utakról, a házak és a házromok alá épült házakról, a pincék alatt áthúzódó barlangszerű odukról, erről az egész vadregényes lövészárók-hálózatról, amihez foghatót én még sehol és sohasem láttam, természetesen fogalma sem lehet az ellenségnek, amely hasztalan lövöldözi halomra az értelmetlen épületeket, amikor odalent a mélyben láthatatlanul és szinte megtámadhatatlanul szerte-ágaznak a mi nagyszerűen kiépített védelmi vonalaink. Városias, nagy épület falának irányába hatolunk előre, a fal alatt eltűnünk a mélyben és odalent a ház alatt a legszabályosabb lövészárók sorozat fogad bennünket, megyünk, bolyongunk a lövészárkok során, közben a városnak egy másik utcáját szeljük át és a harmadik utcában érünk ki ismét a föld színére. Kicsit megyünk a nap-sütésben, azután ismét eltűnünk egy épület alatt és a föld alatt folytatjuk tovább kanyargós és a legszeszélyesebb vonalat leíró utunkat és így bejárjuk az egész kis várost a föld felett, a föld alatt, amig elérkezünk a Strypához.

A föld felett és a föld alatt párhuzamosan elterjedő ez a háborús panoráma, olyan megragadó kép, amelyet keveset produkál ez

a csataképekben oly igen gazdag európai térkép. Megállok a város egyik kiemelkedő pontján és ott terül el a szemem előtt a híres 341-es völgy, amelyben a nagy orosz offenzíva idején a legtöbb orosz pusztult el. A 341-es völgyben halomra lövöldöztek az előretörő orosz rohamoszlopokat és a halálnak egy igen tekintélyes hányada innen, ebből a galíciai kis városból zúdult az oroszok felé. Akkor még az elsősorban emelkedő házak nagy része ép volt és a katonák földalatti fedezékeikből kiugrálva fent a háztetőkre és a falakra kusztak fel és onnan lövöldöztek az oroszokra. Később a falak egy részét a mi katonáink maguk döntötték le, hogy az orosz gránátok hatását némileg enyhítsék, hogy az elsöpört téglá, fal vakolat ne okozzon még külön sebeket az amugy is sok veszélynek, viharnak kitett katonáknak. Járok a nagyrészen rommá lőtt város utcáin, ahol egyetlen élő lelket nem lehet látni — élet csak odalent van a föld alatt — és közben füttyülve és orditozva érkezik át egy-egy elkésett orosz gránát.

*

Most a romokban heverő csendőrlaktanya előtt visz el az utam, majd a római katolikus elegáns paplak maradványai elé érkezem és egyszerre ott emelkedik előttem két karcsu tornyu templom : a római katolikus

és a görög katolikus templom, mind a kettő meglehetősen összelőve. A két templom körül különböző szentek szobrai álldogálnak, meglehetősen háboruviselt állapotban. A szentek iránt sem volt kiméletes az orosz fegyver, egyiknek a fejét, másiknak a nyakát, harmadiknak a félderekeit lötték el az oroszok. Istenfélő ember számára lesújtó kép lehet, amint páduai Szent Antal, Szent Benedek és a többi szentek fej nélkül, nyak nélkül, kéz nélkül, láb nélkül, néznek bele merengőn, mélabusan ebbe az istentelen, megcsunyult világba. A háboru, bizony, nem ismer kegyeletet, istenfélelmet és a szentek ezen a vidéken bizony nem vigyáztak a katonákra, a templomra, nem vigyáztak a hivekre, nem vigyáztak még a saját fejükre sem, mert ime, csonkán, bénán, fejetlenül, sebesülten, igazi háborus rokkantakként állanak itt, a galíciai városka főterén, a szomorú, üres és megsíratni valóan sivár házsorok között.

Bolyongok tovább és elérkezem a város nevezetes vizimalmához, amely, persze, dehogy is van üzemben, hiszen ezt a malmot a leggyakrabban tartják tűz alatt az orosz ágyuk és valóban olyan ez a malom itt a nagy csöndességben, amelyet csak elvétele tör meg egy-egy orosz ágyu- vagy puskalövés, mint egy elátkozott középkori várrom. Ott állok a vizimalom romjai között, alattam, előtttem a

Strypa vize hömpölyög, oldalt Hajvaronka falu ütött-kopott házai bólogatnak és a Strypán tul magánosan ott áll egy kápolna és mellette egy kis ház. Valamivel odébb egy egész házcsoport tűnik fel, érdekes, hogy a magánosan álló kápolna és az a kis házcsoport odaát, még szintén ehhez a városhoz tartozik, de a városnak ez a Strypán tuli kicsi része már orosz kézen van, míg a Strypán inneni nagy terület a mi katonáinké. Odaát, azokban a házakban orosz katonák tanyáznak és lövöldöznek ide, míg a mieink innen oda célozgatnak. Innen a vizimalom romjai közül, ahogy átnézek a Strypa tulsó ellenséges partjára, a keskeny házcsoport mögött ott látom elhúzódni a burkanovi erdőt, ahol az oroszok az első nagy rohamra gyülekeztek és ahonnan előretörve, eljutottak a 340-es völgybe és innen előrerohantak egészen a Strypa hidjáig, amely egyenesen idevezet a romokban heverő vizimalomhoz. Ideát azonban már nem tudtak jönni, mert közben vagy elvéreztek vagy visszamenekültek.

Hirtelen fegyverropogás hangzik és egy orosz golyó itt füttyül el a közelben. A tulsó partról idelöttek. Fedezékbe megyünk, oda, ahol a gépfegyver áll. A gépfegyver parancsnoka vezényel és először is a kápolnát veszik célba. Több lövés dördül el. Semmi hatás. Most a magánosan álló házra irányul a gép-

fegyver tűz. Alig hogy eldördül az első lövés, föltárl a ház ajtaja és két orosz katona ugrik ki rajta. Futni kezdenek, majd hason csuszva igyekeznek menekülni gépfegyvereink tüzeből a kápolna felé. A mozgás csak néhány pillanatig tart, mert hamarosan elnyulva ott marad a ház és a kápolna között mind a két orosz. Hogy mi történt a szerencsétlenekkel, azt innen nehéz megállapítani, de a valószínűség az, hogy a gépfegyvergolyók eltalálták szegényeket és most kinyulva, mozdulatlanul, mint két homályos árnyékdarab ott hevernek a Strypa tulsó partján. Pillanatnyi csönd áll be. Egyszerre ismét ropognak az orosz gyalogsági fegyverek: egymásután több golyó süvölt el a fejünk felett. A következő másodpercben még egy orosz ugrik ki a magános házból és futni kezd a házcsoport felé. Egyszerre két gépfegyverünk is célba veszi. Gépfegyvereink tüze nem éri el azonban az orosz, az lélekszakadva menekül, bukdácsol, hol hason csuszik, hol négykézláb mászik, majd kiegyenesedve rohan tovább a házcsoport felé és végre, izgalmas üldözés után eléri a házcsoportot és eltűnik a házak között. Megmenekült. Gépfegyvereink most a házcsoportot árasztják el golyókkal és ugylátszik, hogy azok a házak ott mind telve vannak orosz katonákkal, mert tüzelésünkre sűrűn válaszolnak, a házakból füttyülve érkezik sok-sok

orosz golyó. Percekig tart ez a kölcsönös lövöldözés és azután ismét elcsöndesül minden.

Én ismét ott állok a malom romjai között és nézem az ellenséges szigetet, ott, túl a Strypán. Azután szűk futóárkokon át eljutok az állásoknak egy lépcsőzetesen emelkedő szakaszához, ahonnan fölérek egy bástyaszerű pompásan megerősített lövészárkokba. A katonák „Citadellának“ nevezik ezt az állást és valóban ez a bástyaszerű, lépcsőzetesen emelkedő árokreszlet feltűnően hasonlít Budapest híres Citadellájához, noha a kilátás nem is olyan festői és nem is olyan békés, mint a pesti Citadelláról. Innen a galíciai Citadelláról az orosz állásokra nyílik a barátságtalan kilátás. Elhagyom a Citadellát és ismét kilépek a város utcáiba. Itt a rommá lőtt járásbíró-sági épület, ott a gránáttépte zsidótemplom, az utcákon szétcibált ágynemük, tarka és fehér ágyhuzatok, butorroncsok, mind-mind az elmúlt élet nyomai. Valamikor egészen csinos városka lehetett ez itt, hiszen egyik-másik utcája ki is van kövezve, a romok között is fölfedezhető sok erkélyes terraszos szép városi épület, ugynevezett uri házak. Vannak persze szalmafedeles ütött-kopott viskók, mint Galiciában ugyszólván mindenütt, de igen csinos urinegyede is van a városnak és ezeken a rendes kikövezett utcákon, amelyik ház nem hever romokban — persze

ilyen kevés van — az igen szemrevaló, rendes városi épület. Egészben, mondhatatlanul megható kép ez a felemás galíciai városka, az ő szalmafedeles parasztházaival, csinos, rendes városi épületeivel, elpusztult házsorai-val, istállóival, tépett rollóival, kopár üres erkélyeivel és a maga halálos csöndjével, a lakatlanság ijesztő mozdulatlanságával. A fegyverek zaját minduntalan nyomon követi a félelmetes csönd. Egyetlen teremtet lélek sincs az egész városban. Csak odalent a föld alatt.

*

Esteledik. Az égen gyönyörű piros folt ragyog föl, milyen szép ezen a halott helyen is a naplemente. Repülőgép száll föl valahonnan, néhány percig kering a halálos némaságba burkolózott város fölött és azután elszáll, eltűnik, mielőtt megtudnám, hogy az oroszoké-e, vagy pedig a mi repülőgépjeink közül való-e. Az égen az a ragyogó piros folt veszíteni kezd fényéből, színéből, halványulva, erőtlennül, mint egy katona, akinek a szivét lőtték keresztül, bukik le a burkanovi erdő mögött a nap. Lassanként szürkülni kezd. Ahogy kiérek a városból, hosszú sorban menetelő katonákkal találkozom. Mennek a front egyik részéből a front másik részébe. Mennek, menetelnek a hideg, szomoru alkonyatban. Hátukon egy köteg szalma. Az ágyuk,

a házuk, mindenük. A galíciai országot fáj-
dalmas sara, szurós röge, roskadozó lábuk
alatt és hátukon az ágyuk, mindenük. Arcukon
a hazvágyás, az otthon hagyott dolgok után
való reszkető rajongás. És mennek, menetel-
nek a januárvégi hideg szomoru alkonyat-
ban, a galíciai országot szurós rögében, fáj-
dalmas sarában . . .

A MEGHÓDÍTOTT BELGRÁDBAN.

Belgrád, 1915 október hó.

A zimonyi parton állok és nézem a földult Dunát. Pontonok, faalkatrészek, szétlőtt hajódarabok uszkálnák a Duna vizén, vasdorongok lógnak le egy kettétört szállítóhajó roskadt árbócáról, hidkarfák és tutajrészletek himbálózna ide-oda és amott egy álmonitor leskelődik a szerb partokhoz közel. Itt, a lábam előtt, drótsövény húzódik el, kilőtt lövedékek százai hevernek, a part megviselve, összetörve, hogyne: hiszen innen indultak el a mi katonáink a szerb partok felé. Innen, át ezen a mély, nagy vizen, át a Dunán, át a Száván, ismeretlen, biztos nagy veszedelmek felé. Odaátról halált okádtak a szerb ágyuk és a magyar, német és osztrák katonák csak mentek, hajóztak, bukdácsoltak a Dunán, a Száván, elmerültek, ujak jöttek, vergődtek, usztak a vízben, egymás mellett usztak élő és halott katonák, egyszerre kellett harcolni a gránát ellen és a víz ellen és ők mégis mentek a másik part felé, át is értek, ott már

várta őket a puszkagolyó és a szurony hegye és ők bátran harcba mentek, helytállottak és a miénk lett Belgrád.

Most itt már csönd van, nem dörögnek az ágyuk, a katonák, akik a vízben gázolnak és uszkálnak most, azok hidat építenek, hajót foldoznak, aknát halásznak és ma már a Duna és a Száva a mi szövetségeseink, pedig néhány nappal ezelőtt még milyen halálos, milyen gyilkos, milyen megölő ellenségünk volt ez a két folyó ezen a vidéken.

Átnézek a tulsó partra: Belgrád város szilhüetje bontakozik ki előttem. Innen a távolból is látom, hogy nagyon sok épület romokban hever, de a szétlőtt házak között teljesen sértetlen és ép palotasorok emelkednek és amott egy hatalmas gyárkémény ontja a füstöt. Tehát a város nem lehet egészen halott, ott, a roppant gyárkémény öblös torlán, az élet füstölög. A Dunán tépett hajóroncsok mellett kotrógépek dolgoznak és a belgrádi utcákról letépett háztetők feketélenek ide. Fölszállok a „Torontál“ nevű gőzös födélzetére és megindul velem a hajó a szerb partok felé. Megyek Belgrádba!

*

A hajó partot ért és ki lehet szállni Belgrád földjére, minden akadály nélkül lehet behatolni a városba. A belgrádi parton is magyar és német katonák foglalatoskodnak,

lázás frontmögötti munka folyik az egész vonalon és itt áll előttem Belgrád, a szerbek hősiezen védelmezett és végül mégis elesett fővárosa. Itt, a Duna partján majdnem minden ház összelöve, épületromok, téglahalmok, kéménydarabok, pusztulás mindenfelé. Közvetlenül a part mentén jól kiépített és még ma is erős szerb gyalogsági állások, innen kellett kiverni a város védőseregét és csak azután lehetett behatolni Belgrádba, ahol tovább tombolt a harc, ahol az utcákon katonák és polgárok holttesteit heverték, ahol asszonyokat és gyermekeket tépett szét darabokra a gránát és ahol francia katona holttestét találták szerb bajtársa mellett.

Ahogy befelé indulok a városba, mindjárt föltűnik, hogy a templomok tornyát megkímélték az égyuk, azok karcsun és sértetlenül emelkednek ma is a felhők felé. Ott emelkedik a Kalimegdán összelövdözött, szétrombolt falaival, odébb a Dunánál a Cigánysziget nyulik el, itt félelmetes erővel dühöngött a harc. Ott áll a citadella, amelyet szintén csak vérrel lehetett elfoglalni. A parton és az itt veszteglő hajókon magyar zászlók lengenek, a piros-fehér-zöld színeket lobogtatja a szél a szerb oldalon és Belgrádban magyar beszéd hangzik mindenfelé. A „Hotel Kragujevac“ épülete emelkedik itt, körülötte bezárt üzletek, néma házak, kihalt utcák,

gyászos hangulat fekszik rá a meghódított Belgrádra. A Száva-utcán igyekszünk előre, innen a Balkán-ulicára érünk és elvisz az utam a „Hotel Bristol“ gyönyörű épülete előtt, a Bristol-kávéház ablaküvegjei mögött, a márványasztalok körül magyar és német katonák isznak párolgó teát, amit maguk főztek maguknak. Ott sárgállik a „Hotel Szaloniki“ mélabus épülete és mindenütt, amerre megyünk, szétlőtt házak után ép utcákat, sértetlen ház-sorokat találunk. A Sándor herceg-téren zöld-lombos, árnyas park, érdekes műemlékek, azután a Terásien, a Milán király-utca, ahol a belgrádi élet egész erejével szokott lüktetni, ahol békeidőben színes és nagyszerű korzó, óriási embersokaság hullámszik; most alig néhányan lézengenek, törődött aggastyánok, asszonyok és gyermekek, akik — mi tagadás — nem szeretik a hóditókat, a szemükből a gyűlölet tüze lobog. Ezek nem hazudnak, nem hizelegnek, nem félnek, ezek ellenségek, ezek szerbek. Az asszonyok, szinte valamennyien gyászruhában, mindegyiknek van már halottja, ami nem csoda, hiszen Szerbia már negyedik éve visel állandóan háborút. Elérek a konak elé, a régi királyi palotába is becsapott egy gránát. Magyar baka áll őrt a konak kapujában. Bemegyek a konakba, az udvar árnyas parkján át elérkezem Péter király nevezetes otthonába. A szerb királyi kastély-

ból lehetőleg mindent elvittek, csak rendetlenséget, zür-zavart és a királyi könyvtárt hagyták itt, a drága könyvek ott hevernek a pizsokban, porban, a trónteremben ott az emelvény, ahol a király ülni szokott, egyébként kopárak és üresek a tágas, szép termek, a falakról leszedve a képek és néhány oda-támasztva a falakhoz. A királyné szobáját hagyták a legnagyobb rendben, mert ott még megmaradtak a koronás, rézveretes butor-darabok, néhány ruhadarab is hever a szek-rényben és a földön könyvek, képek minden szobában, néhány aranyhimzéses vánkös, egy csomó porcellánedény: mindez a legnagyobb rendetlenségben és össze-visszaságban, szinte érthetetlen, de a konak olyan benyomást tesz az emberre, mintha innen menekülni kellett volna és hirtelen pakkolták volna össze a holmikat. A trónörökös szobájában néhány kard és tör függ a falon, a földön Sándor herceg névjegyei hevernek, néhány disztárgy is akad még, egyébként azonban az egész királyi lak, a maga diszes kupoláival, monu-mentális előcsarnokával és az utcára, szinte szomorkodva néző, elhagyott erkélyével, nagyon sivár és lesujtó látvány. Ilyenek, éppen ilyenek lehetnek csak azok a királyi kastélyok, ahol kezdik széttépni az országot és elveszik a fővárost, ahonnan menekülni kell az uralkodónak. Nem kell éppen Péter

király tisztelőjének lenni az embernek ahhoz, hogy bizonyos elfogódottsággal jöjjön el a szomoruvá vált belgrádi konakból.

*

Bolyongok Belgrád meglehetősen néptelen utcáin, nézem az üzletek lehuzott vas-redőit és az egyik boltajtón német és magyar nyelven a következő föliratot olvasom:

*Kérem ezt az üzletet
ne tessék kinyitni.
Én internálva vagyok.*

Egy másik vasrollón ez a fölírás:

*Ne bántsanak,
én magyar vagyok.*

Persze, ezeket az üzleteket nem nyitotta ki senki, de a fölnyitott boltok ajtaját egyébként is mindenütt katona őrzi. Elérkezem bolyongás közben a „Hotel Moszkva“ diszes, nagy épülete elé, a hatalmas szálló néhány ablaka bezuzva, gránát vágott a tetejébe, de az épületben nem tett sok kárt, a legfelsőbb emeletet sebezte meg csupán kissé a lövedék. Mint a többi belgrádi szálló, zárva van természetesen a Hotel „Moszkva“ is és itt, ahol az előkelő Belgrád szokott találkozni egymással, most csöndes és néma minden, csak néhány honvédhuszár lovagol az utcán, ahol most magyar fiuk teljesítenek csendőrszolgalatot.

Egyedül a Hotel Balkán maradt üzemben, ez állandóan telve van magyar és német katonákkal, ez az egyetlen hely Belgrádban, ahol késő estig, pislogó gyertyafénynél, étkezni lehet. Az orosz követség épülete teljesen ép és sértetlenül áll ott, mellette a híres volt orosz nagykövetnek, Hartwignak egykori lakása. A szerb miniszteri épületekben sem esett semmi kár és a Kronsztka-ulica 23. szám alatt levő osztrák-magyar követség kopott, sárga háza is majdnem teljesen ép, mindössze két ablaka van bezuzva. A követség udvarán ott a kápolna, ahol annak idején rekviemet tartottak Ferenc Ferdinánd lelkiüdvéért és ahol ezen a nevezetes istentiszteleten a szerb királyi udvar is megjelent. Itt, az osztrák-magyar követség épülete előtt állott meg azon a végzetes délutánon néhány perccel 6 óra előtt Pasics miniszterelnök kocsija, ezen a kis kapun — amelynek a kilincsét fogom — vitte be Pasics a nevezetes szerb jegyzéket, amelyben Szerbia elutasítja a monarchia követeléseit és ezzel megindult a véres színjáték. A követségi épület a Korona-utca 23. számától egészen a 27. számáig terjed, itt van a konzulátusi hivatal is, az egész épületben szinte nyomasztó csönd, az udvaron a park gondozatlan, elhanyagolt, a lugas dudvával tele, a kis fapadok sárosak, ez az egykori ellenséges sziget a szerb fővárosban elhagya-

tottan úgy maradt itt, ahogy Giessl bezárta volt az ajtókat.

Az utcákon, amerre megyek, kevesen lézengenek és az új uralom írott rendelkezései függenek mindenfelé a falakon és kerítéseken. Magyar, német és szerb nyelven olvasható mindenütt:

Vigyázz!

*A táviró- és távbeszélő vezetékek
megrongálása
halállal büntetetik*

Német, magyar és osztrák katonák és tisztek hemzsegnének Belgrád utcáin, de egyre nagyobb tömegben jelentkeznek lassankint a belgrádiak is, akik napokig nem igen mertek előbujni. Ahogy a földült házak és lerombolt épületek között járkálok, arra kell gondolnom, hogy néhány nappal ezelőtt még milyen borzalmas csaták dultak itt, ezek fölött a házak fölött gránátok röpdöstek, ezeknek a házaknak az ablakaiból lövöldöztek, itt az aszfalton katonák rogytak össze vérükben, itt egész családokat pusztított el a házakkal együtt egy-egy ugynevezett „teli találat”. Elérkezem ahhoz a kis kávéházhoz, ahol valamikor Princip és társai gyűltek össze naponként, hogy összeesküvést szőjjenek Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen. A kis kávéház ajtaja lezárva, ablakain a függöny leeresztve,

egészen sötét, szinte zord jelenség ez a bezárt és homályos belgrádi lokál. Itt tanyázott valamikor Princip és a többi összeesküvő, itt terveztek ki mindent, itt határozottatott el Ferenc Ferdinánd tragikus sorsa, innen, ebből a piszkos kis belgrádi kávéházból indult el világot marcangoló útjára ez a szörnyű háború, amely közel másfél esztendeje emészti már az emberi életet és értéket és amelynek izgalmas új étagóját úgy nevezik, hogy Belgrád meghódítása, Szerbia legyűrése. Hosszan állok a Princip kávéháza előtt, olyan különös és szinte félelmetes érzés az, ott állani, ahonnan kiindult a véres zivatar.

*

Késő délutánba hajlik az idő, elmegyek a belgrádi városházára, amely most, minthogy a régi városházát szétrombolta egy gránát, egy belgrádi népiskolában funkcionál.

Kimentem a városháza udvarába és ott megrendítő látvány tárult elém. Vagy ötszáz rongyos szegény asszony és gyermek tolongott a városháza udvarában, valamennyien kétségbeesve és reménytelenül törekedtek a hivatalba nyíló ajtó felé, ahol minden két hétben 15 dinár segélyt szoktak kapni. Az új városi vezetőség az utolsó fillérig kiosztotta már az itt maradt tízezer dinárt és két nap óta már nem tudják segíyezni a jelentkezőket. Ezért van rettenetes kétségbeesés a belgrádi

szegények között, ott a városháza udvarán könyörögnek és jajveszékelnék gyászruhás asszonyok és árva gyermekek, akiknek már az utolsó falat kenyérük is elfogyott és mint-hogy két nap óta hiába jelentkeznak segélyért, a legborzasztóbb éhinségben élnek. Végtele-nül szomorú látvány az a kétségbeesett szegénysereg ott a belgrádi városháza udvarán.

Kimegyek ismét az utcára és az esti szürkületben sebesült katonákat látok jönni. Egymás mellett haladnak a Belgrádon tuli harcok legujabb sebesültjei, egyenesen a harctérről érkeztek ide Belgrádba. Akiknek súlyosabb a sérülésük, azokat kis szekerek vonszolják. Mély megilletődéssel kell nézni a belgrádi estében elvánszorgó még vérző sebesültsapattot. Amig elvonul a sebesültmenet, lassankint egészen besötétedik. Megindulok a hajóállomás felé. Princip kis kávéháza sötétebb, mint valaha, a konak előtt feszesen ott áll most is az aradi magyar baka, a házak romjain éhes, nyávogó macskák kuporognak és a belgrádi utcákra az eddiginél is nyomasztóbb csönd borul. A Balkán-kávéházban pislogó gyertyák mellett ülnek magyar, osztrák és német tisztek. Egy kis kocsma mellett vezet el az utam, amelynek fapadjain egyetlen méces pislog és néhány közkatona iszik a homályos kocmasztalnál. Egyik-másik kapu alól ellenséges bombavetőtekintettel nézegetnek felém szerb

asszonyok; ezek látták, hogy mi ment itt végbe néhány nappal ezelőtt, a halálosan csöndes belgrádi utcákon. Messzire sötétlik már mögöttem Princip és Cabrinovics kávéháza, a belgrádi köveken egyhanguan döcögnek a trénszekerek, azután — amikor a trén elvonul — halálos csönd lesz ismét. Soha ilyen sivár, ilyen szomorú, ilyen gyászos estét! Az ágyutépte part felé igyekszem, a Dunához, amelyen kigyulladtak a hajólámpák, a barnán hullámozó vizen sápadt lángok himbálódznak. Lebotorkálok a hajóhoz. Mögöttem koromsötétbe süppedve elmarad a meghódított Belgrád, amely a legszomorubb város mindazok között, amelyeket valaha a háborulepte országrészekben láttam. Pedig a város jórésze egyáltalán nem szenvedett az ostromtól, a legszebb belgrádi utcák majdnem teljesen sértetlenek. És mégis úgy marad el mögöttem az este sötétjétől belebegett Belgrád, mint maga a fájdalom. Szinte jó elmenni innen. Leérek a Dunához és fölszálok a hajóra.

A zimonyi partról fényszórók hintik Belgrád felé a fényt, odaát az élet lángja, tüze és festői színjátszása hívogat. Zimony teljes villamfényben fürdik, szemközt a koromsötét Belgráddal. Megindul a hajónk a hullámozó Dunán Zimony felé. Az élet felé indul a hajónk.

A SZERB SZOCIÁLISTÁK FELDULT OTTHONÁBAN.

Belgrád, 1915 október . . .

Mint az összes hadviselő államokban általában, Szerbiában is a legnehezebb helyzete a szociáldemokrata pártnak van. A szerb szociáldemokrata párt megindító hűséggel tartott ki mindvégig a párt programja és a béke eszméje mellett. Nagyszerű és az egész országban csodált harcot folytatott a békéért és a háborus uszítók ellen. A munkásság sajtója bátor hangon követelte, hogy Szerbia rázza le magáról a zsarnok Oroszországgal kötött szövetség fojtó bilincseit és kössön különbékét a monarchiával. Természetes, hogy Pasics miniszterelnök, az egész kormányhatalom és a katonai rémuralom üldözőbe vették a munkássajtót és minden lehető és lehetetlen dolgot elkövettek az elhallgattatására, ami azonban máig sem sikerült még. A munkássajtó e pillanatban is hangos szóval követeli Szerbiában a békét. A munkásság képviselői a skupstinában küzdöttek a békéért, fölzdutva maguk ellen a polgári pártok és a kormány elvakult haragját. Még népgyűléseket is próbáltak tartani a katonai rémuralom tobzódásának közepette a szerb szocialisták, de ezeket az elszánt kísérleteket már elfojtotta a hata-

lom. És közben, a háboru során, egyre hullottak a harcmezőkön a szerb elvtársak, egyre estek el a legjobb szociálisták, fogyott a bátor és lelkes tábor és ma már majdnem teljesen elfogyott Szerbiában a szociáldemokrata párt, fölemésztette a szerb szociáldemokrata munkásságot az, ami ellen ez a munkásság utolsó lehelletéig a tiszta meggyőződés nemes elszántságával küzdött: fölemésztette a háboru.

A belgrádi köveken járva, sok megható történetet hallottam. Megható dolgokat beszéltek mindenfelé Péter királyról. Beszélték, hogy amikor a mult év november végén a szerbeket Valjevón tulra verték vissza, az öreg király megjelent katonái között és megölelvén őket, ezeket a nevezetes szavakat mondotta:

— Hallottam, hogy minden szerb meg akar halni a hazájáért. Eljöttem közétek, hogy én is veletek haljak meg.

Beszélik, hogy Belgrádban még tegnap is fogtak egy házban egy szerb katonát. A katona mindkét lábát ellőtték volt, a szerencsétlen csonkán és véresen feküdt az ágyban, egy 80 esztendőös öreg szerb asszony kötözgette, ápolgatta, etette, de el nem árulta volna és a szerb katona még ebben a borzasztó állapotában sem akart fogságba esni. Elvitték persze a kórházba. És beszélnek még ezer megrázó emberi történetet, mindet érde-

mes volna ideírni, de ki győzné szóval? És minden kicsi és nagy történet között is a legmeghatóbb, a legmeggrázóbb a szerb szociáldemokrata párt története, annak az önfeláldozó harcnak a története, amelyet a szerb szociálisták egyik oldalán a harctereken, mint Péter király katonái, a másik oldalon maga ellen a háboru ellen, mint az eszme, a gondolat katonái vívtak meg. Mind a két harctéren becsülettel teljesítették nehéz kötelességüket a szerb szociálisták.

Belgrád szomoru utcáin járok és keresem a szociálistákat. A szociálistákat nehéz megtalálni, mert azok a harctéren vannak, sőt legtöbbször már tömegsirokban nyugszanak. Megkeresem a belgrádi pártházat, ahol a munkásotthon, a pártlap szerkesztősége, könyvkereskedése van. A Makenzeva-utca 1. szám alatt van a szociálisták pártháza. Nézem a komoly, nagy épületet, a kapu lakattal lezárva, a függönyök, rollók lehuzva, nincsen odabent élet, halálos csöndesség borul itt mindenre. Az épület falán kis, fekete tábla, rajta szerbül és németül a fölírás:

Bauarbeiterverband in Serbien.

Itt nincs semmi, megyek tovább és valahogy megtudom, hogy aki szociálista Belgrádban még él, az a városházán van és próbál segíteni a szegényeken. A városházán

valóban megtalálom a szociáldemokrata párt titkárát, Luka Pavicievics elvtársat. Pavicievics elvtárs még néhány szociálistával együtt a belgrádi szegényügyet kezeli a városházán, ami nagyon nehéz föladat most. Tizenötezer éhező maradt Belgrádban, akik félhavonként tizenöt dinárt szoktak kapni a várostól. A város régi polgármestere mindössze tizezer dinárt hagyott vissza a szegények segélyezésére, ezt pár nap alatt kiosztották és most a legborzasztóbb nyomor van Belgrádban, ezen próbálnak segíteni a Belgrádban maradt szociálisták. Belgrádban hat szociálista városatya van, ezek — Luka Pavicievics elvtárssal az élükön — mindent elkövetnek a nyomor enyhítésére és szakadatlanul a munka rengeteg tömegét végzik. A városházán találtam Milán Dragovics elvtársat is, aki szintén tagja Belgrád város törvényhatósági bizottságának és a szerb szociáldemokrata pártnak egyik legbuzgóbb, leglelkesebb és legnépszerűbb tagja. Milán Dragovics elvtárssal, Pavicievics elvtárssal és még vagy tíz szerb szocialistával hosszan elbeszélgettem és nagyon sok érdekes dolgot tudtam meg tőlük. A szerb szociálisták is jó szerbek természetesen, de nem látják be, hogy miért kell elvéreznie Szerbiának az orosz cárizmusért, amelynek a szerb szociálisták esküdt ellenségei. Semmit sem gyűlölnék a szerb szociálisták jobban, mint

az
sze
juk

juk
bes

—
iga
nál
be
sze
a g
jog

tov
ami
má
sza
kez
van
se

—
má

kör
aki
elb
ság
ut
ha

az orosz cári rémturalmat és fájó szívvel, igaz szerb érzéssel és kétségbeeséssel látják hazájukat a cárizmus szolgálatában elvérezni.

— Nagyon, nagyon szeretjük és gyászoljuk ezt a mi szerencsétlen országunkat — beszéltek könnyek között a szerb elvtársak — hiszen sehol az egész világon nincs olyan igazi demokrácia és annyi szabadság, mint nálunk, Szerbiában. Nálunk a népgyűléseket be sem kell jelenteni a hatóságoknak, egyszerűen csak kiaplakatiroztatjuk és megtartjuk a gyűlést, mert Szerbiában igazi gyűlekezési jog és igazi szólásszabadság van.

— Azaz, hogy csak volt -- mondták tovább rezignáltnan a szerb elvtársak, — volt, amikor béke volt, hej, de szép is volt. De már régen-régen nincsen béke és azóta szólásszabadság sincs, sajtószabadság sincs, gyűlekezési jog sincs, semmi sincs, csak háboru van. És ma-holnap már szerb szociálista párt se lesz, hiszen minden elvtársunk meghal és — borzasztó elgondolni is! — nemsokára már Szerbia sem lesz.

Mély megilletődéssel néztem ezeket a könnyes szemű, kemény szerb munkásokat, akik igaz szívvel siratták a hazájukat és elbeszélték, hogy a szervezett szerb munkásság — amellet, hogy hűségesen védelmezi utolsó lehelletéig a veszélyben lévő szerb hazát — mindent elkövetett, hogy a háborut

megakadályozza és azóta is, amióta pusztít a háborus rémség, a szerb szociálisták mindent elkövettek, hogy a kormányt békekötésre kényszerítsék. A sajtóban és a parlamentben egyaránt követelték a szociálisták a békét és megígérték, hogy ha Szerbia hamarosan tisztességes békét nem köt, Belgium sorsára fog jutni. Az ország sorsának intézői azonban ahelyett, hogy hallgattak volna a szociálisták békét sürgető követelődzéseire, katonai eszközökkel nyomtak el minden békehangot, a szociálistákat kiméletlenül üldözték, közben a munkásság egyre pusztult a harcmezőn, egyre fogyott a békét követelők száma, a kormány folyton erőszakosabb lett és ma már Nisből is menekülni akar a lakosság.

Izgalmas, érdekes történet az, amely a szerb szociálistáknak a békéért viselt háborujáról szól. Megpróbálom ezt elbeszélni, úgy, ahogy szerb elvtársaim reszkető hangon, fátyolos tekintettel nekem elmondották.

*

Milán Dragovics elvtárs és még vagy három szerb szociálista elvezettek a város-házáról a Makenzeva-utca 1. szám alatt lévő pártépületbe, ahova előbb nem tudtam bemenni. Dragovics elvtárs kulccsal kinyitotta a párt-ház nagy vaskapuját és beléptünk az udvarba.

— Látja, milyen csönd van most itt? — mondotta Dragovics elvtárs. — Látja ezt a

hal
rég
min
itt
itt
itt,
a s
dal
szo
biza
Val
tér-
élet

Dra
szo
szer
aszt
füze
is
por
és
Bel
füll
itt
má
bel
csa
leh

halálos némaságot? Valamikor — már nagyon régen — itt a pártélet meleg zaja töltött be minden zugot, itt irták, nyomták a pártlapot, itt adták ki és árusították a pártkiadványokat, itt tartottuk az előadásokat, itt gyüleseztünk, itt, ezen a halott helyen verekedett valamikor a szerb szociáldemokrácia a fönnálló társadalmi renddel. Ez volt valamikor a belgrádi szociálisták meleg otthona, ide szeretettel, bizalommal özönlöttek valamikor az elvtársak. Valamikor, réges-régen. Ki tudja, hogy visszatér-e ide még valaha a régi, harcosszép élet? . . .

A megindultságtól remegő hangon beszélt Dragovics elvtárs és bevezetett a volt belgrádi szociálista napilapnak, a „Munkás Lap”-nak szerkesztőségi helyiségébe. A zöldposztós íróasztalok üresek, egy-két rozsdás olló, néhány füzet és pár szelet kéziratpapiros. A székek is üresek, persze, vastagon belepte őket a por, egy-két papirkosár félig még megtelve és a falon ott függ egymás mellett Marx, Bebel és Jaurès képe. Meglátszik a poros, fülledt szobákon, hogy vagy másfél év óta itt senki sem irt, itt régen nem szerkesztenek már, olyan szomorú, olyan sivár az egykori belgrádi pártsajtó szerkesztősége, mint amilyen csak egy megszűnt újság redakciós helyisége lehet.

Átvezetnek az elvtársak a kiadóhivatalba :

ugyanez a sivár kép, ha lehet, itt még nyomasztóbb az elhagyatottságnak a hangulata. Azután bemegyünk a könyvkereskedésbe. Ez volt talán még a legszomorubb. A könyves-állványok, a pult, a szekrények, a föld: mind roskadásig telve szociálista könyvekkel, folyóiratokkal, ujságokkal, agitációs füzetekkel. A szociálista tudománynak megannyi szószólói, a szociálista igazságok megannyi harcosai hevernek itt némán, bebörtönözve, nem mehetnek ki a levegőre, nem harsoghatják bele a véres zürzavarba az igazság, a gondolat, az emberi méltóság szavát. Be vannak zárva börtönükbe a színes borítéku szociálista füzetek, a komoly, vaskos könyvek, a háború kitörésének napján be kellett zárni a belgrádi szociálista könyvkereskedést. A legutolsó pártkiadvány, Kautskynak egy tanulmánya, az utolsó pirosfödelű füzet egész tömegében ott hever a könyvkereskedésben, ez már nem is került forgalomba és akik olvasták volna, azok elmentek a háboruba és azok, szegények, meghaltak mind már. És a könyvek ott szomorkodnak immár tizenöt hónap óta belgrádi börtönükben és hosszú némaságra van most kárhoztatva minden száj...

A SZERB SZOCIÁLISTÁK HŐSIES BÉKEHARCA.

Belgrád, 1915 október . . .

Milán Dragovics elvtársam egészen el volt érzékenyülve, amikor bevezetett engem a munkásotthon nagy gyűléstermébe. Szép, tágas, nagy helyiség a belgrádi munkásotthon diszterme, itt szokták tartani a nagyobb összejöveteleket, gyűléseket, bizalmiférfitanácskozásokat, előadásokat, munkásműkedvelői ünnepeket. Ott áll a pódium, a szónoki emelvény, ott a kis szinpad, gyászos némasággal ereszkedik le rá a szinpadi függöny, a kárpit, ott sorakoznak a háttérben a székek, ott áll előttem a szerb proletariátus egész kihült otthona. Több, mint egy és egynegyed éve, hogy nem történt ebben a teremben semmi. Meghalt itt az élet, nyomasztó csönd, minden csak a multról beszél, a néma pódiumról, a szinpadról, a terem minden homályos sarkából csak az emlékek áradnak ki, a mult beszédes, meleg emlékei, mert a jelen az vigasztalan, reménytelen, a halál dermedt csöndje ül rajta. A terem falai üresek, kopárak, csak egyetlen fiatal, szép férfi festett mellképe függ a pódium fölött. Merengő, komor tekintettel borong a messzeségbe a fiatal férfiú szép feje. Dragovics elvtársam tompa, reszkető hangon mondja nekem ;

— Látja, ez a mi felejtethetlen Dimitrije Tucovics elvtársunk, őt is elvitte tőlünk ez a gonosz háboru. Őt is, mint annyi, annyi derék, jó elvtársunkat.

Az elvtársak szeme könybe lábbad, amig hosszan elnézik Dimitrije Tucovics elvtárs képét. Dimitrije Tucovics a szerb munkásmozgalomnak egyik legkiválóbb és legismertebb vezető alakja volt és 1914 november 7-én, alig 33 esztendősen korában, mint szerb tartalékos tiszt, elesett a csatatéren. Elesett egy olyan ügy szolgálatában, amelytől lelke mélyén mindig távol állott, mert hiszen Tucovics elvtárs egyike volt a háboru leghevesebb ellenzőinek. És mégis hősi halált kellett hálnia a háboruban.

Érdekes, hogy a környékbeli elvtársak között valahogyan híre ment, hogy a régóta zárva tartott pártház ajtaját kinyitották és öreg szerb elvtársak egymásután osontak be utánunk a munkásotthonba, ahol olyan régen nem lehettek és ahova pedig olyan nagyon szerettek valamikor menni. Lassankint összegyűlt vagy nyolc-kilenc belgrádi szociáldemokrata, csupa öreg harcos valamennyi és álmatagon, ábrándozva, multba révedő tekintettel szédelegtek a munkásotthon halott szobáiban. És megindult közöttünk a beszélgetés, a szerb elvtársak hol könnyezve, hol a harci tüztől csillogó tekintettel kezdtek beszélni arról,

hogy a szerb szociálista munkásság mi mindent tett, hogy ezt a rémes háborút megakadályozza, hogy a szerb szociáldemokrata párt egy katonai rémuralom alatt nyögő országban mi mindent merészelt, milyen elszántan, milyen bátran küzdött a békéért. Erről nem igen tud semmit a világ, tehát kötelesség a szerb szociálistáknak a háboru ellen folytatott hősie harcából néhány mozzanatot — a szerb elvtársak elbeszélése alapján — itt megörökíteni, amint következik:

A szerb szociálisták természetesen kezdettől fogva a leghevesebben tiltakoztak Szerbia háborus kalandja ellen. Amikor azonban Szerbia — minden tiltakozás ellenére — háboruba keveredett a monarchiával, a szerb kormány, élén az akkor még nagyon népszerű és a szerb Bismarck-ként emlegetett Pasiccsal, rendkívüli intézkedéseket léptetett életbe és vaskezekkel nyomott el minden hangot, amely a háboru ellen szólt. Katonai rémuralom lépett életbe Szerbiában a háboru legelső napján és sehol sem volt ez olyan fájdalmas, mint épen Szerbiában, ahol teljes és ideális szabadsághoz szoktak hozzá az emberek. A mindenható Pasics egyik szemével állandóan Oroszország felé kacsintott és — orosz mintára — elkobzott a háborus Szerbiában minden szabadságot. Szerbia ebben az időben még lángolt a harci kedvtől, a

monarchia elleni háboru nagyon népszerű volt és ilyen körülmények között a háboru ellen küzdő szociálista párt a legnehezebb helyzetbe került. A mesterségesen táplált háborus közhangulat ellen és a vérrel írott rendelkezések ellen kellett küzdeniök szerb elvtársainknak, akik mégsem adták föl a harcot és becsülettel, önfeláldozással állottak meg a szociálista elvek sziklaszilárd alapján. A mozgósítás legelején haretéri szolgálatokra szólították be a párt tagjainak nagy részét és minthogy az előző háborukban is rettenetes vérveszteség érte a szerb szociáldemokrata pártot, hihetetlenül elgyöngült állapotban próbált a párt szembenézni az országban tobzódó vérszomjas örülettel. Akik Szerbiában odahaza maradtak — és bizony nagyon kevesen maradhattak otthon, — azok egytől-egyig megtették kötelességüket és megpróbálták a békéért küzdeni, azok helyett is, akiket a háboru elragadott soraikból. Az első hónapokban elképzelhetetlenül nehéz volt a helyzet. Akkoriban még háborus lázban égett az egész ország, a tagadhatatlanul nagykéességű Pasicnak és az ő személyes szolgálatában álló polgári sajtónak sikerült fölheccelni és megvadítani az embereket és a szerb szociálisták minden békekövetelő akcióját egyszerűen eltiporták. A munkások tüntető fölvonulásait, tervbe vett és megkísérelt népgyűléseit

rendőri és katonai erővel vérbefojtották, a háboru ellen „izgató“ röpiratokat elkobozták, a munkássajtót agyoncenzurálták, a munkásvezéreket — ha még nem lettek volna a fronton — gyorsan kiküldték a frontra, az „izgatókat“ bebörtönözték és nagyon sok szerb szociálistáról máig sem tudják, hogy mi történt velük. Szóval, a demokrata és szabadságtisztelő Szerbiában körülbelül úgy bántak a szociálistákkal, mint Oroszországban szokás. Történt pedig mindez az első, ópiumos időkben, a közvélemény tüntető helyeslése közben. A hangulat és a helyzet azonban hamarosan megváltozott.

Néhány keserves háborus hónap után Szerbiában is megindult a kijózanodás processzusa, egyre gyűlt a gyászruhás özvegyek és az apátlan árvák száma, a háboru kezdett népszerűtlen lenni és a legvadabb őrvölgők is kezdtek lehiggadni, kezdtek kiábrándulni és titokban már reménykedve néztek a szociálisták felé: hátha csinálnak valamit, hátha közelebb tudják hozni az áhitott békét? Hanem ekkor már a fronton volt, sőt jórészt el is esett a fronton a szerb szociáldemokrata munkásság legnagyobb része és komoly, hatásos akciókra már nagyon gyöngye volt a párt. A harcot azonban nem adta föl a párt. A szkupstinában a szociálista párt két képviselője: Dragisa Lapcsevics és Trisa Kacle-

rovics elvtársak követelték folyton, hogy a kormány ne törődjék többé Oroszország érdekeivel, hanem kizárólag Szerbia érdekeit tartván szem előtt, kezdjen béketárgyalásokat a monarchiával, addig, amig tisztességes békét köthet. A szociálista képviselők békét sürgető fölszólalása a parlamentben viharos tiltakozást váltott ki és nem egyszer hangos botrány tört ki Lapcsevics és Kacslerovics elvtársak körül, akik azonban nem engedték magukat terrorizálni.

A szerb szociálista napilap a Radnicke Novine (Munkás-Ujság), amely békében Belgrádban jelenik meg, a háboru kitörésekor Nisbe tette tette át szerkesztőségét és azóta Lapcsevics elvtárs felelős szerkesztésében ott jelent meg naponkint. A cenzura állandóan üldözte és gyötörte a szerb pártujságot, amely állandóan fehér foltokkal volt kénytelen megjelenni. Akárhányszor olyan sokat törölt a cenzura a lapból, hogy több volt benne a fehér folt, mint a szöveg. A nisi Munkás-Ujság azonban — nem sokat törődve a cenzura okvetetlenkedésével — továbbra is rendületlenül folytatta békeakcióját, hevesen támadta Pasics miniszterelnököt és azokat, akik a szerb népet vágóhidra hajtják és követelte a békét. Belgrádban és egész Szerbiában most már sóváran várták és mohón olvasták a nisi szociálista ujság kemény igazságait és békét

sürgető cikkeit nemcsak az elvtársak, hanem a polgári közönség is. Mint oázis a nagy sivatagban, olyan volt a szociálista sajtó szerepe Szerbiában, ahol, a háborúra uszító, tűz-okádó polgári sajtó immár hatástalan frázisai után, jól esett megnyihülni, megpihenni az igazság és a józanság irott szavainál; hiszen titokban, a lelke mélyén Szerbiában mindenki azt kívánta már, amit a szociálista lap hangos szóval követelni: a békét.

Pasics kezdte észrevenni, hogy a cenzura minden ébersége és szigorúsága mellett is megtalálja a szociálista sajtó a módját annak, hogy megírja az igazságnak legalább egy csekély hányadát és a Munkás-Ujságnak sokkal nagyobb hatása van az ország közönségére, semmint az kívánatos volna. Ezt az egyre erősödő hatást úgy próbálta Pasics sajtója ellensúlyozni, hogy komoly képpel és fölháborodott hangon megírták a Munkás-Ujságról azt, amit maguk is tudtak, hogy hazugság, hogy tudniillik a szociálista lap hazaáruló politikát üz, mert német, magyar és osztrák pénzen megvásárolták. Az egész szerb polgári sajtó tele szájjal üvöltötte ezt a rágalmat és követelte, hogy a kormány teljes szigorral járjon el a „hazaáruló“ ujsággal szemben. A szerb Munkás-Ujság természetesen nem maradt adós a válasszal, erélyes hangon utasította vissza a valóban lefizetett kormány-

lapok szemtelen hazudozását, egyuttal figyelmeztette az ország közönségét arra, hogy a polgári sajtó kormányparancsra indította meg az egyetlen igazmondó ujság ellen a hajsztát és az egész rágalmi hadjárat csak elő akarja készíteni a szerb közvéleményt arra, hogy egy szép napon a szociálista napilapot beszüntessék.

A szerb szocialista lapnak nem kellett sokáig várakoznia a beszüntetésre. Amikor ugyanis megkezdődtek a nagy orosz vereségek, a szerb közhangulat fokozott mértékben kezdte elárulni békehajlamait. Ezt a hangulatot a szociálisták arra használták föl, hogy még az eddiginél is nagyobb heveséssel követeljék a kékét. Ezekben az időkben történt az, hogy Lapcsevics elvtárs fölállt a szkupstinában és hatalmas beszédben támadta a Pasics-kormányt, amely lelkiismeretlen és bűnös módon idegen érdekekért kiirtatja az egész vitéz szerb népet, tönkreteszi és előbb-utóbb Belgium sorsára juttatja egész Szerbiát. Menydörgő hangon követelte Lapcsevics elvtárs, hogy a szerb kormány sürgősen és haladéknélkül indítsa meg a béketárgyalásokat Ausztria-Magyarországgal, még mielőtt késő volna, még mielőtt mindennek vége volna. Pasics pártja, persze, tombolt dühében és válogatott sértésekkel árasztotta el Lapcsevics elvtársat, de a beszéd mégis elhangzott és a szerb kép-

viselőknék egy nagyon jelentékeny részére mély hatást tett.

A polgári sajtó, természetesen, elsikkasztotta Lapcsevics elvtárs szenzációs beszédét, de a nisi Munkás-Ujság egész terjedelmében közölte azt és a lap maga is élehangú vezércikkben követelte a rögtöni békekötést, mert különben elpusztul az egész szerb nép és elvész Szerbia. Pasics ökölbeforított keze ekkor lesújtott a szerb munkásság egyetlen ujságjára. A kormány betiltotta a Munkás-Ujság megjelenését azzal az indokolással — amit lapjai csaholtak volt, — hogy hazaáruló politikát üz és eladta magát a németeknek, magyaroknak és osztrákoknak. Ez vagy két és fél hónappal ezelőtt történt. A kormány nem elégedett meg azzal, hogy a munkásság egyetlen napilapját beszüntette, hanem még a lap felelős szerkesztőjét, Lapcsevics elvtársat be is akarták börtönözni. És itt érte az első nagy kudarc Pasics miniszterelnököt és az egész szerb kormányt, ami mindenesetre arra vall, hogy a háború már még a szerb skupstinában sem lehet valami tulságosan népszerű. Az történt nevezetesen, hogy a parlament ülésén Ljuba Jovanovics szerb igazságügyminiszter a Munkás-Ujság megszüntetésének bejelentése kapcsán nagy beszéd keretében arra kérte a skupstinát, hogy a betiltott ujság felelős szerkesztőjének, Lapcsevics

képviselőnek mentelmi jogát függessze föl a Ház, mert Lapcsevicset a kormány hazaárulás büntette miatt bíróság elé akarja állítani. Azt nem árulta el a szerb igazságügyminiszter, hogy Lapcsevics elvtársnak börtönt vagy bitófát szánt-e a szerb kormány, mindössze csak azt kérte, hogy adja ki a skupstina a „hazaáruló“ Lapcsevicset, hogy bíróság elé hurcolhassák.

Nagy és szenvedélyes vita keletkezett erre, amelynek során maga Pasics is fölszólt és a kormány nevében hangsúlyozottan és hevesen kérte, hogy a Ház függessze föl Lapcsevics mentelmi jogát, adják ki a szociálista képviselőt a megtorló bíróságnak, ahol a legnagyobb bűnért, a hazaárulásért kell majd bűnhődnie. A szociáldemokrata párt nevében Kacslerovics elvtárs szólalt föl, igen nagy hatást keltve. Kifejtette, hogy ebben az esetben Lapcsevics képviseli az igazi szerb érdekeket, ő áll az igazi hazafias állásponton és nem azok, akik a fejét akarják venni. Lapcsevics nem akar mást, mint a szerb népet megmenteni a további pusztulástól és Szerbiát ki akarja ragadni a biztos katasztrófából. Ez csak nem hazaárulás? Aki azt állítja, hogy Lapcsevics meg van fizetve, az rosszhiszemű rágalmazó. Nagy és botrányos vita volt, heves, izgalmas jelenetek, amelynek végén a skupstina nagy többséggel leszavazta Pasicsot, az

igazságügyminisztert, az egész szerb kormányt, amennyiben Lapcsevicset nem adták ki.

Ez a nem várt eredmény lesújtó hatással volt Pasicsra. A skupstina legközelebbi ülésén Lapcsevics és Kacslerovics elvtársak külön-külön meginterpellálták a kormányt a Munkás-Ujság beszüntetése miatt. Az interpellációkra nem kaptak választ és a Munkás-Ujság többé nem jelenhetett meg, a szerb munkásság teljesen sajtó nélkül maradt.

Egy hosszú hónapig nem volt Szerbiában lapjuk a szociálistáknak és ez a hónap nagyon keserves volt. Az utolsó időben már az ujság volt az egyetlen összekötő kapocs a szerb proletárok között és amig nem volt lap — egy hosszú-hosszu hónapig, — nagyon elhagyatottak, nagyon magukra maradtak és egymástól messze, messze levők voltak a szerb munkások, nem volt, aki biztassa, bátorítsa, vigasztalja őket, nem volt, aki a lelket tartsa bennük a véres sivatagban. Hanem Lapcsevics elvtárs nem nyugodott és Kacslerovics elvtárssal karöltve, állandó, éles támadásokat intézett a parlamentben Pasics ellen és követelte, hogy a szociálista napilap megjelenését ismét engedélyezzék. Pasics makacskodott és Lapcsevics végül is hivatalában személyesen kereste föl a szerb miniszterelnököt, akit nagyon komolyan fölszólított, hogy ha nem akarja a még élő szerb munkásokat végső

eszközök igénybevételére kényszeríteni, akkor engedélyezze végre a Munkás Ujság megjelenését. Pasics kijelentette Lapcsevics elvtársnak, hogy a korona és a kormány megingathatatlan elhatározása az, hogy a Munkás Ujság többé nem jelenhetik meg. Legföljebb arról lehet szó, hogy új címen jelenjék meg a lap és ne írjon a régi éles hangon a szerb kormány ellen, illetőleg ne izgasson a háború ellen.

Még azt is kikötötte Pasics, hogy Lapcsevics nem lehet többé a lap felelős szerkesztője, mert őt védi a képviselői immunitás és minthogy a skupstina — egy emlékezetes precedens szerint — nem hajlandó őt kiadni, ha bíróság elé akarják állítani, olyan embernek kell felelnie a lap szerkesztéséért, akit nem kell előbb kikérni a skupstinától, ha a kormány bíróság elé akarja állítani, szóval, akivel könnyebben el lehet bánni, aki nem képviselő. Lapcsevics kijelentette, hogy a lap címének megváltoztatásába belemegy, a szerkesztésről is lemond, mivelhogy igazán nem fontos az, hogy kinek a neve szerepel a lapon, ellenben az ujság hangjára és irányára nézve nem tesz semmi ígéretet, mert hiszen az új lap is a szociáldemokrata párt lapja lesz és — ha új címen és más szerkesztő felelőssége mellett is — a szociálista igazságoknak és a becsületes szociálista törekvéseknek lesz a

szószólója. Pasics és Lapcsevics tárgyalása végre is eredményre vezetett. Egyhónapi szünetelés után újra megjelent Nisben a szociálisták napilapja, de most már nem Munkás Ujság, hanem „Jövendő“ volt a címe és nem Lapcsevics, hanem egy másik elvtárs a lap felelős szerkesztője.

Egyébként azonban a Jövendő tökéletes folytatása a Munkás Ujságnak és másfél hónap óta, amióta megjelenik a leghevesebben sürgeti a békekötést. A cenzura természetesen éppen úgy üldözi és gyötri az új szerb szociálista napilapot, mint a régít és az elvtársak Szerbiában el vannak rá készülve, hogy a Jövendőt is hamarosan be fogja tiltani a kormány. Egyelőre él a lap és félelmet nem ismerő elszántsággal harcol a háborus örület ellen és követeli a békét.

*

Ez is körülbelül két és fél hónappal ezelőtt történt, pár nappal előbb, hogy a „Munkás Ujság“-ot betiltotta a kormány. Szerbia és Bulgária között ekkor már nagyon kiélesedett a helyzet és minden jel arra vallott, hogy a két ország között hamarosan háborúra kerül a sor. A szerb szociálisták nemesak a monarchiával akartak békét kötni, hanem békében akartak élni — nagyon természetesen — Bulgáriával is. Az is egészen magától értetődik, hogy a bolgár szociálisták

is ellenezték a Szerbiával — vagy bárkivel — való háboruba keveredést és a két ország szociálistái között testvéri közeledés történt. És jellemző és érdemes a leszögezésre az a körülmény is, hogy amíg a bolgár kormány a legliberálisabb módon módot és teret engedett ennek a történelmi közeledésnek, addig a szerb kormány a legbrutálisabb módon állott útjába a bolgár-szerb szociálista barátkozásnak. Ami annál kevésbé érthető, mert hiszen ekkor már régen Szerbia volt bajban és minden emberi józanság szerint örömmel kellett volna üdvözölni és forszírozni bolgár oldalról jövő bárminemű közeledést. Ámde Pasicsot, ugylátszik, teljesen elhagyta a józansága.

A szerb és bolgár szociáldemokrata pártok ugyanis egy közös napra béke-népgyűlést hirdettek Nisben és Szófiában. A népgyűléseken kölcsönösen képviseltették magukat a szerb és bolgár szociálista pártok szónokokkal és küldöttekkel. A gyűléseken — Nisben és Szófiában egyidőben — azt akarták kimondani és közös proklamációba foglalni, hogy a szerb és bolgár szociálisták testvéreknek érzik magukat és tiltakoznak az egymás ellen indítani szándékolt háboru és általában minden háboru ellen. Pasics azonban ekkor már háborus kalandba akarhatott keveredni Bulgáriával is, legalább erre vall az, ami a neve-

zetes népgyűlés napján Nisben történt. Nisben az történt, hogy az „Európa“ szállóban a gyűlés színhelyén igen nagy tömeg munkásság jelent meg Szerbia minden részéből, még sebesült szociálista katonák is voltak a nagy teremben. Megjelent a bolgár szociáldemokrata párt többtagu küldöttsége, élükön Georgie Dimitrov elvtárs bolgár képviselővel, a bolgár szakszervezeti tanács titkárával, aki a népgyűlés főszónoka lett volna. Azonban a testvéri közeledésnek durván útjába állt a szerb kormány, a békegyűlést nem lehetett megtartani, mert éppen a népgyűlés megnyitásának pillanatában megjelentek a nisi „Európa“ szállóban Pasics rendőrei és zsanádái és a gyűlést föloszlatták, szétverték, a testvéri békejobbot nyújtó bolgár küldötteket kikergették, visszakergették Szófiába. Georgie Dimitrov elvtárs nem mondhatta el békeszózatát, a közös békeproklamációt nem olvashatta föl és nem emelhették határozattá. Ez történt Nisben.

Ezzel szemben mi történt ugyanebben az időben Szófiában? Szófiában — a bolgár kormány okos előzékenysége folytán — megtarthatták nagyszámu résztvevőkkel, hatalmas érdeklődés mellett a népgyűlést, amelyen igen sok szerb küldött jelent meg Lapcsevics elvtárs vezetésével. Lapcsevics elvtárs gyönyörű beszédben kelt sikra a két ország szociálistái-

nak testvéries együttérzése és együttműködése mellett és lángoló szavakkal tiltakozott az ellen, hogy Szerbiát a politikai kalandorok még Bulgáriával is háboruba sodorják. Az egész világ boldogságát és üdvét meghozó békéért esengett Lapcsevics elvtárs szívéhez szóló, lángoló szavakkal. A népgyűlés közönsége mámoros lelkesedéssel fogadta el és emelte határozattá a közös békemanifesztumot, amelyet közösen irt alá a szerb és a bolgár szociálista párt és amely azután megjelent a szerb és bolgár szociálista lapokban. Egy ilyen felejtethetetlen, történelmi nevezetességű közös gyűlésük volt Szófiában a szerb és bolgár szociálistáknak a testvériség nevében. Szerbiában nem így akarhatták ezt a hatalom véreskezű bitolói, hiszen Nisben még a békegyűlést is széjjelkergették. Szófiában legalább ezt megengedték . . .

*

Körülbelül ez a lényege annak, amit a szerb elvtársak ott, a belgrádi Munkásotthon kihűlt és sivár nagytermében elbeszéltek nekem. Lassanként egészen besötétedett és a haretéren elesett Tucovics elvtárs képe borongó tekintettel nézett le ránk a falról. Percekig nem szóltunk semmit, nyomasztó csönd nehezült fojtogatóan a torkomra, a mellemre, valami egészen tragikus, fájdalmas csönd mélyült ki körülöttünk; a szobára boruló sűrű esthomály-

ban úgy tetszett nekem, mintha minden elvtárs szemében könny csillanna meg. Csöndesen megszólalt azután tompa, elfogódott hangon Milan Dragovics elvtárs:

— Láthatja, elvtárs, hogy ezeknek a falaknak nincsen okuk a szégyenkezésre. Mink megtettük, amit lehetett, mink mindent megpróbáltunk. Mink nem vagyunk az oka semminek, csak hát nem volt elég erőnk...

Azután — nagyot sóhajtva — ezt mondotta Dragovics elvtársam:

— Ki tudja, mikor tér vissza ebbe a házba a régi szép élet? Ki tudja, visszatér-e valaha?

— Ki tudja? — mondtam én is valami soha sem érzett meghiúsultsággal.

Azután elbucsuztam Milan Dragovicstól és a többi szerb elvtárstól. És elindultam az ő tragikus otthonukból. A lelkem mélyéig megrendülve...

INFANTERIST.

Infanteristnek lenni:
Csak menni, menni, menni,
Előre, meg nem állva,
Ezer halálra várva,
Esőben, sárban, jégben,
Sötét, kietlen éjben,
Reszketve, ázva-fázva,
Forró-hideg nagy lázba
Csak menni, menni, menni,
Infanteristnek lenni.

Görnyedten, roskadozva,
A sziklacsucsra kuszni,
Vérezve, megsebezve,
Égő folyókban uszni,
Fehérlő hómezőkben
Gázolni fuldokolva,
Vánszorgó árva pontként
Eltűnni, mint a polyva.
Kitárt karral sietni
Az elmulás elébe,
Virrasztani az éjben,
Amelynek soh' sincs vége ...
Nem tudni hová, merre,
Mindig csak menni, menni,
Éhezve, ázva, fázva,
Infanteristnek lenni.

Mindig csak szótfogadni,
Minden parancsot tenni.
Ha szomjas vagy, nem inni,
Ha éhes vagy nem enni.
Szivedbe asszony, gyermek
Drága képét bezárva,
Mindig messzibbre menni
Magadban, oh te árva!
Mint menyasszonyhoz, sietsz
A legrosszabb elébe,
Mint hogyha nem is volna
Mindjárt mindennek vége . . .
Az árokban feküdni,
A napot soh' sem látva,
Nyakig a vízben állni
Belefagyni a sárba,
Meredt, fáradt szemekkel
Nézni ezer veszélybe,
Panaszt, fohászt, könyörgést
Sóhajtozni a szélbe . . .
Egyedül összerogyni
Az erdő sűrűjében,
Idegen országuton
Elesni észrevétlen.
Megtépve, szétszakítva,
Örökre megpihenni
Jeltelen, messzi sirban:
Infanteristnek lenni . . .

AMIKOR MÉG A KÁRPÁTOKBAN ÁLLT AZ OROSZ.

Sajtóhadiszállás, 1915 február végén.

Máramarosszigetről elindult velünk a vonat: érdekes, furesa, háborus utazás volt. Éjszaka volt, amikor elindultunk, a vonat méltóságteljes lassúsággal döcögött előre és reggel már a Kárpátok havas hegyei öveztek bennünket, mindenfelől, fehérén. Téli utazás a háborus Kárpátokban: nem utolsó filmsorozat az ámuló szemnek. Szeszélyes völgyekben, hegyoldalba furt kigyózó alagutakon visz át a vonat és körülöttünk mindenütt a fehér téli tájék. A hegyek között rendszer nélkül épült kis házak: széthintett kis kárpáti falvak ezek. Beérkezünk Rahó község állomására. A rahói állomáson katonavonatokat találunk: huszárok néznek ki az ablakokon és huszárok állanak a vagonok körül, a sinek mentén. Megkérdezem az egyik huszárcsapatot, hogy hová mennek.

Az egyik ráfeleli:

— Oroszgaliciába.

A másik megtoldja:

— Muszkát ölni.

Benézek a vagonokba, a huszárok mindenfelé magyar ujságokat olvasnak nagy mohósággal. A lapok nem éppen frissek már,

távolról sem a maiak, de a huszároknak ujság minden szavuk, olyan lázas érdeklődéssel olvassák őket, mint Pest legnaivabb balekjei szokták olvasni az orditva kínált „rendkívüli külön kiadások“-at.

Február tizenhetedikének reggele volt, itt a rahói állomáson értesültem a vonaton, hogy a Kolomea előtt harcoló osztrák-magyar csapatok nagy győzelmet arattak és kétezer orosz elfogtak. Az állomásfőnök közölte velünk a jó hirt, amelyet még aznap magának Kolomeának bevétele követett.

Megindul a vonatunk: csöndesen tovább döcögünk. A kárpáti tájék egész festői szépségében bontakozik ki. Habzó, zuhogó vizesések között, folyókon és hidakon át visz az utunk, kis erdők mellett, hegyoldalba épített csöndes falvak között vonul el türelmes lassusággal a vonatunk, minden oldalról sziklák meredeznek felénk, mintha a hegygerincről minden pillanatban ránk akarnának zuhanni. A sokmázsás óriási sziklák az egész kárpáti uton fenyegették a hosszú vonatot, amely vonszolt, vitt bennünket beljebb, mindig beljebb. Fenyőerdők mentén kis magános házak, majd vizek összefolyása között elterülő kis sziget-falvak, egészen békés volna a kép, ha itt is, ott is föl nem tűnne őrhelyén a szuronyos baka alakja.

Erre már mindenütt harcok dultak. Ezeket a hegyhátaikat már katonák vére öntözte. Sok kis házat söpört el erre a gránát, romok mellett, kormos, dűledező csonka kémények mellett, omladozó falrészek mellett visz el az utunk. És látva itt a háboru beszédes nyomait, nagyon lehet csudálkozni azon, hogy lehet a Kárpátokban hadat viselni? Hogy lehet ezt az irtózatosan nehéz terepet harcterré avatni, hogy lehet a Kárpátokat támadni és hogy lehet megvédelmezni? Ahogy a behavazott kárpáti hegyek és szakadékok között megyünk előre, fölmerülnek ezek a csudálkozó kérdések és résztvevő bámulattal kell gondolni az itt harcoló katonákra: mennyit szenvedhetnek, mennyit kinlódhatnak ezek és mégis, mégis állják a helyüket. Téli háboru a Kárpátokban: bizonyára ez az emberi szenvedések teteje.

Hosszu utvonalon át, ismét nem látni semmit a háborus pusztításból, a békés Kárpátok téli szépségei ragyognak felém, kis barna lugasok sorakoznak ott lent a völgyben a fehér havon. A Fekete Tisza kanyarog körülöttünk és Tiszaborkut község mellett elérkezünk a folyó nagy vashidjára. A Fekete Tisza hidját már ugyancsak megtépdeste a háborus vihar, kis hujja, hogy egészen le nem döntötte a folyó hátáról. A gránát erősen röpködhetett itt, a hidból nagy darabokat

szaggatott le. A folyó partján, a hid alatt vasdarabok, letépett hidrészek, rudak, roncsok hevernek nagyon nagy tömegben. A vashid oldalrészeit és talapzatának egy részét sodorta le a gránát, de azért a Fekete Tisza hidja, csonkán bár, de áll most is: a vonat csöndesen áthalad rajta.

Tiszaaborkut községen túl a legszebb tájképsorozat vonult föl előttem. Hóval borított, fehér hegycsucok, örvénylő szakadékok, szeliden elsimuló völgyek, magános kicsi kunyhókkal. Szurdok község mellett új vashid köti össze a folyó két partját, ennek a hidnak vastestét is megtépdeste a gránát, a leszaggatott vasdaraboknak egész kis dombja emelkedik alatt. A hóborította tájon, a víz partján végesvéig municiók szekerek tábo-roznak. Az előttünk föltűnő kép egyre változik. Egyik oldalon fehér szőnyegként omlik el a hegyoldalon a hó, szemközt sötét szőnyeg gyanánt takarja a hegyoldalt a fenyőerdő.

A falvakat erre már mindenhol katonaság szállotta meg. A házak udvarán katonák állnak, a házak ablakaiból katonák néznek ki. Uton-utfélen katonákkal zsufolt vonatokkal találkozunk. Katonavilág van erre, harcok folytak és harcok folynak itt. Mindenfelé marhacsoportokat látunk: a katonák élelmezésére halmozták itt föl őket. Csöndesen döcög velünk a vonat és közeledünk a nagy

kárpáti harcok egyik ütköző pontjához, Kőrösmezőhöz. Kőrösmező határának közelében munkások és munkásnők százai álldogálnak. Katonai autók robognak a fehér országúton és a város határában trénszekerek álldogálnak, ökrök vannak a szekerekbe befogva. A képek ütemesen, csöndesen peregnek le, néha hófehérbe olvad föl minden.

*

Beérkezünk lassan Kőrösmező állomására. Itt minden csupa rom. A kőrösmezői állomásépület tetejét leszakította a gránát, kitépte az ajtókat, az ablakokat. Az állomásépület körül új faház épült, raktárépület tele zsákokkal. Az egykori árupénztár megrongált épületében szénakazlak, köröskörül, kint, bent katonák, munkások, munkásnők. A mozgalmas, eleven pályaudvaron vonatok és hatalmas vagonok állnak, autók indulnak és érkeznek, nagyobb forgalom van a kőrösmezői állomáson, mint valaha. Az állomáson foglalatoskodó magyar bakák között két mosolygóképű orosz fogoly van.

Elhagytuk Kőrösmezőt is és csöndesen döcögünk tovább. A magyar határ felé járunk és közeledünk a galíciai hegyekhez. A galíciai határ mentén a hóban végtelen hosszú vonalban húz el mellettünk a trén. Mennek, csak mennek a trénszekerek, egymásután döcög a sok, sok szekér, mintha soha sem

volna vége. Havas erdők vékony fáí, majd fenyegető, hatalmas sziklák között megyünk, ősszelőtt házak romjai alattunk. Tartarov község állomásépülete előtt megáll a vonatunk: ezt az épületet is szétrobbantották.

Tovább megyünk. A kárpáti terep itt még zordabb és vadregényesebb lesz. Egymásután maradnak el mögöttünk a kis hegybe épült galíciai falvak. A hegyek magasodnak erre és a hó vastagabb és fehérebb, mint bárhol. Sziklák óriásai merednek elő a hegyoldalakból, egész hatalmas hegydarabok látszanak lógni felénk, fenyegetődzve, igazán úgy látszik, hogy minden pillanatban rázuhanhatnak a vonatra és egy másodperc alatt maguk alá temethetnek mindent. Tátongó mélységek, szeszélyes vonalban kigyózó szakadékok fölött uszik a vonatunk, alattunk a mély völgyben kis patakok csörgedeznek. Olyan terep ez, ahol ugyszólván minden mozdulat életveszedelmes lehet. És itt harcok dübörögtek és dübörögnek, itt rohamra mennek a katonák, itt beássák magukat a földbe, itt hóborította, meredek magaslatokat ostromolnak meg, itt hónapokon keresztül a szabad ég alatt élnek a katonák, itt élelmeznek harcban álló hadseregeket.

A legnehezebb és legborzasztóbb föladatok ezek, amelyeket emberek valaha teljesítettek. Sok magyar katona vérzett el a hóborította kárpáti hegyeken. És ott maradt,

persze, a sziklák között sok, sok orosz katona, akik soha sem értették meg azt, hogy miért kellett nekik messzi Szibériából, a hómezőkről és az orosz sikról eljönni háborút viselni olyan területen, ahol — még békében is — minden lépésnél ezer veszedelem és száz halál leselkedik az emberre. És hiába isszák a Kárpátok soha sem látott mohósággal a kiontott embervért, mindig új és új katonák jönnek a határon tulról és mindig új és új katonák állnak elébük. Mikor lesz ennek vége? Mikor fogynak el már Oroszországban azok a katonák, akik vérfolyókon és hulladombokon át újra és újra fölkapaszkodnak a Kárpátok emberirtó magaslataira?

*

Döcög, csak döcög velünk a vonat. A kárpáti panoráma minden festői változata elvonul a szemem előtt. Itt mintha könnyű és finom csipkével futtatták volna be a fehér tájat, amelyet itt-ott művészi himzéssel diszített föl egy láthatatlan, ihletett kéz. Égbenyuló hegycsucs tövében egyedülálló kicsi viskó: vajjon ki lakik benne? Ronggyá lőtt házak, fölrobbantott vagonok, megrongált hidak, alattuk szeliden hömpölygő folyó csillogó vize, trénszekerek, katonák, sziklák alatt, mélyedések fölött, a messzeségbe robogó automobilo-k, mindez a hó fehér szivárványában tündökölvé . . .

EMLÉKEZÉS J. KLUTSCHINSZKYRE, LODZI HIRLAPIRÓTÁRSAMRA.

Sajtóhadiszállás, 1915 április 14.

És dühöng tovább ez a pusztító háboru, vérben forgó szemekkel újra és újra egymásnak rohan az egész világ, tépik, marják, cibálják egymást az emberek. A képzelet ugynevezett szárnyán elröpülök a csatamezőkre, mindenhova, ahol lihegő emberek fordulnak le a porba, a sárba, a hóba, a fagyos rögbe. Nézem a rettenetes, véres színjátékot és egyszerre csak megjelenik előttem a — J. Klutschinszky ijedt, gyűrött alakja. J. Klutschinszky szomorú kis feje tűnik föl előttem hirtelen, pedig ezt a fejet nem valamelyik lövészárók homályában láttam, Klutschinszky ur sovány, eres kezei nem szorongattak fegyvert a háboru alatt, semmi vonatkozása nincs Klutschinszkynek a csatával. És most mégis órá gondolok, az ő rémült sárga szemeit látom pislogni, úgy, ahogy a lodzi „Grand Hotel“-kávéházban láttam.

Vagy három hónappal ezelőtt találkoztam életemben először — és alighanem utoljára — J. Klutschinszkyvel. Lodzban, Orosz-lengyelországnak ebben a lármás, különös nagy városában barangoltam akkor és a keskeny, piszkos mellékutcák után a várost hosszában átszelő széles Fő-utra értem, itt

emelkedik a „Grand Hotel“ monumentális palotája, melynek kedves, finom kávéházába roskadtam be, az impressziók sulya valósággal lenyomott, fáradt szemeim előtt képek kergetődztek és nyilott a kávéházi üvegajtó és belépett rajta álmosan, kopottan, szinte vándorogva J. Klutschinszky. Én kábultan könyököltem a kávéházi márványasztalon, amikor odalépett hozzám Klutschinszky, bemutatkozott, elmondotta, hogy ő a lodzi lengyel könyvnyomatos újságnak és az egyik lodzi napilapnak a munkatársa. Szóval, hirlapíró Klutschinszky ur, riporter, ő a lodzi Szamosi Armand, aki naponként megjelenik Lodz város rendőri sajtóirodájában, kirohan a szerelmi drámák színhelyére, lohol a városházára, végigkilincsel a hivatalokban, mindenütt megkérdezi, hogy mi az újság és megírja a lodzi élet napi krónikáját a könyvnyomatosnak és a napilapnak, amelynek szerkesztőségi tagja. J. Klutschinszky kötelességéhez képest meghallotta, hogy külföldi haditudósítók jelentek meg a németektől meghódított Lodzban, szaladt tehát, keresett és megtalált bennünket a „Grand Hotel“-kávéházban. Klutschinszky kollega odaült a mellettem lévő székre, mellém könyökölt az asztalra és néhány percig zavartan hallgatott.

Oroszlengyel hirlapíró társam lehetett vagy negyvenöt esztendő, kis fejét őszülő, bozon-

tos haj földte, sovány, betegesen sárga arcán a hajszoltság és az elnyomottság keserű monogramja, sárga szemeiből valami félénk szomorúság pislog ki. Az volt az érzésem Klutschinszky kartársról, hogy ifju korában ő is bizonyára költőnek készült, bizonyára egy kötet szerelmes versét ki is adta, ma azonban nagyon rosszul mehet neki, gyöngén fizetett hirlapíró ő, aki már régen lemondott a költői pályáról, aki öreg fejjel riportok után szaladgál és akinek kétszobás lakásában elégedetlen hitves és négy-öt gyermek él. Nagyon tudtam sajnálni Klutschinszky hirlapírótársamat, akit sohasem láttam azelőtt és akivel összedort néhány órára a világháború messzi Oroszlengyelország ragyogó és szennyes nagy városában, Lodzban.

Pár percig hallgatott Klutschinszky, azután megszólalt. Eleinte óvatosan, félénken, azután leplezhetetlen mohósággal kezdett érdeklődni a háború iránt. Vértelen ajkáról izgatottan ömlött a kérdések árja: hol állanak most a németek, mi van Varsónál, nem fog-e elesni, meddig nyomultak be az oroszok Galiciába, milyen mélyen vannak bent az oroszok Magyarországon, kik fognak győzni, mikor lesz már egyszer vége ennek a borzasztó háborúnak, egyáltalán vége lesz-e valaha? Pergett, egyre pergett a sok kérdés az oroszlangyel riporter szájából és az egész

beszélgetés alatt olyan sóváran, annyi keserves vágyakozással beszélt a békéről, a régi csöndes, szép életéről, hogy néha-néha könny futotta be szomorú szemeit. Klutschinszky a régi szabad életért esengett szívzaggató őszinteséggel. És nem mondta, nem merte szegény mondani, de ki lehetett érezni izgatott, bánatos szavaiból, hogy Klutschinszky — Németország aligha fogja ezt tulságosan a szívére venni — lelke mélyén az oroszok győzelmét kívánja és halálosan szeretné, ha Lodzban nem a németek parancsolnának. Mert bizony ott a németek parancsoltak akkor és parancsolnak azóta is.

Rezignáltan beszélt Klutschinszky a lodzi sajtóéletéről. Hódított területeken tudvalevően nem igen szokott grasszálni a sajtószabadság és persze, hogy a németeknek is volt gondjuk rá, hogy a lodzi sajtó megfelelő ellenőrzés alá kerüljön. Klutschinszky elbeszélte, hogy valamennyi lodzi ujság szerkesztőségét egy nagy házban helyezték el a németek, akik a legszigorubb cenzurát gyakorolják az ujságok fölött. A lodzi lapok — orosz, lengyel, héber ujságok — a német legfelsőbb hadvezetőség hivatalos jelentését és Höfer híradását kénytelenek nap-nap után közölni, orosz, francia és angol híradások — az éber német cenzurán keresztül — nem kerülhetnek bele a lodzi napilapokba. A közös nagy lodzi szerkesztő-

ségben állandóan ott tartózkodnak a német cenzorok, akik speciális német alapossággal végzik a dolgukat, lelkiismeretesen elolvasnak minden sort, a vezércikket és a legkisebb napihírt egyenlő gondossággal; semmi sem kerül el a figyelmüket, nem, nem lehet semmi ellenséges tendenciát becsempészni a lodzi ujságokba. J. Klutschinszky fájdalmas arccal beszélt ezekről a dolgokról, amit voltaképen nehéz megérteni, mert hiszen a háborus német sajtószabadság is ér annyit, mint az orosz sajtószabadság — békében. Igaz viszont, hogy ez most megszűnt elvi kérdés lenni, ez most érzelmi dolog. És szegény Klutschinszky a régi békés jó időkben boldogan nyomorgott, szívesen tűrte a személyes és munkaszabadságát akadályozó, már megszokott korlátokat, ő — bár költőnek indult — arra született, hogy az élete végéig rabszolga legyen, loholjon a rendőri sajtóirodába, kinyargaljon a szerelmi drámák színhelyére, bekopogtasson a hivatalszobákba. Hagyjanak hát neki békét ezzel a szörnyű világháborúval, ő nem kérte, nem kívánta ezt, ő nem akar „fölszabadulni“, őt ne szabadítsa föl senki, ő semmit sem akar, ő csak egyszerűen élni akar, minden elsején meg akarja kapni a fizetését, hogy odaadhassa elégedetlen feleségének, mást semmit, a világon semmit nem akar: legyen hát már vége a háborúnak, legyen már béke.

J. Klutschinszky nem haragudott soha, ma sem haragszik a németekre, de mégis — titokban — az oroszok győzelmét kívánja, hogy minden a régiben maradjon.

Meghatottan néztem a lodzi „Grand Café“ márványasztalára könyökölő Klutschinszkyt, olyan végtelenül szomoru volt szegény és olyan sóváran, annyi reszkető vágyakozással beszélt a békéről, a régi áldott jó időről. El kellett érzékenyülni, sajnálni kellett a könnyes szemű, didergő lodzi riportert . . .

*

Már elmúlt három hónapja annak, hogy Klutschinszky hirlapíróársammal egy kávéházba sodort a háborus vihar. A lodzi orosz-lengyel újságíróra gondolok most, aki azóta is hiába várja minden sóvár vágyakozásával a békét. Klutschinszky szomoru bozontos feje jelent ma meg előttem, amikor az egész világon dühöngő véres csatákra gondolok, amikor kimeredt szemekkel látom egymásra rohanni, egymást marcangolni az emberek. Szegény, öreg Klutschinszky messzi Oroszlengyelországban várja, vágyja reszketve a békét. Hány ilyen szegény Klutschinszky van ma a világon, a hódított városokban, hány boldogtalan kartársam robotol most az ellenséges cenzura igájában, sirva és — halkan — jajveszékelve. Hogy lehet sajnálni ezeket a kétségbeesett és elnyomott Klutschinszkykat, akár „ellenségek“,

akár szövetségesek, akár Lodzban, akár Lilleben, akár Brüsszelben, akár Antwerpenben, akár Lembergben, akár Tarnopolban, akár Petrikauban nyögnek az ellenséges uralom mindennél elviselhetetlenebb, mindennél nehezebb nyomása alatt. Egyformán kell sajnálni a hódított városok ártatlan és gyötört lakosságát, mert azok — ha barátok, ha ellenségek — sokat szenvednek és ők a régi állapotért, a békéért zokognak és imádkoznak. Most sokat gondolok J. Klutschinszkyre, akivel néhány órán át együtt ültem a lodzi kávéházban. Akkor még havas, zord tél volt, most már tavaszba hajlik az idő. Lodzban nagyon szép lehet a tavasz, a fénylő, színes sugarak betűznek a „Grand Hotel“-kávéház tükreibe, amelyek alatt a márványasztalra könyökölve tán most is ott ül J. Klutschinszky. Most, ebben az illatos, ragyogó tavaszi fölébredésben, hogy sirhat a békéért! . . .

TÁBORI KÁRTYA BILEKBŐL.

Bilek, 1915 november hó.

Mint az opál, száz színben csillogtak a hideg, kemény montenegrói kövek az őszi napsütésben. Kő, kő, csupa hideg és kemény kő az egész montenegrói határ, gyötirelem a fényes, hegyes köveken élni, hát még meg-

halni milyen keserves lehet erre. Háborút viselni ezeken a borzasztó sziklákon akkor is, ha a napsugár megszinesíti őket, akkor is, ha a köd fojtogatóan körülgomolyogja hideg testüket, akkor is, ha szakad rájuk a reménytelenül hosszú és bő, monoton montenegrói eső: háborút viselni mindig, nappal és éjszaka, világosságban és sötétben, háborút viselni immár tizenhat hónapja ezen a sivár, kietlen terepen, az emberi teljesítőképességnek olyan teljesítménye ez, amiről csak megilletődve lehet beszélni.

Ott jártam most ezek között a katonák között, napokon keresztül figyelhettem, csudálhattam az ő megható és minden háladatos érdeklődésünket megérdemlő életüket. Annyi állomása volt ennek az utnak, hogy alig tudok mindegyikre emlékezni. A képek kuszáltan sorakoznak a szemem előtt, összefolyik előttem minden. Kutatgatok a stációkat jelző nevek között és megjelenik az emlékezetemben — Bilek.

Bilek! Mindenki tudja, hogy van, mindenki ismeri ezt a nevet, hogy Bilek, hiszen bileki halálmars is volt, hiszen még a béke idejében is áldoztunk magyar katonák életével Bileknek. A bileki porban egy rettenetes mars rohanó örületében holtan rogyott le néhány szegény, agyonhajszolt közkatonánk. Ez még a békében volt. Azokban a boldog

időkben, amikor még nem öntötte el egy irtózatoss vértenger az egész világot, amikor még nem gondoltunk arra, hogy valamikor egész Európa embertömege két táborba oszolva, gyilkolni, irtani fogja egymást.

A világháboru nagy zivatarában a híres, sőt hirhedt Bileknek komoly szerepe van: a montenegrói határ egy jelentős részét tartja szemmel és védi az ország egy részének biztosságát a montenegrói bandák betörésétől. Bilek tizenhat hosszú hónap óta hiven és becsülettel áll őrt délen és arra járva, meglátogattam azokat a katonákat, akik a bileki garnizonban és a bileki fronton teljesítik másfél év óta nehéz kötelességüket.

Sötét este volt, amikor beérkeztünk Bilekbe. Az új kaszárnyavárosból átbetorkáltunk a régi Bilekbe. Koromsötétben bandukoltunk végig a csatakos, sáros országuton, amelyen csak katonai személyek ténferegtek, katonai szekerek döcögtek, minden pillanatban összeütköztünk a szembejövőekkel, kitérni nem igen lehetett, mert nem láttuk egymást. A bileki országut sarában végimentünk a régi városon, amelynek törökös házaiban békében családok élnek, most csöndes, kihalt és sötét az utca, koromsötétek a házak ablakai; egy ostromlott várban ilyen az élet, még ha tisztess távolba van is tartva az ellenség a vártól.

Egy helyen gyér világosság szűrődik ki az ablakon. Ez a bileki kávéház, ajtaján „Austria-Hungaria“ fölírat; afféle tipikus török kávéház ez, az egyetlen hely, ahol a bileki katonák összejönnek, üldögélnek és a török-kávé jószagu párája mellett hazagondolnak, elbeszélgetnek otthon való dolgokról, otthon hagyott kedves emberekről, az asszonyról, a gyerekről, mindenről, ami már másfél éve, hogy elmúlt és ami, ugylátszik, mintha sohasem térne többé vissza.

Benyitunk a szűk és füstös török kávéházba. A hűvös, felhős, barátságtalan őszi estében összebujva, sóhajtozva, elmélázva találok a bileki magyarokat. A kis faasztalok körül sűrűn egymás mellett álló székeken gubbasztanak a magyar katonák, a kis szoba a szorongásig telve, akiknek nem jutott szék, azok a falhoz támaszkodva, az asztalra hajolva állnak és a kis helyiséget gyéren világítja meg néhány pislákoló gyertya. Lent, a szoba egyik sarkában, afféle török tűzhely, nagy hasáb fa ég lobogó fénnel rajta, a paraszak piroslik ki a tűzhely nyitott száján és az öreg török kávé főzi, forralja és szűri a párolgó török kávé és mindjárt kis csészékben, poharakban föl is szolgálja a vendégeinek, a bileki front sok megpróbáltatást látott katonáinak. A tűzhelyen pattogva ég a hasábfa, kipiroslik a szoba félhomályába a sok izzó

parázs és folyik a duruzsoló, csöndes, rezignált beszélgetés.

Valami egészen különös, szomorú és megható hangulata van ennek a bileki kávéházi estének. Ugy szeretném ennek a felejthetetlen estének vibráló, szomorkás hangulatát, annak minden fájdalmas melegét, mélységes rezdüléseit, sötétbe hajló színeit, méla hangját, ennek a hangulatnak minden borongó szépségét, egész drága és megkönyyezni való lelkét megszólaltatni és hazaküldeni azoknak, akikről a bileki magyarok ezen az estén is és másfél esztendő óta minden estén elbeszélgettek, elméláztattak, elsőhajtoztak. Olyan jó volna mindazt a hűséget, jóságot, szeretetet hazaüzenni, ami a bileki magyarok lelkét, szívét átmelegíti, ha az otthoni dolgokról van szó. A hazasóvárgásnak olyan viharosan erős és olyan szivszaggatóan mély érzése reszkett a bileki kávéház füstös levegőjében ezen az estén, hogy könnyes szemmel lehet csak azokra gondolni, akik olyan régen el vannak zárva mindentől, ami kedves nekik, ami az életük, ami a levegőjük, ami az egész, ezerszer megsiratott, a nap minden órájában visszakivánt világuk nekik. Hogy is lehetne hazaküldeni mindazt a sok vágyakozó, rajongó szerelmes üzenetet, amit a bileki magyarok ezen az estén a tűzhely pattogó, lobogó lángja körül, a messzi török házikó homá-

lyos kis szobájában, párolgó feketekávé mellett elshajtoztak.

Hogyan is tudnám elmondani mindazt a sok aggódást, féltést, remegést, odaadást, amivel a bileki magyarok beszéltek az ő régen látott otthonukról, ahova de jó volna, be szép volna, istenem de gyönyörű dolog volna hazanézni, az otthoni tűzhely mellett fölmelegedni: ha már egyszer eljönne a hazamenés napja. Vannak, akik tizenhat hónappal ezelőtt elszakadtak hazulról és azóta nem voltak otthon. Emberek tizenhat hónap óta nem látták a feleségüket, a gyerekeiket, az édes szüleiket. Vőlegények tizenhat hónap óta nem látták a menyasszonyukat, apák még sohasem látták azóta született gyermeküket, emberek tizenhat hónap óta nem voltak a saját lakásukban és ennyi idő óta nem látták mindazt, ami azelőtt a mindennapi életük volt, ami nélkül el sem tudták képzelni az életet. Nem tudja azt más, hogy mi az, ilyen sokáig elszakítva lenni mindentől, csak az tudja, aki végig csinálja ezt, aki végig szenvedti ezt a legnagyobb emberi szenvedést.

A háboru legnagyobb áldozatai, a legnagyobb lelki kínjai közé tartozik önmagában az az állapot: távol lenni az otthontól. Ez a hangulat valami sohasem érzett megrendítő erővel kelt életre ott a bileki kávéház homályában összebujó magyarok között, ez a han-

gulat ott sóhajtozott, ott könnyezett a bileki kávéház reménytelenül szürke levegőjében. Kérdezősködtek, panaszkodtak, csöndes megadással szomorkodtak, reménykedtek és sokat, mélyet sóhajtottak a bileki magyarok. Ott ültem köztük ezen a nehéz borulatokkal terhes őszi estén, elhallgattam a csöndes, halk, mélázó, megindult beszédeiket és olyan fojtogató és megrikató erővel feküdt rám ennek az estének megnevezhetetlen, borongó hangulata. Ugy szeretném ezt a sohasem érzett hangulatot a maga igazi könnyező képében hazaküldeni, de érzem, hogy nem tudom.

Egymásután kiszállingóztunk a bileki kávéházból, amelyben most már alig egy-két gyertyavég pislákkolt. A tűzhelyen is szénné barnult a parázs és hamuvá szürkült az ellobogott hasábfá. Esti fél nyolc óra lehetett és a bileki kihülő kis kávéházra temetői csöndesség terült rá. Elhallgatott mindenki és a bileki országot sarában megindultunk visszafelé a kaszárnya-városba. A sötét és nyirkos őszi este csöndességét egyszerre csak harangszó veri föl. Ezüst hangon, zengőn szól a bileki este sötétjében a harangszó. Behunyt szemmel imbolyogva olyan jó most elálmodni. Mintha valami alföldi faluban járnánk. Harangoznak Bilekben . . .

LENGYEL TÁJKÉP.

Tulajdonképen nincsen semmi ok arra, hogy ezt elmondjam. Nincs mit elmondani rajta, az egész egy halvány, bizonytalan, alig megfogható hangulat, olyan valami, ami láthatatlanul, hangtalanul él, a szagát, ízét érzi az ember, de nincsen neve, nem lehet hozzányulni, mert ha érinteni akarjuk, kicsuszik a kezünk közül, elfut, szétfoszlik. Nem is szabadna az ilyen emlékeinket másnak megmondani, mert úgy sem tudjuk megmondani. És én mégis meg próbálom festeni azt a finom levegőjű lengyel tájképet, amelynek halavány, szendergő színei több mint egy esztendő óta vibrálnak a szemeim előtt . . .

*

Az orosz-lengyel mezők reménytelen, süppedő sara akkor kemény rögökké fagyott és fehéren simult el rajtuk a hó. Széles, eluszó hómezőkön át vitt az utam. Már napok óta jártam a végtelen orosz-lengyel hó-sivatagban, amely még csak néhány nappal azelőtt is az orosz cár birodalmához tartozott, de ahol most már halott és eleven magyar bakák vigyáztak hosszú sorban a véres földre. Magyar baka posztolt már akkor a föld felett és a föld alatt a végtelen lengyel mezők egész hosszában-széltében ; akik a hó ropogós, fehér hátán sorakoztak még, azoknak vállát a man-

licher nyomta, akik a hó alatt nyujtózkodtak, azokból már csak egy-egy primitív, kopott fakereszt látszott...

Katonasírok — a testvéreim idegen, fagyos csunya földben nyugosznak a drágák, a szegények — és földönfutó emberek között vitt, vitt az utam, elhagyott csataterek felmárt testén vánszorogtam előre naphosszat, a házakat erre gránátvihar söpörte el, csonka kémények emelkednek ki a hómezőből: a nagy csöndesség olyan fájó erre, mintha jajgatna a föld vérző teste, mintha a keresztek alól, a hó alól felsírnának a néma apák és fiuk. Mentünk, auton, gyalog, lóháton, parasztszekéren, ahogy lehetett, egyre mélyebben hatoltunk be Oroszlengyelország vérző testébe és egyszerre csak magános kastélyhoz értünk. Régi lengyel kastély állott előttünk, szinte kisérteties elhagyatottságban, mintha eleven csuda volna. A harc pusztítva dühöngött erre, a házakat széttépte és szinte rejtélyes, hogy a véres, nagy mezőben sértetlenül és épen áll itt az öreg lengyel kastély. Mintha egy roppant temető közepén ott örködne a temetőőr háza, úgy emelkedett itt ki a hóból az ócska lengyel kastély. Vajjon élnek-e benne emberek, vajjon van-e odabennt valaki, aki látta és túlélte a tegnapi rettentő tusákat, amelyek megöltek és elhantoltak itt minden életet.

Benyitunk a nagy szárnyas kapun és a hóborította udvaron át, széles kőlépcsőhöz érkezünk, ahonnan a kastély belsejébe nyílik az ajtó. Megelőzően tájékozódunk a térképről és megállapítjuk, hogy Belhatin nevű lengyel faluban járunk.

Délután két óra lehetett, amikor a széles kőlépcsőn fölkocogva, benyitottunk a belhatini magános kastélyba. Homályos előszobán át, nyomasztó csöndben mentünk tovább a szobák hosszú során végig: schol egy teremtettt lélek, mintha valami mesebeli elátkozott várban járnánk. Azután végre beérkezünk egy egészen különös, régies szobába, ahol a kereveten egy nő hevert és egy finom francia regényt olvasott. Odább az egyik fotelben egy másik — szemüveges — hölgy mélyedt valami orosz regény olvasásába és a szoba félhomályba boruló alkovszerű sarkában egy fotelbe roskadva hófehér szakállu, százévesnek látszó aggastyán mereng ki az ablakon a hóba...

Nem lehet soha elfelejteni ezt a bizar képet: a háboru pusztító dúlásának kellős közepén, a magányos lengyel kastélyban, mintha a kívül tomboló pokolról, vészről nem is tudnának: puha kereveten álmódzva olvas egy finom francia regényt egy törékeny testű kedves lengyel dáma, körülötte az egyik fotelben orosz költő lelkébe mélyed szem-

üvegjén át a másik hölgy és szinte földig érő szakálla felett kirévedez a hóba a vén lengyel nemes . . .

*

Amikor beléptünk a szobába, a két nő fölrezzent, a könyvet mindegyik lecsusztatta a vastag perzsa szőnyegre, csak az öreg nem mozdult, a tekintete tovább ott borongott az ablak alatt elterülő fehér hómezőn. A fiatalabbik hölgy fölugorva a pamlagról, nehezen palástolható nyugtalankodással sietett elébünk: finom, sápadt arcán a félelem kifejezése. Mint akit szép és könnyű álomból durva kezek vertek föl, olyan riadtan és remegve állott elébünk; hogyne, hiszen pillanattal előbb még beletemetkezett egy szép könyv finom életének csipkéjébe, selymébe, álmodozván, elfelejtette a borzalmak oceánját, amely házuk szigetje körül tegnap még őrzöngőn viharzott, elfelejtette, hogy háboru van, nem nézett ki a világba, a kastély ünnepélyes csöndjébe süppedt és most egyszerre bejött hozzá, itt állott előtte a háboru: katonák és komitácsik.

Azután voltaképen semmi sem történt. A kastély szobájának illatos melege átjárta dermedt tagjainkat, a hölgyek lassanként megnyugodtak, sőt sajátságosan vékony, szinte sikoltásba lágyuló hangján beszélgetni is kezdett az egyik. A férje Varsóban harcol a németek ellen. A másik hölgy ura Brestlitovsk

alatt áll. Régen nem irtak. Ki tudja, mi van velük? És mikor lesz vége? Azután sokáig csönd volt. Azután meleg, sikoltásba fuló hangján újra megszólalt a nő, úgy csilingelt és vinnyogott a finom hajszálvékony hangja, mint egy régi, régi hangszer, amelyet sohasem hallottunk, amely talán nem is volt, amelynek hangjáról azonban álmodtunk egyszer. Majd a másik hölgy is megszólalt olykor, csak az öreg lengyel nemes nem látszott észrevenni semmit abból, ami ideben történik, ő mozdulatlanul ült a helyén és mereven nézett ki folyton a hóba.

A széles, fehér porcellánkályhában csöndesen duruzsolt a tűz, a hasábfák lobogva hamvadtak el egymásután és komoly nagy leanderek és egyéb délszaki növények bólogtattak a régies, gyönyörű szalonban. Kis üvegtóban uszkáló aranyhalak, gyöngyös zöld ernyőjű impozáns, nagy lámpa, a nehéz, sötétlő szinektől tarkáló falakon mozgalmas csataképek mellett öreg urak és hölgyek festett, méla portréi, a szoba közepén hosszú, nagy asztal, a szögletekben kis asztalkák, mindenütt öreg fotelek, falba épített szekrény, csillogó nagy zenélő óra és az egyik pamlagon lustán elfekvő foltos, nagy fehér kutya...

*

Néhány órát töltöttünk az ócska, régi belhatini lengyel kastélyban. Amikor szürkülni

kezdet, zongorához ült az egyik dáma és egy igen szomorú, nyomott lelkű orosz dalt játszott és énekelt azon a felejthetetlenül csilintgelő, sikoltozó, vékony asszonyi hangon. Az öreg lengyel pedig ott ült tovább az ablaknál és révedezve nézett ki a hóba. Várta a fiait és az unokáit, akik különböző hadseregekben, ellenségekként harcolnak egymás ellen. Amint az olyan számos lengyel családban történik mostanában. Amikor elbucsúztunk és elhagytuk a kastélyt, a vén lengyel akkor is az ablaknál ült és nézett merően és várt. Talán még ma is ott ül és nézi az azóta már másodszor is lehullott és elolvadt hót és várja, várja a gyerekeket. Mikor jönnek? Hová lettek? Hová lett a tavalyi hó?

KARDEVÁN TANÁR UR.

Mostanában nem igen van idő arra, hogy az ember hátra nézzen, meg-megálljon, elmélázzon a tűnő idők nyomán. Most nem lehet a múltba visszatérni, elmúlt idők gyöngyvirágszagu, orgonás emlékeit idézgetni, most nem a szentimentális ellágyulások idejét éljük. Most a rohanó, zord idők árján kell előre-lendülni, most előre kell nézni mereven, most keményen nekiszegett fejjel előre kell menni. És ha százszor szebbek is voltak azok az idők,

amikor még révedezve hátra nézni, málázgatni, egy régi dalt egész halkán fütyürészni lehetett, most rohanni kell a mindent elsöprő, véres áradattal, előre — ki tudja, hová?

Az egész megvadult világ rohan, rohanok én is, ájult összevisszaság, nincs itt föleszmélés, nincs perenyi öntudat, nehéz álomrontó lidérce nehezedik mindenkire. És egy különösen zord téli estén, amikor szédülten támoltyogtam a véres embergomolyag felé, csöndesen kilépett a multból és elébem állt — Kardeván tanár ur. Egy pillanat alatt lefoszlott rólam a rám nehezülő részeg kábulat, föllélegzettem, megkönnyebbültem, mintha nehéz álomból ébredtem volna: néhány nagyon boldog és szép percet éltem át. Ugy éreztem, mintha a világ nem is csunyult volna úgy el, mintha minden a régiben volna és hátra néztem Kardeván tanár urral és a diákélet színes és illatos romantikája lengett körül...

*

Kardeván tanár ur volt az én legkedvesebb professzorom. Abban az időben szerepelt az életemben, amikor még többnyire azt hiszi az ember magáról, hogy okvetlenül lírai költő lesz. A nagyváradi főreáliskolában tanította a magyar irodalmat az én időmben Kardeván tanár ur. Fiatal ember volt, ideális, nagyszerű tanár, én nagyon szerettem és

őszintén tiszteltem, ő volt az egyetlen tanárom, akit nagyon tehetséges embernek tartottam, olyannak, akitől az iskolán kívül is várni lehet valamit. Ő volt az önképzőkör tanárelnöke, ő ült csöndes és finom mosollyal az elnöki székekben, amikor én saját szerzeményű, hallatlanul szubjektív költeményeimet igen vegyes hatással fölolvastam. A költeményeimet, amelyeket az egyik bíráló diszkönyvbe írása, a másik pedig elvetésre ajánlott. Én nem hittem egyik bírálónak sem, én arra gondoltam, hogy az egész társaságban egy ember van, aki tudja, hogy érnek-e valamit ezek a versek és ez az ember Kardeván tanár ur, aki csöndes és finom mosolyával ott ült az elnöki székekben és a legnehezebb problémákat olyan kristálytisztá világossággal tudta megoldani. Ha ő magyarázott: szájtátva hallgattuk valamennyien. Nagyon szerettük, nagyon imponált nekünk és nagyon biztunk benne.

Egyszer azonban konfliktusba keveredtem Kardeván tanár urral, fölfogásbeli, — hogy ne mondjam, elvi nézeteltérés támadt közöttünk. Én a reáliskola hatodik osztályába jártam akkor. Egy ugynevezett modern naturalista volt akkoriban az író, akire esküdtem, akinek minden szavát mohón faltam, akitől egy költői hajlamokkal terhelt fiatalember minden komikus ifjui szenvedélyével tanulni

akartam. Mint teljesen vagyontalan diákember, előfizetője voltam az író akkori hetilapjának, nagyon büszke voltam rá, hogy a lap nyomdájában az én nevemet is rányomatták egy címszalagra, amely minden héten elhozta nekem kedvenc íróm lapját, amelyet elejétől végig többször elolvastam. Kedvenc íróm miatt támadt nekem összeütközésem Kardeván tanár ural.

Egy magyar írásbeli dolgozat kapcsán tört ki a konfliktus. A dolgozataim rendszerint tetszettek Kardeván tanár urnak és én ambicionáltam is, hogy neki tessenek. Az egyik művemre azonban hosszú és lesújtó megjegyzést irt arról, hogy a stílusom épp olyan ellenszenves, mint az író, akitől tanultam. Valóban: gyermekesen affektált soraimon erősen megéreztem a mesterem hatása. És Kardeván tanár ur nem elégedett meg az írásos megjegyzéssel, hanem az egész osztály előtt erélyesen megleckéztetett, hogy teljesen a hatása alá kerültem egy modern írónak, egyszerűen utánzom azt, holott senkit sem illik utánozni, éppen ezt az író utánozni: ez külön izléstelenség. Én fölpattantam és önérzetesen odavágtam Kardeván tanár urnak, hogy én igenis büszke vagyok arra, hogy az írásomon megérezik annak az írónak a hatása, én dicséretnek tartom azt a vádat, hogy őt utánozom. Igenis, utánozom, igenis tanulok tőle.

Kardeván tanár ur szája szélén megjelent az a bizonyos finom és fölényes mosoly. Nem igen vitatkozott velem, látta, hogy fanatizálva vagyok, hagyott büszkének lenni. És én valóban sokáig büszke voltam erre az afféromra, az egyetlenre, Kardeván tanár urral, akit továbbra is nagyon szerettem, akinek önképzőköri fejtegetéseit ezentul is áhitattal hallgattam. Ó, soha vissza nem térő boldog évei a diákkornak, a rajongásnak, az első szerelemnek, az ifjuságnak . . .

*

És szürkén peregetek és maradoztak el mögöttem az évek és megfakult minden a világon. Azután jött ez a mindennél szörnyűbb vérzivatar, amely végpusztulással fenyeget minden értéket. Véres embercsoportok kergetik egymást, öltre mennek, szurják, döfik, harapják, marcangolják egymást, városok, falvak hamvadnak el, családok menekülnek égő otthonukból, fegyveres katonák törnek védtelen gyermekekre és elárvelt asszonyokra, népeket kergetnek ki az országukból, a világszép rheimsi székesegyházat „operációs bázisul” használják a franciák, a csodás műremeket elpusztítja a háború; sirás, jajveszékelés, halálhörgés: teremhet ebből valami jó, valami szép?

Sohasem voltunk még olyan messze a tegnaptól, mint most és a tegnap a ma véres

vigasztalanságában olyan szépnek, olyan örökre elmulottnak látszik.

*

Ezen a zord téli napon százszorosan keservesnek éreztük azt a pusztító vihart, amely tépi, gyötri, marcangolja a világnak szinte valamennyi népét és közöttük nem utolsó sorban a magyart. Ekkor volt az, hogy az oroszok megmászák a Kárpátok hótól fehér utjait és Uzsoknál, Duklánál betörték és magyar földön jártak és úgy volt akkor, hogy Budapestig meg sem állnak. Mélázó, szomoru magyar hirlapírók, mi, igyekeztünk a front felé és ezen a napon különösen vérezett a szívünk. Este nyolc óra tájban egy felvidéki város állomására érkeztünk, néhány percig állott itt a vonatunk, volt tehát időnk gyorsan megvacsorázni. Az állomás háborus zűrzavarában kábultan igyekeztem a vasúti vendéglő felé és ahogy beléptem, egyszerre csak odaáll elébem egy főhadnagy. Pillanatra meghökkentem, mert egészen ismeretlennek tűnt föl nekem az előttem álló katonatiszt, aki a kezét nyújtotta felém. Látva, hogy tétovázóan szorítok kezet vele, mosolyogva kérdezte:

— Hát nem ismer?

Ezt a mosolyt, ezt a finom, fölényes, rég nem látott mosolyt megismertem.

— Kardeván tanár ur!... — mondtam, szinte kiáltottam lelkesedve és egyszerre

lefoszlott rólam minden dermedt kábulat, egyszerre elfelejtettem, hogy a Kárpátokon átjöttek az oroszok, hogy néhány kilométerrel odébb kozákok portyáznak, hogy nincs már egy pontja Európának, amelyik lángban nem állana. Mintha a multból kilépett volna és az elmúlt idők minden bűbájos varázsát magával hozta volna, úgy állt ott előttem Kardeván tanár ur és mosolygott, mintha a versemet olvasnám föl előtte az önképzőkörben. Istenem, olyan régen nem gondoltam én már arra, hogy egyszer más is volt a világon, mint háboru, hogy békés, boldog élet is volt, hogy valamikor gyönyörű, drága diákélet is volt ott a váradi iskolákban, hogy volt idő, amikor én verseket olvastam és verseket irtam, hogy bánatos, édes diákszerелеm is volt; olyan régen nem gondoltam én erre a sok mindenre és most, hogy főhadnagyi egyenruhában és a régi mosollyal a szája szélén megjelent előttem Kardeván tanár ur, úgy előzőnlöttek az emlékek, úgy beborított az elmúlt ifjuság minden színe, virága, illata. Valami nagyon-nagyon régen érzett boldogság szakadt le rám ott a felsőmagyarországi kis város vasuti vendéglőjében és néhány pillanatig nem is tudtam szóhoz jutni. Hosszu évek multak el azóta, hogy nem láttam Kardeván tanár urat és most, hogy összesodort bennünket a háborus zivatar, mintha maga

a mult szólalt volna meg, mindjárt így kezdte Kardeván tanár ur:

— Emlékszik még arra az időre, amikor konfliktusba keveredtünk a maga író-mestere miatt?

— Emlékszem, — feleltem én majdnem szemérmatosan és már alig láttam a főhadnagy uniformist; szürke tanári kabátban láttam Kardeván tanár urat, amint ül a katedrán, azután az önképzőkör tanárelnöki székében és magyaráz nekünk, boldog váradi diákembereknek és mi szájtátva hallgatjuk okos, nagyszerű előadását.

— Azóta nagyon sokat közeledett a fölfogásunk egymáshoz — fűzte tovább Kardeván tanár ur — maguk, fiatalok hamarabb megéreztek bizonyos dolgokat.

És beszélgetni kezdtünk, amint egy kedves és az emlékek ködén át megnőtt tanár beszélgethet az ő tanítványával, akire szívesen gondolt mindig. Beszélgettünk régmúlt dolgokról, olyanokról, amikről ebben a szomorú, sivár világban nem beszél senki sem. Olyan jó volt visszanézni kicsit a múltba, mintha ő nem is volna egy háborút viselő katona, mintha még most is Kardeván tanár ur volna és mintha én még most is az ő diákja volnék és nem a véres idők mélyen meghatott, szomorú szívű krónikása. Beszélgettünk, fátyolos, halk, ujjongó hangon beszélgettünk Kardeván

tanár urral és én egészen fölfrissültem, megfürödvén a mult, az ifjuság most még ezerszer szebbnek látszó emlékeiben. Valahogy úgy volt ez, hogy teljesen kiestünk mind a ketten a valóságból, kiszakítódott a mi találkozásunk néhány perce ebből a rémes és jajgatással, könnyel, vérrel teli világból, úgy álltunk ott emlékeink oázisán a reménytelenségnek nagy sivatagjától övezve, mint két multba révedő álomlovag...

Hirtelen felhő borongott Kardeván tanár ur homloka köré, mintha észrevette volna saját katonai uniformisát és erről föleszmélve, elkomorult arccal szólt, nagyot sóhajtvá:

— Régi dolgok ezek, amelyeken olyan jó volna elmélázni. De most nincs itt ennek az ideje. Mi lesz most? Meddig tart még?...

Reménytelenül, szomoruan kérdezte ezt Kardeván tanár ur és a következő pillanatban már csöngettek, a portás beszállást hirdető rekedt hangja végigharsant az állomáson, a vonatunk indulni akart, gyorsan távozni kellett... Vége volt ennek az álomszerű találkozásnak, megszorítottuk egymás kezét; én azt éreztem, hogy a köny rögtön kicsordul a szememből és már ismét ott ültem a vonaton és Kardeván tanár ur kedves alakja eltűnt a szemeim elől. És eltűnt vele együtt az az egész csudás és titokzatosan szép világ, amelynek minden álomba ringató melódiája

ott muzsikált és csilingelt körülöttem azon a néhány percen keresztül, amit a felvidéki kis város állomásán töltöttem. Kardeván tanár ur, amilyen álomszerűen kilépett elébem a mult kárpitja mögül, éppen úgy eltűnt abban a ködben, ahonnan előlépett volt. És ahogy megindult döcögve velem a vonat és elveszett a szemem elől Kardeván tanár ur alakja, lezárult előttem a kárpit, eltűnt előlem a mult, mint egy tündöklő álom, szertefoszlott minden, ami néhány percig édes ígézetbe vonta vánszorgó életemet. Fölébredtem, ismét a dermedt kábulat nehezedett a fejemre, sebesült katonák nyögését hallottam, tudtam megint, hogy borzalmas háboru pusztít a határokon és én ennek a háborunak mélyen meghatott, szomorú szívé krónikása, vonszolom magam arra felé, ahol kidülledt szemű emberek hideg vasat döfnek egymás meleg testébe. Nem, nem történt semmi, mindössze az történt, hogy egy felsőmagyarországi város vasuti vendéglőjében találkoztam egy főhadnaggyal, aki valamikor régesrégén, tanárom volt nekem.

*

Azóta nem láttam Kardeván tanár urat. A katonák, akik akkoriban Bártfa körül és Mezőlaborc táján verekedtek az oroszokkal, ma már — ha meg nem haltak — Varsón és Brestlitovskon is tul vannak. Vajjon, hol lehet már azóta Kardeván tanár ur?

HÉLIA KISASSZONYÉK GYŐZNEK.

Hélia kisasszony a legillatosabb háborus emlékeim közé tartozik és mivelhogy a párföm nem éppen nagy szerepet játszik a háboruban, úgy szeretek ennél az emléknél elidőzni, olyan jó behunytt szemmel érezni az orosz párföm felhőző illatát. Hélia kisasszonyt Lembergben ismertem meg azokban a mámoros napokban, amikor Lemberg fölszabadult az orosz járom alól. Hélia kisasszony nem volt éppen mámoros ezekben a forró időkben, ő szép szemében könnyeket rejtegetett titokban, könnyeket, amelyek — mi tagadás — a kivonuló oroszokat siratták. Hélia kisasszony a legszebb és a legszőkébb leány volt akkor Lembergben és a Sieneveskego 6. számú házban lakott. A lengyel dámák meglehetősen intim barátságot tartottak fönn az orosz tisztekkel és több kötetes regényt fognak még irni egyszer arról, hogy milyen intenzív szerelmi élet tobzódott és lihegett a lembergi orosz uralom alatt. Persze, nem volt könnyű dolog hozzáférközni ehhez a rejtett és titokzatos világhoz, mert a felszabadulás lázas napjaiban azok a hölgyek, akik a lembergi orosz uralom hosszú hónapjai alatt orosz tisztek karjaiba vetették magukat, azok most mind úgy érezték, hogy valami halálosan nagy bünt követtek el és attól féltek, hogy szörnyű megtor-

lás jár most ki az ő nagy vétkükért. A szétrebbent russzofil lengyel hölgyek mind azt hitték, hogy szép fehér nyakukra most sorra kötelet fonnak és elveszik az életüket azok, akik az oroszokat kikergették Lembergől.

Nagy probléma volt tehát számomra, hogy tudom áttörni a bizalmatlanságnak azt a szélesen kiépült frontját, amely mögé az orosz tisztek lemergi barátnői tartózkodóan elsáncolták magukat. Sok sikertelen próbálkozás után a lemergi City kávéház egy sápadt és sovány pincére közölte velem, hogy az orosz tisztek legünnepelebb kedvence Hélia kisasszony volt a Sienevska utcából. Hélia kisasszony orosz tisztek társaságában szokott pompázni a lemergi korzón, velük szokott megjelenni a kávéházakban, amint ezt általában igen sok lemergi szépség tette, de a legnagyobb tisztelet a Hélia kisasszony formás alakját övezte mégis. A sápadt, sovány pincér ott a City kávéházban lázasan, lelkesen és rajongva beszélt Hélia kisasszony sugárzó szépségéről; nem volt nehéz észrevenni, hogy a pincér halálosan szerelmes Héliába.

Elmentem a Sieneveska-utca 6. számú házba, amelynek első emeletén csinosan berendezett négy szobás lakásban lakott Hélia kisasszony, szüleivel és testvéreivel. Magam sem tudom miért, de a haditudósítói jelvényül szolgáló „Presse“-karszalagot — szokásom

ellenére — a karomon felejtettem és ez nagy mértékben fokozta azt a bizalmatlanságot, amely Hélia kisasszony részéről amugy is kijárt volna nekem. Hatósági személynek nézett engem a lengyel kisasszony és idegenkedéssel vegyes ijedtséggel fogadott. Majdnem sirvafakadt, amikor közöltem vele, hogy őt keresem és egész testében reszketett, amikor bevezetett az ő elfogadó szobájába. Odabenn végignézttem: tipikus lengyel szépség, nagy, kicsit erős, de igen arányos és karcsu szőke nő, aki méltán lehetett az orosz tisztek becézett kedvence. Otthoni negligzsjében és tulságosan házias pongyolájában is nagyszerűen érvényesült nem közönséges szépsége. Észrevettem, hogy folyton a karszallagomat nézi, érdeklődéssel vegyes borzalommal és igyekeztem megnyugtadni, hogy én nem vagyok hatósági személy, rendőrséghez, katonasághoz semmi közöm, hivatalosan nincs is jogom nála alkalmatlankodni, én pesti hirlapíró vagyok, aki egyszerűen csak érdeklődöm aziránt, hogy mit csináltak tíz hónap alatt Lembergben az oroszok.

Hélia kisasszony arról kezdett nekem roppant izgatottan, hol kipirulva, hol elhalványulva beszélni, hogy ő nem tehet semmiről, ő ártatlan, ő nem csinált semmit. Hosszu időbe került, amig valamennyire sikerült megnyugtatom, hogy őt senki semmivel nem

vádolja, nekem semmiféle ellenséges szándékom nincsen vele szemben, én nem vagyok hatósági személy és ha nem akar, hát nem kell neki elbeszélnie a dolgokat nekem, csak szivesség az ötöle, ha szóba áll velem, sziveség, amiért nagyon hálás lennék. Hélia kisasszony még mindig habozott, még mindig nem akart vallani, nem akarta elmondani, hogy hát milyen viszonyban is volt ő az oroszokkal.

Sokszor nekifogott, hogy elbeszélje az ő romantikus történetét, de a hangja mindig remegni kezdett és a szemeit könny futotta be. Végül is kijelentette, hogy most nem tud beszélni, annyira elfogódott és izgatott, ellenben találkoztát adott nekem délután hat órára a „Wien“ kávéházba. Ekkor még délelőtt tíz óra volt és én arra kértem Hélia kisasszonyt, hogy adja meg nekem valamelyik olyan barát-nőjének a címét, aki szintén jó viszonyt tartott fenn az orosz tisztekkel. Hélia némi habozás után közölte velem Stasa kisasszony címét, aki a Kurkova utca 23. számú házban lakott. Miután ismételtén megállapodtunk abban, hogy délután hat órakor a Café Wien-ben találkozunk, elváltam a szőke hölgytől és megindultam Stasa urhölgy keresésére.

*

A Kurkova-utca 23. számú házban először is a házfelügyelőt kerestem. Öregedő

háaspár jelentkezett, hogy ők a házfelügyelők. Kértem, hogy mutassák meg nekem, hogy melyik lakásban lakik Stasa kisasszony. Az öreg asszony szurós szemmel nézett rám és azt mondta, hogy ebben a házban nem lakik és nem is lakott Stasa.

— Itt nem lakik! — erősítette meg mohón az öreg házmester is, amire én gyanakodni kezdtem, hogy félre akarnak vezetni.

— Itt lakik! — kiáltottam fenyegetően és erre a házfelügyelő ijedt és ravasz hunyorgatással azt mondotta, hogy itt lakott, de néhány héttel ezelőtt már elköltözött.

Az volt az impresszióm, hogy jól szervezett ruszsofil apparátus rejtegeti előlem Stasa kisasszonyt és erőltetett haraggal ordítottam a házmester párra, hogy hazugság, amit mondanak, mert én biztosan tudom, hogy Stasa itt lakik. (Hélia kisasszony, az ő jó barátnője, csak nem tévedett — gondoltam magamban.) Követeltem, hogy vezessenek be hát abba a lakásba, amelyből Stasa elköltözött. A házmester-pár nem jött zavarba, nyomban fölvezettek egy elsőemeleti lakásba, amelyben butorok voltak és amelyben senki sem tartózkodott. Még az üres lakást is készen tartották a megtévesztésemre, ezekkel tehát nehéz lesz boldogulni — gondoltam — és elhatároztam, hogy nagyon goromba leszek. Ahogy tehetetlenül lefelé megyek a már-már

győzni látszó házmester-párral a lépcsőn, egyszer csak egy magyar honvéd alakját látom feltűnni a lépcsőházban. Odaszólok a jóképű magyarnak, hogy ez a két öreg nem akarja megmondani, hol lakik az, akit én keresek, ezek még most is az oroszokat akarják szolgálni, jöjjön hát segíteni nekem: ijesszünk rá ezekre az alkalmi russzofil összeesküvőkre. Harsogó káromkodásokba tört ki a magyar honvéd és menydörgő hangon kiabálva, öklét rázva közeledett a házmester-pár felé. Ez már hatott. A vén házmester és a felesége rémült arccal és összetett kezekkel kezdtek kegyelemért esedezni és fogadkoztak, hogy most már megmutatják Stasa kisasszony lakását. A honvédet leszereltem és learattam az ő győzelmének gyümölcsét: benyitottam végre Stasa kisasszony lakásába. Mert igenis ott lakott a házban és dehogy is költözött el. Egyelőre azonban csak a külső ajtó nyílt meg előttem. A belső ajtaja a lakásnak zárva volt. Kopogtatásomra az ajtót egy tizenöt esztendősen látszó gyönyörű leány nyitotta ki. Tágra nyílt nagy fekete szemeiben a rémület kifejezése reszketett, üde és fiatalságában is erősen leányos alakja félénken huzódott vissza és amikor németül bocsánatot kértem tőle az alkalmatlankodásért, a gyűlöletnek és az iszonyatnak tüze lángolt föl ragyogó, kerek szemében. Lengyelül beszélt és egyre azt han-

goztatta, hogy ő egyetlen szót sem tud németül. Szeméből egyre cikkáztak a gyűlölet villámai, amíg beszélt és — ennyit megértettem — egyre azt kérdezte, hogy mit akarok. Megkérdeztem tőle, hogy vajjon ő-e Stasa kisasszony. Vad izgalommal tiltakozott ez ellen, mint macska, szökött a fal felé, lekapott onnan egy berámázott fényképet és megmutatta, hogy ez a hölgy Stasa, ő csak a nővére neki. Arra a kérdésemre, hogy hol van Stasa, azt felelte, hogy most nincs itthon és kis noteszt és ceruzát nyomva a kezembe, dühösen kezdett rimánkodni, hogy irjam föl németül, miért keresem Stasát, az majd elolvassa és meg is érti. Fölni persze nem akartam a jövetelem célját, ellenben kérdeztem, hogy mikor lesz itthon a nővére. A bájos kis lengyel bakfis erre elővette az asztalon ketyegő órát és azon megmutatta, illetőleg jelezte, hogy délután két órakor lesz itthon Stasa. Eltávoztam azzal, hogy délután két órakor visszajövök. A gyönyörű lengyel kisleány nem mondta nekem, hogy a viszontlátásra. Sőt ellenkezőleg.

*

Két óra után néhány perccel én már ismét a Kurkova utcában voltam és kopogtattam Stasa kisasszony lakásának ajtaján. Ismét a kis leány nyitott ajtót és diadalmasan mutatta az órán, hogy két óra már elmúlt és

Stasa ismét elment. Én sejtettem, hogy az idősebbik nővér pontban két órakor sem lehetett otthon, sőt akkor biztosan nem, mert hiszen ez is fél és semmiesetre sem akar velem találkozni. A kis lengyel ezután mosolyogva helytel kinált meg. Meglepődtem. Miért ez a hirtelen kedvesség, amikor az előbb még villogó, fehér fogait csikorgatta a gyűlölettől és a dühtől ugyanez a kisasszony, amikor rám nézett. Nem tartottam valószínűnek, hogy ilyen hirtelen megtetszettem volna neki; máshol, egészen máshol kerestem a váratlan ellágyulás okát. Mert nemcsak hogy leültetett a kisleány, akinél gyönyörűbb bakfist festeni, sőt álmodni sem lehet, hanem mosolygott rám, kacintgatott felém, rakoncátlankodott, kacérokodott, igen, egyszerűen meg akart hódítani. A helyemben egy tapasztalatlan fiatal költő bizonyára meg is hódolt volna, sőt halálos szerelemre is gyulladt volna, de én a kisasszony szája — drága, kicsi vékony szája — szélén a napsütésként ragyogó mosoly mögött ott láttam rándulva vonaglani a gyűlöletet: istenem, hogy utált engem ez a nevető, sugárzó, incselkedő, hizelkedő kis lengyel tündér!

Ha utál, miért szeret? — tépelődtem, töprengtem és megtaláltam gyorsan a rejtelem magyarázatát. Stasa kisasszony megmondta a kis hugának, legyen hozzám elbűvölően kedves, hogy hizelegjen nekem, hogy hódítson

meg, hogy csalja ki belőlem, mit akarok, hogy nyerve meg a hajlandóságomat, amíg ő reszketve bujkál előlem. Mert ezek a szegény lengyel leányzók rendületlenül azt hitték, hogy én a rettenetes földi igazságszolgáltatás vagyok, aki számonkérni jöttem az ő orosz-barátságukat. Egy ilyen kedves gyermeket ilyen tökéletes művészettel kacérkodni, én még soha sem láttam. Ritmusos mozdulatokkal, táncos léptekkel lejtett, szaladgált a szobában, illegette, billegette hajlékony, fiatal testét, mindenáron ringatni akarta fejlődésben levő, lágyvonalu csipőjét; megható volt, ahogy ez a kedves kis lengyel fruska — jobb meggyőződése ellenére — tetszeni akart nekem, egyszerűen megindító volt az az önmegettagadás és önfeláldozás, ahogy Lembergnek ez a színes, szép kis vadvirága dolgozott a nővéreért, — ahogy ő hitte — a nővére életéért; ömlött a szájából a lengyel beszéd, amelynek — ennyit megértettem — az volt a lényege, tartalma, ezerszer variált vesszőparipája, hogy hiszen Stasa ártatlan, ő nem csinált semmit, Stasa nem szerette az oroszokat, sőt — azt lehetne mondani — inkább utálta őket. És újra és újra a kezembe nyomta a ceruzát meg a noteszt, hogy irjam föl németül: mit akarok tulajdonképen Stasától?

És fáradhatatlanul kedves volt a csöppnyi lengyel démon, megszólaltatta a szoba egyik sarkában elhelyezett gramofont és szo-

moru, mély orosz és lengyel dalokat énekeltek bele a misztikus lebergi délutánba ismeretlen orosz művészek és művésznők. A gramofon torkán szállt, csak szállt a felhős orosz dallam, mintha a szibériai ólommezők mélyéből sirtak volna idáig a sóhajtozó, bus melodíák, és mintha Moszkva külvárosi kávéméréseinek fojtott, nehéz hangulata terjengett volna a lebergi puha szőnyeges, csipkés leányotthonban . . . Ha elnémult a gramofon, a kis leány odafutott a zongorához, hintázva leült a székre és vakmerően közévvágott a billentyűknek és primitív dalokat zongorázott és énekelt, finom, csilingelő hangon. Én egy fotelbe süppedve gyönyörködtem ebben az előttem viharzó drága és bizar tavaszi játékban, közben már teljesen megfeledkeztem Stasa kisasszonyról, már egyáltalán nem érdekelt ő, nem érdekelték az oroszokkal való viszonylatai a russzofil lebergi dámáknak, teljesen eltávolodtam tulajdonképeni céloimtól és nem érdekelt más, mint ennek a kis lengyel gyermeknek igézetes, bűvös, küzdelme — a nővére életéért. Ez szép volt, különös volt és szinte megrendítően emberi.

Az órák teltek és a délután során a szamováron teát főzött a leány és invitált maga mellé az asztalhoz. Pillanatra bolond gyanu támadt bennem. Eszembe jutott ugyanis, hogy ebben a házban engem ellenségnek néznek, itt éntőlem rettegnek és halálos rémületük-

ben halmoznak el a kedvességükkel. Háttha csapdába kerítettek és háttha meg akarnak most mérgezni engem — gondoltam egészen gyáván — és eltoltam magam elől a párolgó teát. A kis leány sértődötten és könnyörögve emelte rám ragyogó két szemét, amelyeket — én nem tudom, hogy csinálta, de — könyek futottak hirtelen be és összetett kezekkel könnyörögött, hogy fogadjam el a teát, mert különben továbbra is azt fogja hinni, hogy ellenségük vagyok. Ennek a kedves rimázkodásnak nem lehetett ellentállni; ha belehalok is megiszom — gondoltam elszántan — és hősiezen megittam a teát. Percekig dermedten figyeltem magamat, hogy nem érzek-e mérgezési tüneteket, de nem éreztem semmit. Ellenben kis lengyel háziasszonyom határtalan boldogsággal körülzáncolt és körülujjongott, az a bizonyos kő láthatóan most esett le a szivéről, hogy a teát megittam, most már elhitte, hogy nem vagyok ellenségük, föllélegzett, megkönynyebbült és kijelentette, hogy este hét órakor igazán itthon lesz ám Stasa.

Megnéztem az órát: fél hat körül járt. Szinte elröpült ez a színes és meleg délután, hanem most eszembe jutott Hélia kisasszony, vele hat órakor találkoznom kell a Café Wienben. Fölkeltem és elbúcsúztam a drága kis lengyel hölgytől azzal, hogy este hét óra után visszajövök. Amíg a „Café Wien“ felé igyekeztem, körülzsongtak és ölelgettek a gramo-

fon száján kiszállott borongó orosz-lengyel dallamok. Utközben szünet nélkül fogva tartott a délutáni titokzatos káprázat.

*

Hat órától hét óra utánig vártam a Café Wienben Hélia kisasszonyt, de persze, nem jött. Este fél nyolc óra tájban visszamentem Stasa kisasszony lakásába. Valóban otthon találtam Stasát, aki egy egészen jelentéktelen kokott benyomását tette. Eleinte még kissé vacogott a foga, amikor beszélni kezdtem vele, ám hamarosan teljesen megnyugodott. A festett arcu, kissé csunya lengyel démon nagy bőbeszédűséggel mondotta el, hogy egy orosz zászlós volt a barátja, ez tartotta el őt a tiz hónapos orosz uralom alatt. A fényképét is megmutatta az orosz zászlósnak. Vagy három barátnője is jelen volt Stasa kisasszonynak — úgy látszik, egyedül nem mert velem találkozni még sem — akik éppen olyan festettek és jelentéktelenek voltak, mint ő és akik vele együtt hangoztatták, hogy orosz-szerelemről itt szó sincsen, de orosz tiszték barátsága nélkül éhen kellett volna halni, viszont az orosz tiszték gavallérosan gondoskodtak az ő barátnőikről. Élni csak kell valamiből — fejtegette rekedtes hangján Stasa kisasszony — és csak nem hagyhattam éhenhalni az én drága kis hugomat, azt az édest. Mondta és a gyönyörű kis testvérére mutatott, aki a pamlagon ült, egy kutyát simogatott és az

egész idő alatt rám sem nézett. A varázslat megszűnt, ő már végigjátszotta délután az ő szerepét, rá itt nem volt szükség, tőlem már senki nem félt és aki délután hízelt, kacérkodott, gramofonozott, zongorázott, énekelt, teát főzött, rimánkodott, egy soha sem felejthető intim és sugárzó tavaszi színjátékot rendezett az én mulattatásomra, az a viruló kis lengyel bakfis most észre sem vette, hogy beléptem a szobába, nem is vette tudomásul, hogy élek, hogy itt vagyok, hogy a nővérel és a nővére barátnőivel beszélgetek, semmit, de semmit nem vett észre, oda se nézett. Ült a pamlag süppedő ölében, és kis fehér kezével simogatta, cirógatta a fehérszőrű kutyát...

*

Elbucsuztam Stasa kisasszony otthonától és a lemergi este sötétjében ismét a Sieneveska-utca felé vettem utamat, mert most már mindenáron találkozni akartam Hélia kisasszonnyal, aki a Wien-kávéházban hiába váratt magára. Bebotorkáltam a Sieneveska-utca 6. számú házba, este fél 9 óra is elmúlt, de Hélia még mindig nem volt otthon, helyette bájos szőke huga fogadott. A kedves, fiatal lány, arcán az ártatlanság hamvával, szeretetreméltó közvetlenséggel és kifogástalan németességgel magyarázta, hogy Hélia már délután elment hazulról és még mindig nem jött haza, de ő nem is sejti, hogy hol van. Mondtam, hogy megvárom. Egy darabig a szobá-

ban beszélgettünk, azután lementünk sétálni az utcára, ahol a szomszédok titokzatosan suttogtak körülöttünk, gyanakodva néztek felém, a zsidók alig palástolható kárörömmel pislogtak Hélia kisasszony hugára, mert gondolták, hogy ezek a híres orosz-barátok most nagy bajba kerültek. Majdnem tíz óra volt már, amikor Hélia kisasszony alakja föltűnt a Sieneveska utca homályában. Egy barát-nőjével jött egy viharedezett arcú, karesu nővel. A hugától elbucsuztam, az fölszaladt a lakásba, én pedig Hélia elébe siettem. Összerezzen, amikor észrevett és én láttam, hogy a szemei kisírtak és teljesen föl van dülva. Kérdeztem, hogy mi a baja és miért nem jött el hat órákor a Café Wienbe.

Hélia kisasszony ismét megkérdezte, hogy valóban nem az-e a célom nekem, hogy őt bajba sodorjam. Minden ékesszólásomat elővettem, hogy megnyugtassam és szinte erőszakkal ültettem be a hallgatag és réveteg barátnőjével együtt a kocsimba és a kocsinak azt mondtam, hogy hajtson a „Renesance“-kávéházhoz. Amikor a kocsi megindult, valaki füttyentett egyet a ház egyik homályos emeleti ablakából és nyomában valami morgó hang szólt le, amire Hélia fölnézett, intett és mondott valamit — nem is tudom milyen nyelven.

— Ki volt az? — kérdeztem kissé idegesen.

— Az öcsém — felelte Hélia — kérdezte, hogy hova megyek.

Berobogott velünk a kocsi a városba és mi helyet foglaltunk a Renesance-kávéház egyik zugában, egy magános márványasztalnál. Este tíz órától éjfél után egy óráig beszélgettem Hélia kisasszonnyal, aki teljesen le volt törve és valósággal megrendítő volt az az őszinteség, amellyel saját magáról, az oroszokról, az ő oroszbarátságáról beszélt. Hélia kisasszony izgatott, rapszódikus szavain át be lehetett nézni az orosz uralom alatt nyögő Lemberg életének mélyébe, különösen föllebbent a fátyol az orosz Lemberg szerelmi életéről. Először is aziránt érdeklődött Hélia kisasszony elképzelhetetlen heveséggel, hogy ki adta meg nekem az ő címét, egyáltalán honnan tudtam én, hogy ő is a világon van. Persze, hogy imádóját, a „City“-kávéház szerelmes vékony pincérét a világért sem árultam el és dehogy is szolgáltattam volna ki. Igen nehezen, de végül is lemondott arról, hogy megtudja ezt a titkot és azután elmondta, hogy ő azért nem jött el a Wien-kávéházba, mert attól félt, hogy én őt és bizonyára még több társnőjét csak azért csalom oda, hogy ott összegyűjtve őket, mindet bezárassam a „kriminál“-ba, ahonnan aztán élve sosem kerülnek ki. Elbeszélése további során világos lett előttem sok minden, ami idáig érthetetlennek látszott. Elmondta, hogy ő csak két-

ségbeesésében adta meg nekem Stasa címét, de mihelyt kiléptem az ő lakásából, az öccsét azonnal elküldte, hogy engem megelőzve, rohanjon Stasához, mondja meg, hogy baj van, keresni fogják, rögtön menjen el hazulról egy másik barátnőjükhöz, ahol találkoznak. Stasa a kis hugát otthon hagyta azzal, hogy ha keresik, tudja meg, mit akarnak tőle és mondja, hogy két órákor otthon lesz és ha már eltávozott az ismeretlen látogató, azonnal jöjjön utána a huga elmondani, hogy ki az és mit akar. Azután — nagyobb biztonság kedvéért — Stasa a házmesteréknek azt mondta, hogy ha nem akarnak vele együtt bajba kerülni, akkor annak, aki őt most mindjárt keresni fogja, mondják, hogy ő nem is lakik a házban. Most már értettem, hogy miért hazudott az öreg házmester-pár, miért vezettek engem üres lakásba és miért kellett nekem egy derék magyar hadfi segítségét és fegyveres tekintélyét mozgósítanom ahhoz, hogy Stasa kisasszony otthonába bejuthassak. Hélia kisasszony öccse igen természetesen előbb ért oda, mint én és eltorlaszolta az én utamat.

Elbeszélte azután Hélia, hogy ők rögtön találkoztak Stasával és összeecsődítettek még egynehány leányt és együtt sirtak, együtt reszkettek, együtt tanácskoztak. Közben lélekszakadva szaladt hozzájuk Stasa huga, aki elmondta, hogy járt ott valaki, de hogy mit akar, nem lehet tudni. A kisleányt azzal küld-

ték vissza, hogy, ha én ismét jövök, mondja, hogy Stasa éppen most ment el, énhozzám pedig nagyon kedves legyen, kacérkodjék velem és minden módon igyekezzék megtudni, hogy tulajdonképen mit is akarok én. Halálos rettegésben várták a kisleányt, aki este hat óra tájban azzal jött el hozzájuk, hogy az az idegen nem akarhat semmi rosszat, hiszen teát is ivott nála, nyugodtan hazajöhet Stasa. Hélia még ekkor sem mert eljönni a „Café Wien“-be, hanem hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy Stasa néhány barátnőjével valóban hazamegy és ha igazán tulélik az én látogatásomat, visszajönnek és elmondják Héliának, — akire mint királynőjükre néztek föl — hogy mi történt. Így volt, Stasáék elmentek haza, élve és ujjongva jöttek vissza, hogy nincs semmi baj és miután mindent alaposan megtárgyaltak, ők ketten megindultak a Sienneveska-utca felé — még mindig — abban a reményben, hogy nem találkoznak velem.

Ez történt ma. De mi történt tíz hónap alatt? Hélia kisasszony erről is sok mindent elbeszélt. Történeteiben az orosz tiszték finom és romantikus regényhősökként szerepeltek, akik szerették, becérték a szép lengyel kisasszonyokat és bőkezűen szórták a pénzt kedveseik kicsi lábához. Sok-sok szegény lengyel család élt Lembergben abból, hogy az egyik lánynak orosz tiszt volt a barátja. A Hélia

kisasszony esete megható. Hélia kisasszony menyasszony volt mielőtt a háboru kitört. A vőlegényét elvitték a háboruba és jöttek az oroszok. Az ő apja elvesztette az állását, a szüleivel, hugával és két öccsével a legnagyobb nyomorban voltak, amikor megjelent a Sieneveska-utcában egy délceg orosz lovaskapitány. Nem volt nehéz dolga: Hélia elesett és az orosz tiszt mindennap eljött a Sieneveska-utcába Héliáért, akit bevitt a városba a bajtársai közé, a kávéházakba, a mulatókba és Hélia ünnepelt kedvence lett az orosz tiszteknek. A vőlegényéről tíz hónap alatt hirt sem hallott, de otthon volt minden, ami kellett, az öregek nem éheztek, gyönyörű, karesu, szőke huga is tiszta, szép ruhákban járhatott és erre a lányra úgy vigyázott Hélia, mint a szeme világára.

— Csak nem hagyhattam lerongyolódni és koplalni azt a drága gyermeket? — mondotta nekem Hélia kisasszony, meghatottságtól remegő hangon és a szemeit könny futotta be.

És beszélt Hélia kisasszony könybe lábadó szemekkel az ő orosz lovagjáról, aki olyan jó volt őhozzá, olyan kedves volt, ha távol volt, levelet irt, amelyet mindig úgy irt alá, hogy „csókol a te ellenséged“ és kegyelettel, részvétellel szólott az oroszok ellen harcba ment vőlegényéről, akit ő szeret még most is, de, istenem, hát elment, egy szót

sem irt, szegény, tán már meg is halt, ő nem tehet semmiről, mindennek a háboru az oka. A bucsuzáskor nagyon szomoru volt az orosz kapitány. Kérte Héliát, hogy menjen el Lembergbe vele, mert ha majd a németek bejönnek Lembergbe, őt biztosan fölakasztják, amiért az oroszokkal barátkozott. Hélia erre félig ijedten, félig incselkedve mondotta a bucsuzkodó orosz kapitánynak, hogy őt csak tán nem fogják bántani a németek, hiszen a németeknek is szükségük van nőkre.

— De nem tagadom — folytatta Hélia kisasszony egészen ellágyuló hangon — nagyon fáj a szívem, amikor bucsuztunk, amikor elment az én kapitányom azzal, hogy legyek nyugodt, nemsokára megint visszajönnek Lembergbe. Mondja, lehet az még, hogy visszajönnek?

Észrevette Hélia kisasszony, hogy ebben a kérdésben tulságosan sok orosz-szimpátiát árult el és igyekezett a hibát gyorsan jóvátenni, elhalványuló arccal mondván:

— Én nem hiszem, hogy visszajönnek és nem is szeretném. Én azt szeretném, ha a mi katonáink győznének. Ez csak természetes. Nem igaz?

És hol sápadtan, hol kipirulva beszélt a szép lengyel leány az ő tízhónapos orosz regényéről, amely szomoru is volt, nagyon szép is volt, olyan volt, mint egy álom és most vége...

Éjfél után egy órakor támolyogtunk ki Hélia kisasszonnyal a Renesanc-kávéházból. A lemergi éjszaka sötét volt és elhagyatott, mint egy közkatona sirja . . .

*

Vagy egy fél esztendő telt el azóta az emlékezetes nap óta, amit a lemergi russzofil kisasszonyok illatos környezetében töltöttem. Azóta bolyongó utjaimon elkisért ennek a napnak bízár hangulata, sokszor megcsapta az orromat az orosz parfüm szaga, amely a Hélia kisasszony szöke hajából szállt felém, a Hélia kisasszony komoly, szenvedő, szép arca mellett gyakran fölbukkant a Stasa drága kis hugának mosolygó, gyönyörű feje, fölesengett olykor a gramofon száján kiömlő bánatos orosz dallam, amely ott muzsikálta be örökre magát az emlékezetembe, a lemergi Kurkova-utca egyik házának szőnyeges, függönyös szobájában. Hat hónap multán ismét betévedtem Lembergbe.

Elmentem a Sieneveska-utcába, Héliát kerestem. Nem találtam otthon, egy névjegyet hagytam az anyjánál, amelyre ráírtam, hogy este 9 órakor várom a „Renesanc“-kávéházban. Este kilenc órakor besuhogott a kávéházba Hélia kisasszony. Szebb és ragyogóbb volt, mint valaha, a legdrágább ruha ölelte érett, plasztikus testét és földultságnak levertségnek nyoma sem volt rajta. Dehogya is félt most tőlem, friss volt, jókedvű, kedves és

fölényes. A régi közlékenységgel, de a fölfokozott önérzet biztosságával és kérkedésével beszélte el, hogy neki hála istennek jól megy, ő igen fontos bizalmi missziót tölt be Lembergben, rejtelmesen célozgatott nagy befo lyására és magas pozíciójára a hadseregben, de már arra nem méltatott, hogy beavasson a nagy titokba, hogy tulajdonképen mi is az a nagy hivatal, amit ő betölt. Az oroszokról érzelmesen, sok gyöngédséggel beszélt most is, hogy nagyon kedves emberek, ő hozzá nagyon is jók voltak és őt szerették, nem hagy rájuk semmit mondani, de utóvégre is ő osztrák leány, — „no nem igaz?” — mondta az ujjászületett Hélia — neki a monarchia érdekeit kell szolgálnia, ő nem tehet róla . . .

Büszkén beszélte el ezután, hogy a huga menyasszony lett, egy derék ember menyasszonya, ő adja férjhez a kedves gyermeket. Hogy Stasáékkal mi van, azt nem tudja „ezekkel” ő már nem érintkezik. Jellemző a Hélia kisasszony átalakulására és új világnézetére, hogy mikor kocsin hazavittem a Sieneveska utcába, mindenáron — ki akarta fizetni a kocsit. A kapu előtt — mielőtt elváltunk — megkérdeztem tőle, hogy mi van a hadbavonult vőlegényével. Felhő lebbent Hélia kisasszony fehér, sima homlokára, amig szomoruan mondta:

— Az, szegény, bizony elesett.

Pillanatig mély hallgatásba merült és

azután maga elé merengve, könybe lábadó szemekkel nagyon halkán mondotta:

— Kerülő uton az a hír is eljutott hozzám, hogy az én szép orosz lovaskapitányom is elesett . . .

Mondta és imbolyogva, mint egy suhanó árnyék, eltűnt a kapu mögött. Ahogy visszafelé botorkáltam a Sieneveska-utcából, arra gondoltam sok elfogódottsággal, hogy Hélia kisasszony, akinek mindkét vőlegénye — az osztrák is, az orosz is — elesett, voltaképen győzött. Hélia győzött az ellenséges orosz uralom fölött és győzött a számonkérő osztrák, magyar, német uralom fölött is. Ő mind-egyiket legyőzte. A háboru sem változtatott azon a régi és megdönthetetlen törvényen, hogy Hélia kisasszonyék mindenkit legyőznek. Héliáék mindig győznek. Mindig Héliáék győznek . . .

FREIMANN MIKSA TÖRTÉNETE.

I.

Przemysl, 1915 szeptember hó.

Freimann Miksának nagyon szép, zengő baritonhangja van, ő Przemysl város zsidó főkántora és már ebből a közjogi méltóságából is nyilvánvaló, hogy bizonyos nem rendes dolgoknak kellett mostanában vele történni. Történt is Freimann Miksával mostanában sok elmondásra érdemes dolog, amelyet, hogy kellőképen méltányolhassunk, tudni kell az előzményeket, ismerni kell a daliás főkantor ur egész viharos életét. Nem mellékes dolog ilyenformán az sem, hogy Freimann Miksa (vagy ahogy Przemyslben nevezik, Max Freimann) Budapesten, a Kertész-utcában született, viszont gyermekkorát, sőt ifjúkorát Oroszországban töltötte, különösen Grodnóban élt át hosszú és szép éveket. Már korán muzsikushajlamok ébredtek Freimann Miksában és pár évig a berlini és a bécsi zenei iskolákban fejlesztette képességeit. Freimann Miksa Oroszországban házasodott meg, egy varsói

szép, fekete leányt vett feleségül és már mint nős ember, ismét Magyarországra jött és szép hangjával hamarosan elnyerte a tatatóvárosi főkántori állást. Egy esztendeig énekelt Freimann — főkántori minőségben — a tatatóvárosi zsidótemplomban és azután elkerült — Belgrádba főkántornak. A szerb zsidók vagy hat esztendeig gyönyörködtek Freimann zengő, gyönyörű baritonjában és jött a boszniai annexió és Szerbiában magasra csapott a magyar és osztrákgyűlölet és Freimann — mint akkoriban minden magyart és minden osztrákot — kidobták a belgrádi zsinagógából, kilökték egész Szerbiából.

Ez vagy hat évvel ezelőtt történt. És — mintha csak történelmi hivatást akart volna a sors kijelölni a bolygó pesti zsidó számára — a világpolitikai alakulatok szerint igazodó karrierje Freiman Miksának stilusos fordulat-hoz ért most. A szerb fővárosból kitessékelte Freimann ugyanis, nem mint legyőzött, hanem mint győző vonult be a híres osztrák várba, Przemyslbe. Zengő baritonjával legyőzte tudniillik az összes kollegáit, akik a przemysli főkántori állásra pályáztak, a hitközség a nagy próba után őt választotta meg főkántornak. Freimann Miksa öt évig békés defenzívában élt a híres przemysli erődök mögött, egymásután születtek a gyermekei, ő maga énekelt, zongorázott, harmoniumozott, sőt — költői hajlamu férfiu lévén — komponált is.

Przemyslben egyike volt Freimann Miksa a legnépszerűbb férfiaknak, akit mindenki ismert, mindenki szeretett, akinek dalait nemcsak a templomi orgona bugta, hanem szerte a városban füttyürészték, a przemzsli kávéházakban muzsikálták. Műkedvelői előadásokat jótékony-célú hangversenyeket Freimann Miksa rendezése és személyes közreműködése nélkül Przemyslben képzelni sem lehetett.

Jött azonban a háboru és jött Przemysl első és második körülzárása. Freimann ezekben a történelmi időkben is a helyzet magaslátára emelkedett és ugynevezett kötelességét hiven teljesítette. Freimann az oroszok által körülzárt városban igyekezett a saját zengő eszközeivel a lelkesedést föntartani és fokozni. Freimann az oroszoktól ostromolt Przemyslben énekelt, zongorázott, rendezett és komponált. Kuzmanek-marsot, Tamássy-indulót és egyéb lelkesítő aktuális nótákat írt és komponált Freimann Miksa, aki a zenéhez szöveget is alkotott, mivelhogy többoldalu művész-lélek volt ő, költő és zenész egyszemélyben. Kuzmanek tábornok személyesen fogadta néhányszor a buzgó Freimant, sőt sajátkezűleg írt levélben köszönte meg Kuzmanek is, Tamássy is a nevükről elnevezett zenés költeményeit Freimannnak.

Freimann nagyarányu hazafias zenekart verbuvált, nyolcvan tagból álló hatalmas

orkesztart teremtett és tanított össze és a körülzárt Przemyslben két nagyszerű koncertet rendezett. A koncertszereplői Freimannon kívül — aki szintén magyarnak tartja magát — többnyire magyar katonák voltak. Kuzmanek és Tamássy is megjelentek ott, magyar, német és osztrák hazafias dalokat énekeltek a színpadon és a nézőtéren egyaránt, nagy tüntetések estek és ami a legfontosabb, mindegyik koncert jövedelmezett néhány ezer koronát, a Przemysl körül elesett katonák árvái és özvegyei javára. Nevezetes, nagy események voltak ezek a jótékonycélu hangversenyek az oroszoktól ostromolt Przemyslben és Freimann Miksa érthető módon büszke volt arra, hogy ezeknek a nagy eseményeknek ő a megteremtője, lelke, mozgatója és középpontja.

*

Történt azonban, hogy Przemysl elesett. Az oroszok beözönlöttek az éhes városba és Freimann Miksára kalandos, izgalmas, szomorú idők következtek. Freimann undorodott az oroszoktól és minthogy nem óhajtott velük semmiféle társadalmi érintkezést föntartani, feleségével és hét gyermekével bezárkózott Slovaskego 50. szám alatt levő lakásába. Vagy két hétig nem is történt semmi. Azonban régi közmondás az, hogy ha a hegy nem megy Mohamedhez, hát Mohamed megy el a hegyhez. Így történt az Freimann Miksa esetében is és mint-

hogy ő nem kereste az oroszokat, az oroszok keresték meg őt. Egy szép napon, bizony, beállított az orosz csendőr-őrség a Freimann Miksa házába. Azaz, hogy tévedtem, mert nem is egy szép napon, hanem egy csunya és morózus éjszakán törtek be az orosz csendőrök Freimannékhoz. Az ágyból cibálták ki Freimann Miksát az orosz csendőrök és föltüzött szuronnal kísérték az éjszakában egykori sikerei és ünnepeltetései színhelyén, a przemysli utcákon át az orosz csendőrparancsnok, Eristov herceg elé. Gyönyörű, hatalmas szál férfit volt Eristov herceg, aki Freimann Miksát emigyen fogadta:

— Te Kuzmanek-kutya!

Szólta a csendőrparancsnok és a nagyszerű przemysli főkántort saját hercegi kezével hatalmasan pofonvágta. Freimann támolgott, majd szólani akart valamit, de alig nyitotta ki a száját, uj, izmos hercegi pofon zúdult le az arcára. Szegény Freimann Miksának szikrázott a szeme, röpködő csillagokat látott, amikor Eristov herceg ezzel a szigorú parancssal fordult — az ő fülehallatára — a csendőrökhöz:

— Ezt a Kuzmanek-kutyát rögtön vigyétek le a börtönbe a legszigorubb őrizet alatt. És holnapután délben fölakasztani a gazembert!

Freimann Miksa a hét gyermekére, meg a feleségére gondolt, élni szeretett volna még

és igazán nem lehet tőle rossz néven venni, hogy könyörögni próbált a przemysli orosz csendőrparancsnoknak. Eristov herceg azonban következetes férfiúnak látszott. Meg sem hallgatta Freimann könyörgő szavát, hanem a szó szoros értelmében kirugta a szobájából. Freimann Miksát a csendőrök elvezették a börtönbe, egy szűk kis cellába. A költői lelkületű főkántornak még mindig nem volt sejtelve sem arról, hogy miért fogják őt holnapután délben felkötni, de miután látta, hogy a helyzet egészen komoly, elhatározta, hogy elbucsuzik a feleségétől. A zsandárnak, aki őt a cellájába vezette, átadta az aranyóráját a következő szavak kíséretében:

— Én meg fogok halni, fogadja ezt az aranyórát tőlem örök emlékül. De legyen szives, hívja el hozzám az én szegény feleségemet, hadd bucsuzzam el tőle.

A zsandár mohón megmarkolva az aranyórát, megígérte, hogy reggel ott lesz az aszszony. És valóban, korán reggel megjelent Freimann hűséges hitvese a cellában, ahol a halálraitelt főkántor elmondta, hogy őt másnap délben felakasztják, de — mondotta büszkeségtől remegő hangon zokogó feleségének — nem mint spion, hanem mint hazafi fog meghalni. Érzékenyen elbucsuztak, az asszonyt gyorsan elvezette a zsandár és Freimann ismét magára maradt. Egész nap és

egész éjszaka étlen-szomjan fetrengett börtö-
nében — se enni, se inni nem adtak neki —
és várta a halált.

Közben Freimann hűséges felesége sem
pihent, persze. A férje cellájából egyenesen
Eristov herceg parancsnoki szobájába ment,
oda valahogyan betolakodott és leborulván
a parancsnok lábai elé, kétségbeesett zokogás
közepette könyörgött, hogy kegyelmezzon
meg az ő ártatlan férjének, hét gyermek apjá-
nak. Az orosz herceg megkérdezte, hogy ki
az ő férje és amikor a szegény asszony elmon-
dotta, hogy ő Freimann Miksáné, a csendőr-
parancsnok a dühtől szinte magánkívül üvöl-
tötte:

— Mars ki!

És amikor az asszony nem mozdult és
zokogva könyörgött tovább, a herceg csend-
őrökkel távolíttatta el hivatalszobájából Frei-
mannét. Az asszony a csendőrparancsnoksági
épület előtt maradt, a kapunál és amikor
Eristov herceg délben távozni akart a hiva-
talából, újra és ismét szívszakgató hangon
könyörgött neki. A herceg nem is felelt a
könyörgő asszonynak, fűtyörészve tovább
ment, de Freimanné követte, mindig a nyo-
mában volt, a vendéglőbe, a kávéházba utána
ment, délután már a hivatala előtt várta, este
tovább üldözte, követte egész a lakása ajta-
jáig és — bár Eristov parancsnok soha egyet-

len szóra sem méltatta és a legkétségbeesettebb rimánkodásra is csak gunyosan fütyörészett, — Freimanné másnap reggel, a kilátásba helyezett fölakasztás napjának reggelén is ott várta már a csendőrpáncsnokság épületének ajtajában a herceget, akinek átfogta a lábait és — ha lehet — még kétségbeesettebben könyörgött, mint idáig. Választ most sem kapott. Eristov herceg könnyedén fütyörészve sietett be a hivatalszobájába, ellenben most végre — néhány órával a kivégzés időpontja előtt — fölhevítette a cellájából Freimann Miksát. Amikor a főkantor megjelent Eristov herceg előtt, ez kemény hangon szólt rá:

— Freimann Miksa, mondja el, mit vétett!

Freimann Miksa, aki nem tudott másra gondolni, mint hogy rövid pár óra múlva kötelet fonnak a torkára és megszorítják a kötelet és elveszik tőle a levegőt és megfojtják, tétován nézett Eristov hercegre és reszketve, de mély meggyőződéssel mondotta:

— Én nem vétettem semmit.

Eristov herceg erre az íróasztala aktacsomójából kivett egy hivatalos iratot és maga elé tartván azt, így szólt Freimannhoz:

— Itt van följegyezve a maga bűnlajstroma. Az első vád az, hogy maga orosz állampolgár és még sem tartotta szükségesnek nálam jelentkezni, sőt az osztrákoknak tesz és tett különböző szolgálatokat.

Freimann tiltakozott:

— Kérem, én nem vagyok orosz állampolgár, én Magyarországbán, Budapesten születtem és bár évekig éltem Oroszországban, ma is Przemysl város polgára vagyok.

Miután Freimann mindezeknek okmányokkal való igazolására is vállalkozott, Eristov herceg fölolvasta előtte a második vádpontot:

— Freimann Miksa deputációt vezetett Kuzmanek várparancsnok elé és arra kérték őt, hogy ne adja föl a várat, ők szereznek annyi ennivalót, hogy legalább még egy egész hónapig eltarthatják az egész védősereget. Amikor Kuzmanek megkérdezte, hogy honnan veszik ezt az élelmet, Freimann Miksa azt felelte, hogy rekvirálni fogják az eldugott eleséget Przemysl jobbmódu lakosságától. Kuzmanek hitt Freimannék ígéretében és ezért későbbben adta fel a várat, mint egyébként tette volna. Freimann Miksa ezért a tettéért halálra ítéltetik és fölszólítom, hogy aláírásával ismerje el, hogy a vádbeli cselekményt elkövette.

Freimann emelt hangon jelentette ki:

— Én ezt nem irom alá, mert amivel vádolnak, az nem igaz. Én mindössze csak annyit tettem, hogy hazafias koncerteket rendeztem a katonák özvegyei és árvái javára, de efféle küldöttséget sohasem vezettem és így nem érzem magamat bűnösnek.

Eristov herceg dühösen mennydörögte:

— Én nem hiszek a maga hazudozásainak. Megparancsolom, hogy rögtön írja alá, hogy igaz, amivel vádoltatik!

Freimann minden bátorságát összeszedve, ugynevezett nemes páthosszal jelentette ki:

— Engem fölakasztathat kegyelmös parancsnok ur, de arra nem kényszeríthet senki, hogy egy hamis vádat igazoljak az aláírásommal. Én ezt nem írom alá!

Eristov herceg most már valósággal dühöngve ordította:

— Az akasztást úgy sem kerülöd el gazember! Zsandárok, vigyék el és még ma délután tizenkét órakor fel kell kötni!

És már cipelték is Freimann Miksát a csendőrök vissza a cellájába, ahol a przemysli hitközség népszerű és méltán kedvelt főkántora leroskadtt a padozatra és bucsut mondva férfiassága utolsó — még ellentálló — romjainak, keserves, mély és hosszú sirásra fakadt. Az elegáns és daliás főkántor, akire a nők is nagyon szívesen mosolyogtak mindig, akit valósággal ünnepelet Przemyslben a közszereget, most ott feküdt összerogyva a börtön mélyén és cellájának reménytelen homályában elfacsarodó szívvel gondolt arra, hogy egy-két óra még az egész élet, azután vége mindennek, itt marad árván a hét szép gyerek, itt marad özvegyen az a hűséges, barna

asszony, itt marad a zene, a művészet, a harmónium, a Kuzmanek-mars, a Tamássy-induló, itt marad minden, az egész világ itt marad, csak neki, Freimann Miksa főkántornak kell elmennie örökre. Szinte hallotta az időt rohanva mulni a feje fölött, az izgatottság forrósága szorongatta a torkát, fuldokolva figyelt minden neszre, az aranyóráját örök emlékül odaadta volt az orosz zsandárnak, sejtelve sem lehetett tehát, hogy hány óra van, de érezte, hogy a déli tizenkét óra már nem lehet messze, közeledett az utolsó perc, a legeslegutolsó; mindjárt, biztosan mindjárt nyílik az ajtó és őt viszik ki és — érezte — a nyakán ott van a kötél, a hurok szorul, égő fájdalmat érzett a nyaka körül és fuldokolt a cellájában szegény, halálraitélt Freimann Miksa...

*

Elérkezett a déli tizenkét óra és a féláljultan vergődő Freimann Miksáért nem jött el a hóhér. Lassanként beesteledett és még mindig nem vitték Freimannt akasztani.

— Tehát holnap! — gondolta magában a kétségbeesett főkántor és az izgalomtól elgyötörve, mély álomba merült. Reggel arra ébredt Freimann, hogy ennivalót adnak be neki a börtönbe, nem az oroszok jóvoltából jutott élelemhez, persze, hanem a felesége megvesztegette az őrseget, néhány rubelért

adták be Freimannak az ennivalót, amit a hitvese hozott. Napok óta nem evett már Freimann, gyötörte az éhség és mégis most, amikor előtte volt az étel, alig fogyasztott valamit, a szörnyű izgalom, a rettentő halálfélelem nem hagyta enni. Így tartott ez még két napig.

Ez idő alatt Freimanné folyton Eristov herceg nyomában járt, a szegény asszony már nem is szólt egy szót sem, csak levette magát a herceg lábai elé és sirt, zokogott a kétségbeesésnek olyan extázisával, hogy a leghidegebb és a legkeményebb szívek is föl kellett volna melegednie és meg kellett volna lágyulnia. Csak Eristov herceg nem jött ki könnyed flegmájából és a lába előtt fetrengő asszony láttára mindannyiszor gunyosan füttyörészett. Őt nem hatotta meg az, hogy Freimanné napok óta állandóan a nyomában van, hogy minduntalan odadobja magát a földre és irgalmat esdeklő tekintettel néz föl reá és sir és jajgat rendületlenül. Soha, egyetlen-egyszer sem indult meg egy szó erejéig is, a földön fetrengő Freimanné számára nem volt a köszívű orosz hercegnek egyetlen szava sem.

II.

A fölakasztás első terminusától fogva már három nap telt el és a harmadik nap éjszakáján úgy két óra tájban az éppen álmat-

lanul vergődő Freimann cellájába belépett az egyik zsandár és zordonan így szólt:

— Utánam!

Freimannt a hideg majd kirázta a rémülettől, mert arra gondolt, hogy no most ütött az utolsó órája, most biztosan akasztani viszik. Tehát nem délben, nem nappal végeznek vele, hanem az éjszaka sötétjében. Föltápáskodott és reszkető lábakkal megindult az orosz csendőr után. Olyan gyöngének érezte magát, hogy a lábai föl akarták mondani minden pillanatban a szolgálatot, szédelegve támolygott előre és érezte, hogy ez az ő legutolsó útja, hogy ilyen közel még sohasem állt a halálhoz. Legalább holnapig, legalább még csak egy napig halasztanak el az akasztást, ha még csak néhány óráig élhetnék — gondolta magában Freimann — csak ne kellene most, mindjárt, rögtön meghalni. És a sötét udvaron át, követve a szórtan orosz csendőrt, Freimann Miksa csöndesen, halk áhitattal imákat mormolt magában, olyan imákat, amilyeneket a haldoklók szoktak...

Beérkeztek Eristov herceg parancsnoki szobájába. A szobában nagy petróleumlámpa égett és a pislákoló fényben Eristov herceg előtt egy öreg hadnagy állott, osztrák-magyar katonai uniformisban. Freimann nyomban fölismerte a hatvan esztendősz hadnagyot: egy Plinkevics nevezetű przemysli mérnök

volt az, aki önként jelentkezett volt annak-idején katonai szolgálatra és mint hadnagymérnök végzett fontos hivatást az oroszoktól ostromolt Przemyslben. Valószínű, hogy Eristov herceg szándékosan hívatta Freimann Miksát éppen ebben a pillanatban, mert, amint a főkántor megállt a szobában, Eristov herceg a kisérteties félhomályban fölemelkedett és Plinkevics hadnagy felé fordulva egy papirlapról ünnepélyes hangon olvasta föl a következőket:

— Beigazolást nyert, hogy Plinkevics osztrák hadnagy öfelségének, az orosz cárnak képmását elégette. Ezért a tettéért Plinkevics hadnagy a cár nevében halálra ítéltetik.

A halálos ítélet kihirdetése után Eristov herceg odaszólt az egyik zsandárnak:

— A halálraitétet vezessék vissza a cel-lájába!

Az ősz hadnagyot, aki egyetlen szót sem szólt az egész idő alatt, elvezették. Freimann Miksára megrendítő hatással volt ez a drámai jelenet, amely — ugylátszik — nem minden célzatosság nélkül folyt le ő előtt. A főkántorral forgott a világ, a rejtelmes félhomályban minden zavarosan összefolyt a szemei előtt, az íróasztal, a komoly nagy aktákkal, az orosz csendőrparancsnok impozáns alakja, a zord tekintetű zsandárok, minden forgott és remegett a szemei előtt, olyan végzetesen

félelmetes volt ez az éjszakai aktus itt a mindenható orosz herceg előtt. Régi ismerősét, az öreg Plinkevics mérnököt nagyon sajnálta Freimann, de még talán jobban sajnálta saját magát, reszketve és zihálva várta, hogy most mi fog történni, hiszen most ő reá kerül a sor.

Amikor Plinkevics hadnagyot elvezették, Eristov herceg néhány pillanatig — amely egy örökkévalóságnak tűnt föl a főkantör előtt — az aktáiba mélyedt, majd fölemelve a fejét, ránézett Freimannra és szertartásos hangon szólott:

— Freimann Miksa, tudja-e, hogy miért hívtam magam elé?

Freimann összerezzenve Eristov herceg hangjától, lehorgasztott fejjel, a szemét merően maga elé szegezve, alig hallhatóan rebegte azon a nevezetes baritonon:

— Sejttem...

— Hát mit sejt? — kérdezte élénken a herceg.

Freimann akadozva, dadogva, hebegve mondta:

— A halálos ítélet... Az ítélet végrehajtása... Föl fognak akasztani...

Mosolyogva felelte erre Eristov herceg:

— No nem egészen. Én most azért hívtam magát Freimann, mert szabadon akarom bocsátani. Most mindjárt el is mehet, de holnap délután három órakor el kell jönnie

hozzám. Pontban háromkor itt legyen, mert fontos dolgot kell megbeszélnem magával. Most elmehet...

Freimann Miksa néhány pillanatig azt hitte, hogy álmodik, egyik kezével tapogatta a másik kezét, hogy ébren van-e, azután azt gondolta, hogy rosszul hall, hogy talán elborult az elméje, hogy akasztani viszik és ő azt hiszi, hogy szabad, de amikor látta, hogy megnyílik előtte az ajtó és ő — maga sem tudta, hogy hogyan, valószínűleg köszönés nélkül — kikerült az orosz parancsnok szobájából és a folyosókon és a kapun át kijutott, a rég nem látott és az éjszaka sötétjében is olyan jól ismert przemysli utcákra, odakint már kezdte hinni, hogy mindez komoly dolog, ő jól hallotta, nem viszik akasztani, visszaadták az életét és visszaadták a szabadságát. A szíve örömmel és hálával telt meg, valami sohasem érzett ujjongó boldogság töltötte el egész valóját, régi — saját szerzeményü — melódiák és dallamok zsongtak a fülében, tele tudóval szívtá a szabad levegőt, énekelni, zongorázni és harmoniumozni szeretett volna, a zenében olvadt föl minden viharzó érzése és izgatottan, gyors léptekkel, ütemesen — mintha a Kuzmanek-mars tüzes taktusára lépne — megindult haza, a Slovaskego 50. számú ház felé, a feleségéhez és a hét gyerekéhez.

III.

Amikor Freimann belépett régen látott otthonába — egy örökkévalóságnak tűnt föl neki a börtönben töltött néhány nap — a feleségét egy széken ülve találta, amint a karjára lehajtott fejjel, az asztalra borulva alszik. Szegény asszony, kétségbeesésében le sem feküdt, istenem, milyen boldog lesz most — gondolta magában Freimann Miksa — és megcsókolta alvó hitvesét. Az asszony fölrezzent, fölkapta a fejét és amikor mosolyra szélesült ábrázattal ott látta maga előtt szerezett férjét, Freimant, fölsikoltott és fölugorva helyéből, rémülten kiáltozta:

— Miska, Miska, az istenért, menj rögtön vissza a börtönbe! Azonnal, de rögtön, fuss vissza, siess, már indulj is, menj, menj! . . .

És két kezével tuszkolni kezdte keserves jajgatás és sirás közepette Freimanné az ő férjét az ajtó felé. Freimann Miksa pár pillanatig zavartan állott, azután mély részvéttel nézett egyre izgatottabbá váló feleségére. Azután könnyek között mondotta:

— Szegény, jó feleségem, hát megzavartál a nagy örömtől? Persze, persze, elő kellett volna kicsit készíteni rá, hogy hazajövek, de nagy örömömben én nem gondoltam erre. Térj eszedre, drágaságom . . .

És gyöngéden simogatni kezdte Freimann

a felesége könnyektől áztatott arcát és vizsgálta az asszony pulzusát és mély szomorúsággal csóválgatta a fejét. Freimanné ijedten vette észre, hogy az ura bolondnak tartja őt és szörnyűködve kiáltozta:

— Miska, hiszen te bolond vagy! Te azt hiszed, hogy én megőrültem? Én azért akarom, hogy te rögtön menj vissza a börtönbe, mert ha észreveszik, hogy megszöktél, akkor mindjárt eljönnek érted és akkor azonnal fölakasztanak. Aki egyszer megszökött, annak számára nincsen kegyelem. Másképen tán mégis megsegít az isten. Menj vissza Miska, amíg észre nem veszik, hogy megszöktél.

Freimann Miksa kitörő örömmel vette észre, hogy a felesége mégsem bolondult meg, erre azután nagynehezen megnyugtatta, hogy ő nem szökött meg, őt Eristov herceg elbocsátotta, részletesen elmondott mindent, hogy történt, mint történt. Ekkor a Freimann-család fölött urrá lett az ujjongó öröm. A gyermekek egymásután fölugráltak fekvőhelyükről, tapsoltak, táncoltak örömeükben, Freimanné zokogott örömében, a Slovaskego 50. számú házban, a przemysli kántori lakban mérhetetlenül nagy volt a boldogság. Az öröm és a boldogság tiszta egének csak egy kis csücskét felhőzte be a szorongó aggodás: mi lesz holnap délután három órakor?

Freimann Miksa másnap délután pontban 3 órakor megjelent Eristov herceg előtt. Przemysl város nagyhatalmu csendőrpáncsoka barátságos mosollyal fogadta a főkántort, aki majd hanyatvágódott a meglepetéstől, amikor az orosz herceg magyar nyelven, sőt meglehetősen magyaros hangsúlyozással köszöntötte őt, így:

— Jónapot kívánok!

— Jónapot! — felelte Freimann szintén magyarul.

— Mi ujság? — kérdezte tovább hamisítatlan magyar kiejtéssel Eristov herceg.

— Semmi, kérem! — felelte Freimann ámulva és magyarul.

A herceg most egy székre mutatott és — még mindig magyarul udvariasan szólt Freimannnak:

— Tessék leülni!

— Köszönöm! — szólt és leült Freimann, akinek kezdett nem tetszeni ez a tulságos nagy előzékenység.

Első találkozásuk alkalmával brutális orosz pofonokat kapott Eristov hercegtől és most ugyanaz a férfiu kedélyes magyar párbeszédet folytat vele, sőt leülteti őt egy székre: ez nem vezethet jóra, ennek nem lehet jó vége és itt nincs valami rendben — gondolta magában a derék főkántor és egyre növvő izgalommal várta, leste, hogy hát mit

is fog neki most mondani az orosz csendőr-parancsnok.

Eristov herceg nem váratott sokáig a mondókájára, hanem — megszakítván a magyar társalgást — oroszul így kezdett beszélni:

— Freimann Miksa, én meggyőződést szereztem arról, hogy ön valóban budapesti születésű férfiú, tehát magyar ember. És mert én a magyarokkal nagyon rokonszenvezem és mivel a magyarok különben is nagyon tehetséges és tevékeny emberek, egy misszióm van az ön számára. Én tudom, hogy ön magyarul, oroszul, lengyelül és németül perfektül beszél. Igaz ez, Freimann?

— Igaz! — felelte a főkantor, aki kezdte magát nagyon rosszul érezni.

— Tehát — folytatta Eristov herceg — hallgasson meg engem és figyeljen jól ide, hiszen maga értelmes magyar ember. Most világháború van. Tudja maga Freimann, hogy mi a világháború? A világháború az, hogy mindenki rabol ott és annyit, ahol és amennyit éppen tud. Én mondom magának, Freimann — és nekem elhiheti —, hogy a világháború csak rablásokból áll. Az erősebbek rabolnak a gyöngébbektől. Hát ha már ilyen világot élünk, miért ne kereshetnél éppen te a háborún? — fűzte tovább a maga erkölcsi nézeteit Eristov herceg, hirtelen áttérően a bizalmasabb tegező viszonyra —, miért ne

keress te, Freimann, amikor értelmes, okos és élelmes ember vagy! Akarsz sok pénzt keresni? De nehéz, nagy pénzt! Ha akarsz, akkor légy az én emberem. Én alkalmazlak téged detektívnek. Husz kozákot kapsz a rendelkezésedre, ezeknek te leszel a parancsnoka, ennek a husz kozáknak te fogsz parancsolni és ezek vakon engedelmeskednek majd neked. Te mindenkit ismersz Przemyslben, Freimann, a te dolgozol és kötelességed tehát az lesz, hogy a városban fölkutatod a rossz elemeket, az osztrák hazafiakat és a németbarátokat és elémhurcolod őket. Hiszen te ismered őket és tudod, hogy kik Przemyslben a veszedelmes elemek. Ezért a szolgálatoért ötvenezer rubelt utalványoztatok ki neked Pétervárról. És a háboru után magammal viszelek téged Szentpétervárra, ahol nagyon magas állásod lesz. Ez lesz, ha elfogadod az ajánlatomat. Ha azonban ezt nem teszed meg, akkor — figyelmeztetlek, Freimann Miksa — a halálos ítéleted még érvényben van.

Przemysl város népszerű főkántora — mintha skorpió csipte volna meg — fölugrott helyéről. És minden izében remegve, az izgalomtól lázasan kezdett szónoki lendülettel beszélni:

— Az istenért, kegyelmes herceg ur, hát mit beszél, hát kivel beszél! Hát nem tudja, hogy én egy pap vagyok? Az én hivatásom,

az én ideálom egészen más az életben, mint amire most kegyelmes herceg ur rá akar engem venni!

— Ne ugrálj, mint egy vad kutya! — felelte a már jól ismert könnyed közvetlenségével Eristov herceg, — tudd meg, hogy kivel beszélsz! Ül le!

— Inkább kedves nekem a halál — folytatta megrettenve és leülve Freimann — mint egy ilyen ajánlat. Soha sem volnék rá képes. Soha...

— De meg kell tenned! Gondolj a gyermekeidre és a feleségedre, aki annyit rimázkodott nékem a te életedért. És én mondom neked: a háboruban mindenki rabol. Az egész világháború egy nagy rablókaland...

— Nem tudom megtenni! — mondta Freimann siránkozó hangon.

— Ne beszélj olyan sokat, hanem menj most haza és holnap délután három órákor pontosan itt légy. De ekkor már anyagot is hozz nékem! Értetted, Freimann, holnap délután már várok anyagot is tőled: néhány osztrák hazafinak, néhány nem kíváncsatos elemnek a nevét. Különben meghalsz. El-mehetsz!

Freimann meghajtotta magát és kitámolygott a parancsnoki szobából az utcára. Rettegetes kétségbeesés fogta el. Most ott vagyok, ahol a mádi hitsorsos — gondolta volna a

főkántor, ha hallott volna valaha mádi polgártársáról. Így azonban csak azt gondolta, hogy szörnyű helyzetbe került, olyan irtózatos pácban van most, hogy ebből már igazán nem szabadul ki ép bőrrel. Tanácstalanul állt meg Freimann Miksa az utcán és nem tudta, hogy mihez kezdjen, nem tudta, hová menjen. Kinzó zavarában arra gondolt, hogy elmegy a przemysli hitközség legokosabb embeéréhez: Schönbach hitközségi elnökhöz, hátha tud valami tanácsot adni. Szinte szaladva ment el Schönbachhoz és elbeszélte neki az ő nagy szerencsétlenségét. A hetvenesztendős ősz hitközségi elnök keservesen sirni kezdett, amikor az ő hűséges főkántorának tragikus történetét végighallgatta. Az öreg Schönbach bölcs ember hírében áll Przemyslben, de Freimannak nem tudott tanácsot adni. Csak sirt, sirt és végül megkérdezte Freimann, hogy hát mit fog csinálni. A szomoru főkántor azt felelte, hogy ő nem tudja, hogy mit fog csinálni, de azt tudja, hogy inkább meghal, de hazaáruló és orosz spion nem lesz.

— Menj isten hírével! — mondta a hitközségi elnök a főkántornak, miközben — akárcsak a novellákban és a regényekben — záporként hullottak alá könnyei. Freimann Miksa csüggedten hagyta el a legbölcsebb przemysli zsidó házát. Reználtan gondolt arra, hogy itt már csak az isten segíthet, mert,

bár a legszebb przemysli zsinagógában nagyon áhitatosan, nagyon meghatóan és meggyőződéseként szokott énekelni a hívőknek, ő maga — fölvilágosodott férfiu lévén — nem igen kedvelte azokat a helyzeteket, amikor már csak az isten segíthetett. Ne rovassék föl bűnként Freimann Miksának: ő valahogy nem bízott eléggé a jóistenben. Elvégre is főkántor volt, ő énekelt a templomban, az istenben való vak bizalom azoknak a dolga, akik hallgatják az ő énekét. Ő énekel, azok higgyenek — vélte a munkafelosztás helyes elvén Freimann Miksa, aki nagyszomoruan hazaballagott a Szlovák 50. számú házba.

A Freimann-családban nagy lett a kétségbeesés, amikor a főkántor elbeszélte ott-hon, mi történt vele. Az asszony és a hét gyerek egész éjszaka jajveszékelték, sirtak és rettegetek a másnap délutáni 3 órától, amikor a család feje és büszkesége, Freimann Miksa főkántor vagy orosz detektív lesz, vagy meghal. Siralomházi hangulatban virradt a reggel Freimannékra, mert — mivel a főkántor halani sem akart arról, hogy spion legyen — ez a nap csak a biztos halált hozhatta. Csak azt.

Elérkezett a délutáni három óra és Freimann Miksának jelentkeznie kellett Eristov hercegnél. Ugy indult el a főkántor az orosz csendőrparancsnokhoz, mintha a vérpadra

menne. Azzal teljesen leszámolt már az első pillanatban, hogy őbelőle ugyan nem lesz orosz detektív, ő nem óhajt husz kozáknak parancsolni. Ma már „anyagot“ vár tőle Eristov herceg, ő „anyag“ nélkül, „material“ nélkül fog megjelenni előtte, világos tehát, hogy most azután már komolyan felkötik. Kérni fogja tőle a herceg a przemysli veszélyes hazafiak nevét és mivelhogy ő ilyen neveket nem fog mondani, a csendőrparancsnok bizonyára bösz haragra gerjed és rögtön végez vele. A családjától úgy bucsuzott el szegény Freimann Miksa, mintha többé már vissza se jönné, mert valóban nem remélték, hogy ő még egyszer az életben visszatérhessen.

Mindenre elszántan lépett Freimann Miksa Eristov herceg szobájába, aki meglátván az érkező főként, barátságosan szólt oda neki:

— Szervusz, Freimann!

Freimann már megint a hideg majd kirázta ettől a nagy kedvességtől és kényszeredetten, kinlódva hebegte:

— Van szerencsém.

Rettenetesen félt Freimann attól, amit az orosz herceg most mindjárt mondani fog neki. Eristov herceg pedig az ő elragadó könnyedségével és pajtáskodó hangján így beszélt Freimannhoz:

— Tudod-e, Freimann, hogy holnap Prze-

myslbe érkezik felséges urunk, az orosz cár? Figyelmeztetlek, hogy ha a cárral a legkisebb kellemetlenség történik, ha az utcán a legcsekélyebb zavargás áll elő, akkor Przemysl egész zsidóságát kiirtjuk. Te, mint főkántor és mint az én bizalmasom, köteles vagy ezt a zsidóknak megmondani!

Freimann, akiből úgy elszállott egyszerre a halálfélelem, mint a buborék és aki egyszeriben visszanyervén kedélyét, szinte ahhoz kezdett magában kedvet érezni, hogy Eristov herceget visszategesse, szaporán így felelt:

— Ha nem is mondanám meg ezt a szigorú fenyegetést azoknak, akiket illet, legyen nyugodt, kegyelmes parancsnok ur, mi, zsidók, úgy sem csinálunk semmiféle kellemetlenséget. Mi nem vagyunk forradalmárok.

— Jól van, Freimann. Holnap te is végy magadra fekete ruhát és a legszebb ünnepelődben gyere el a cár fogadtatására. Ott leszel?

— Ott leszek kegyelmes uram! — mondotta Freimann, akin enyhe melancholia vett erőt arra a gondolatra, hogy neki majd üdvözölni kell a cárt.

A herceg ezután fölállt az íróasztala mellől és a legbarátságosabb mosolyával szólt oda Freimannak:

— Most pedig gyere velem. Elmegyünk a lakásomra.

Freimann megint kezdte magát rosszul érezni, mert nem tudta, hogy mi keresnivalója lehet neki Eristov herceg lakásán. Pár perc alatt megérkeztek a herceg lakására, amely egyik leggazdagabb elmenekült przemysli polgár házában volt. Belépve az elegánsan berendezett lakásba, Freimann, legnagyobb csodálkozására, két gazdagon öltözött, csinos orosz hölgyet látott ott. A két szép orosz dáma közismert alakja volt a przemysli korzónak, amióta az oroszok a városba bevonultak és mindenki tudta róluk, hogy ők a hatalmas Eristov herceg szeretői. Amikor a herceg belépett, a hölgyek fölugráltak, versenyző kedvességgel elébe siettek és a herceg legderüsebb hangulatban így szólt hozzájuk:

— Hölgyeim, bemutatom Freimann urat: ő egy magyar művész. Az ostrom alatt nagszerű hazafias koncerteket rendezett, amelyeken mindig ő volt a főszereplő.

Az orosz hölgyek kacéran nyujtották a kezüket a przemysli izraelita főkántor felé, aki meglehetősen nagy zavarban volt ezekben a percekben. A kézfogáson azután valahogyan csak tulesett Freimann, de a herceg a következő pillanatban így szólt hozzá, hirtelen áttérve az udvariasabb magázó viszonyra:

— Kérem, kedves Freimann ur, énekeljen nekünk valamit a koncertből. Itt van a

zongora, üljön le mellé és énekeljen nekünk. Hadd halljunk mi is valamit.

Freimann, aki frivolnak érezte ezt a helyzetet, tiszteletteljesen bár, de szabadkozott:

— Alázattal kérem, nem tudok én most énekelni. Nem tudok...

A két félvilági orosz démon erre hizelkedve fogta körül Freimannt és az arcát és komoly főkéntori szakállát simogatni, cirógatni kezdték, nagyon kacéran és — a herceg biztató tekintetétől még jobban fölbátorítva — szinte ingerlően kedveskedtek körülötte, kérlelték, ugratták, a szakállával csintalanul játszadoztak, úgy hogy Freimann nagyon röstelte a dolgot, nagyon kinos, nagyon ordináré volt a helyzet, a világ szinte forgott vele, amíg utolsó, tiltakozó erejét összeszedve, szabadkozni próbált:

— Kérem szépen, nem tudok én most énekelni, én nagyon gyöngye vagyok...

— Az nem tesz semmit, ígyék egy kis konyakot, ha gyöngye... — mondta kedvesen az egyik hölgy és már suhogott a konyakos üvegért és öntött egy pohárával Freimannnak, aki — mit tehetett volna okosabbat? — élénk lendülettel fölhajtotta a pohár konyakot.

— Remélem, most már megerősödött és előad nekünk valamit abból a híres koncert-

ből — folytatta a konyakos hölgy, miközben megcirógatta a rokonszenves főkántort.

Itt már úgy sem lehetett tovább ellentállni, különben is egy kis énekelés még nem hazaárulás — gondolta magában Freimann — és leült a zongorához és belevágott a billentyűkbe és elkezdett énekelni és játszani egy Verdi-darabot. Freimann Miksa nevezetes baritonja még sohasem zengett ilyen mélabusan, ennyi nemes szomorúság és melancholia még sohasem áradt a przemysli főkántor torkából. Szárnyalva zugott, szállt és zengett Freimann Miksa csüggedt szakállá fölött Verdi mélységes áriája, a hölgyek csillogó szemekkel és — azt lehet mondani — elbűvölten figyeltek és élveztek és igazán nem lehet rossz néven venni a derék főkántortól, ha minden nemes melancholiája mellett is észrevette, hogy hallgatósága ugyancsak meg van vele elégedve Elvégre is a zene volt a Freimann Miksa egyetlen gyöngéje, ez volt ama bizonyos Achilles-sarok, ahol Freimann mindenkor és bárki által sebezhető volt, nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy ha már egyszer — akármilyen kedvetlenül is — énekelt Freimann, szerette, hogy tetszik az éneke. Szerette, ha mindjárt csak — egy orosz herceg is az, aki előtt énekel és ha az ő selyembe bugyolált barátnői is azok, akik az ő baritonjáért lelkesednek. Elhangzott Frei-

mann éneke, a hölgyek tapsoltak, bravóztak, ünnepelték Freimannt, a hangulat valóban lelkes volt és forró és Eristov herceg megveregetvén a főkantort vállát, magyarul szólt oda Freimannnak:

— Halljuk a Tamássy-indulót!

És Freimann Miksa rázendített a Tamássy-indulóra, pattogtak a tüzes akkordok, ezt már egész szívéből énekelte és zongorázta Freimann, a hölgyek majdnem táncra perdültek és vége-hossza nem volt az ovációknak, amiben Freimannt részesítették. Azután még egy dalt énekelt Freimann és még egy pohár konyakot öntöttek belé és körülbelül egy óráig tartó házi koncert után elbocsátotta őt Eristov herceg azzal, hogy:

— Holnap a cár fogadtatásánál találkozunk. A legszebb ünneplő ruhába, Freimann!

A hölgyek nagyon szívélyesen bucsuztak Freimanntól, aki végül is azzal az érzéssel távozott el Eristov herceg lakásából, hogy őt most tulajdonképen valami nagyon nagy szégyen érte.

A przemysli főkantort történetének krónikása a történelmi igazság kedvéért tartozik ezuttal megemlíteni, hogy Przemysl városában mindenki úgy beszéli, hogy Freimann Miksának azon a nevezetes házikoncerten Eristov herceg lakásán ugyancsak épületes látványban volt része. Eszerint a verzió sze-

rint Eristov herceg teljesen meztelenre vet-
köztette a két orosz hölgyet és különböző
szerelmi enyelgések közben erotikus táncokat
lejtettek a dámák és ehhez a zenekíséretet
szegény Freimann Miksa volt kénytelen szol-
gáltatni. Hogy mi az igazság ebben és hogy
Freimann szolid és szégyenlős elbeszélése,
vagy pedig a városban elterjedt pletyka felel-e
meg a valóságnak, azt ám döntsék el a tör-
ténétírók.

IV.

Freimann Miksa családjában ismét nagy
volt az öröm, amikor a családfő váratlanul
és kissé bátyadtan újra hazaérkezett. Frei-
mann állítólag mindent elmondott a felesé-
gének, ami vele és előtte Eristov herceg laká-
sában történt. Azután elkövetkezett a másnap,
egy emlékezetes pénteki nap, és szegény
Freimann Miksának készülnie kellett a cár
fogadtatására. Fekete ünneplő ruhát, frakkot
öltött Freimann, cilindert, fehér nyakkendőt
és fehér keztyűt vett föl és lehorgaszott
fejjel elindult fogadni az oroszok cáriját. Már-
tirnak, igenis vértanunak érezte magát Frei-
mann Miksa, a megdicsőültség halvány glóriá-
ját érezte ragyogni a homloka fölött. Csön-
des, kimért, szédelő léptekkel, a szégyentől
szinte a föld alá süllyedve ment ünneplőjében

a Kuzmanek-mars és a Tamássy-induló hazafias szerzője és visszagondolván a körülzárás izgalmas, felejthetetlen napjaira, a koncertre, a hazafias tüntetésekre, Kuzmaneknél tett hódoló látogatásaira, sirni, hosszasan és keservesen sirni szeretett volna Freimann Miksa, hogy neki, éppen ő neki kell most ünneplőben fogadni az orosz cárt, akitől olyan mélyen, olyan nagyon undorodott.

Az utcán, amerre Freimann elhaladt, a zsidók ujjal és részvéttel mutogattak rá. Sok mindent suttoztak az utóbbi időben Freimann Miksa szenvedéseiről és látván őt ünneplő ruhában menni a cár fogadására, a hitsorsosai azt hitték, hogy szegény Freimann, bizony megbolondult. Hiszen, ha egy csöpp esze volna — töprengtek a przemysli zsidók — nem öltözne így ki ezen a gyásznapon és nem menne fogadni az orosz cárt. Szegény Freimann nem magyarázhatta meg mindenkinek, hogy neki muszáj menni, ő fontos személyiség lesz a fogadtatáson, ő várják ott. Egy vértanu szóltan némaságával ballagott tehát és odament a — többnyire orosz katonákból álló — tömeghez, amely a cár érkezésére várakozott. Amikor Eristov herceg, csendőrei élén, meglátta Freimant, barátságosan közeledett felé és ott, az orosz katonai előkelőségek szemeláttára, kezett fogott vele és tüntetőleg, megelégedetten mondogatta:

— Szép, szép, jól van, Freimann — tehát a mi emberünk.

Freimannak alig volt ideje arra gondolni, hogy jaj, istenem, mi lesz már ebből és automobilján már robogott is a tömeg sorfala között a cár, viharosan éltették; szegény Freimann — úgy mint körülötte mindenki — a cylinderét lengette a cár felé, az Atyuska barátságosan integetett jobbra-balra mindenkinek, Freimannak is; azután ez is elmúlt. A cár továbbrobogott a lakására, Freimann is hazasompolygott, nem mert az emberek szemébe nézni az egész uton, meggyalázottnak érezte magát és otthon a délceg főkántor sirva roskadt össze. Ez már sok volt, ez már több volt, mint amennyit az ő idegei elbirtak, heves sirógörcsöket és idegrohamokat kapott és mint komoly beteg, ágynak dőlt. Vagy nyolc napig feküdt Freimann betegen, miközben Eristov herceg többször elküldött érte, de mindannyiszor visszaüzente, hogy beteg. A herceg végül orvost küldött a főkántorhoz, aki konstataálta is, hogy Freimann súlyos idegbántalomban szenved. Az orvos a herceg megbízásából megkérdezte Freimann-tól, hogy nincs-e szüksége pénzre, de Freimann megköszönte a szíves érdeklődést és kijelentette, hogy nincs semmire szüksége. Közben teljesen kipihente magát Freimann, sokkal jobban lett, de nem mert fölkelni az

ágyból, mert rettegett a herceggel való találkozástól.

*

Egy napon azzal a meglepő hírrel jött haza a városból Freimann felesége, hogy Erisztov herceget hirtelen visszahívták Szentpétervárra, már el is utazott Przemyslből. Freimann erre a hírre nyomban meggyógyult, fölkel az ágyból és a két heti szobafogság után ismét megjelent a városban.

Nemsokára megjött azután a parancs, hogy minden zsidónak távoznia kell Przemyslből. Freimannék a legelsők voltak, akik boldogan engedelmeskedtek a parancsnak és Przemyslből elmentek Lembergbe. Amikor azután Przemysl, majd Lemberg is fölszabadult, ismét Freimann Miksa volt az első, aki családjával együtt visszatért Przemyslbe és bizony, a Slovaskego 50. szám alatt levő lakását földulva és teljesen kifosztva találta. Mindent, mindent elraboltak Freimann Miksától az oroszok, de gyönyörű, zengő baritonját nem tudták elrabolni, az meg van ma is és meg van a Kuzmanek-mars, a Tamássy-induló és meg van — a becsület is. Freimann Miksa a legbüszkébb és a legboldogabb férfiu ma Przemyslben és népszerű alakját a régi közszeretet övezi. És Freimann egészen el akarja felejtetni azt, ami övele az orosz uralom idején történt, ő csak azokra az időkre akar emlé-

kezni, amikor a miénk volt Przemyśl vára és amikor ő a Kuzmanek-marsot és a Tamássy-indulót komponálta. Most is folyton ezeket dudolgatja ...

*

Ennek a történetnek során szó esett bizonyos Plinkevics nevezetű osztrák hadnagyról, akinek a halálos ítéletét Eristov herceg Freimann Miksa előtt fölolvasta. A olvasó megnyugtatóására meg kell itt említeni, hogy Plinkevics hadnagyot sem végezték ki, sőt az öreg przemisli mérnök — valami utonmódon — kimenekült az oroszok kezéből és ma is Przemyślben van. Hanem ez már megint egy másik történet. És itt a Freimann Miksa regényéről van szó, amelynek pedig ezennel már vége.

Le

A

Ma

A

Ha

A

A

A

A

A

A

In

An

En

Tá

Le

Ka

Hé

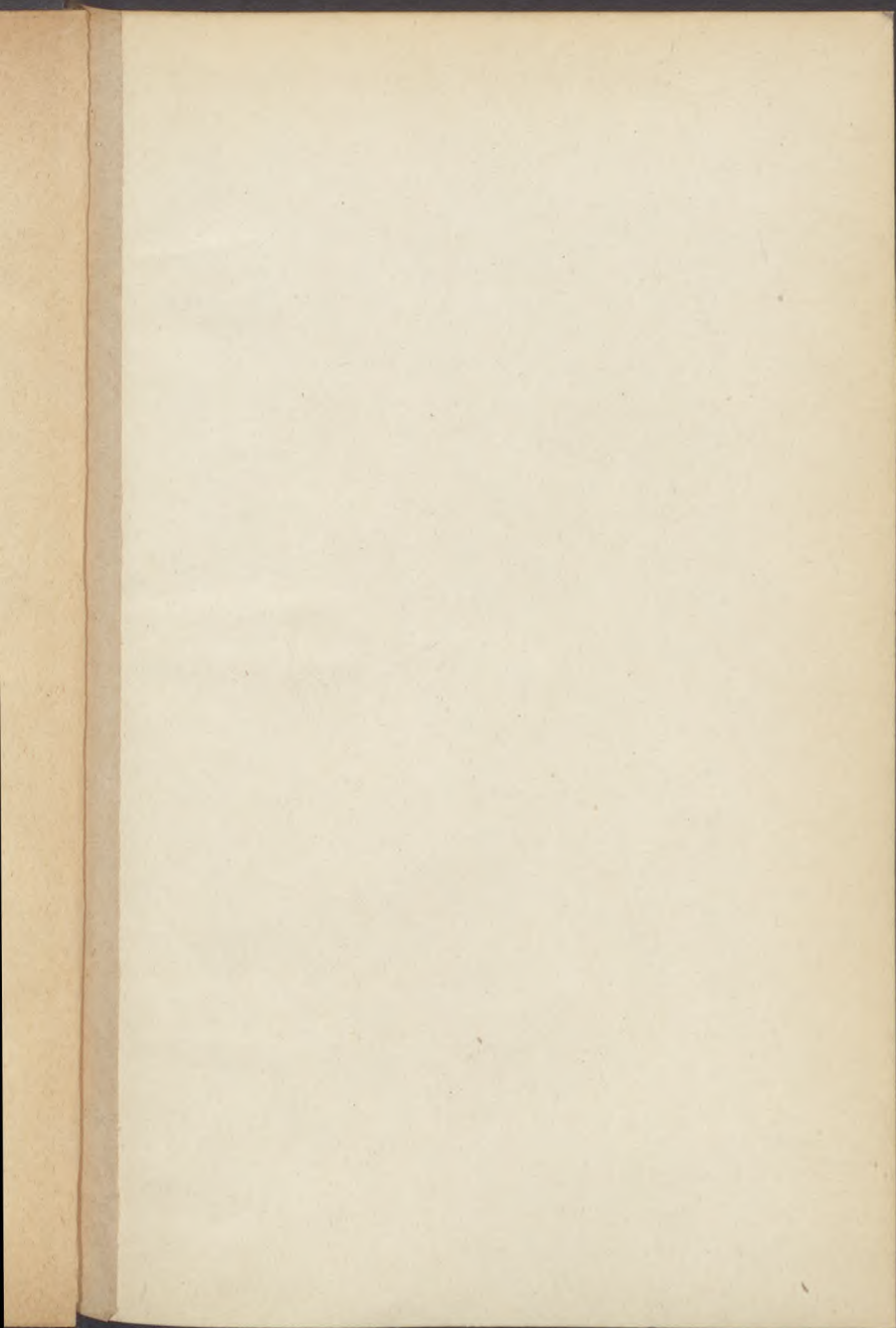
Fr

TARTALOM.

	Oldal
Levél egy halott magyar katonához	3
I.	
A besszarábiai front felé	10
Magyarok a besszarábiai fronton	17
A Strypa mentén	26
A kassai honvédek árkaiban	33
Ha a dombovári tanár kiáll a mellvédre	46
A munkácsi honvédek között	54
A föld felett, a föld alatt	58
II.	
A meghódított Belgrádban	68
A szerb szociálisták feldult otthonában	79
A szerb szociálisták hősies békeharca	87
III.	
Infanterist	104
Amikor még a Kárpátokban állt az orosz	106
Emlékezés J. Klutschinszkyre, lodzi hirlapíró társamra	113
Tábori kártya Bilekből	120
Lengyel tájkép	126
Kardeván tanár ur	131
Hélia kisasszonyék győznek	141
IV.	
Freimann Miksa története	163

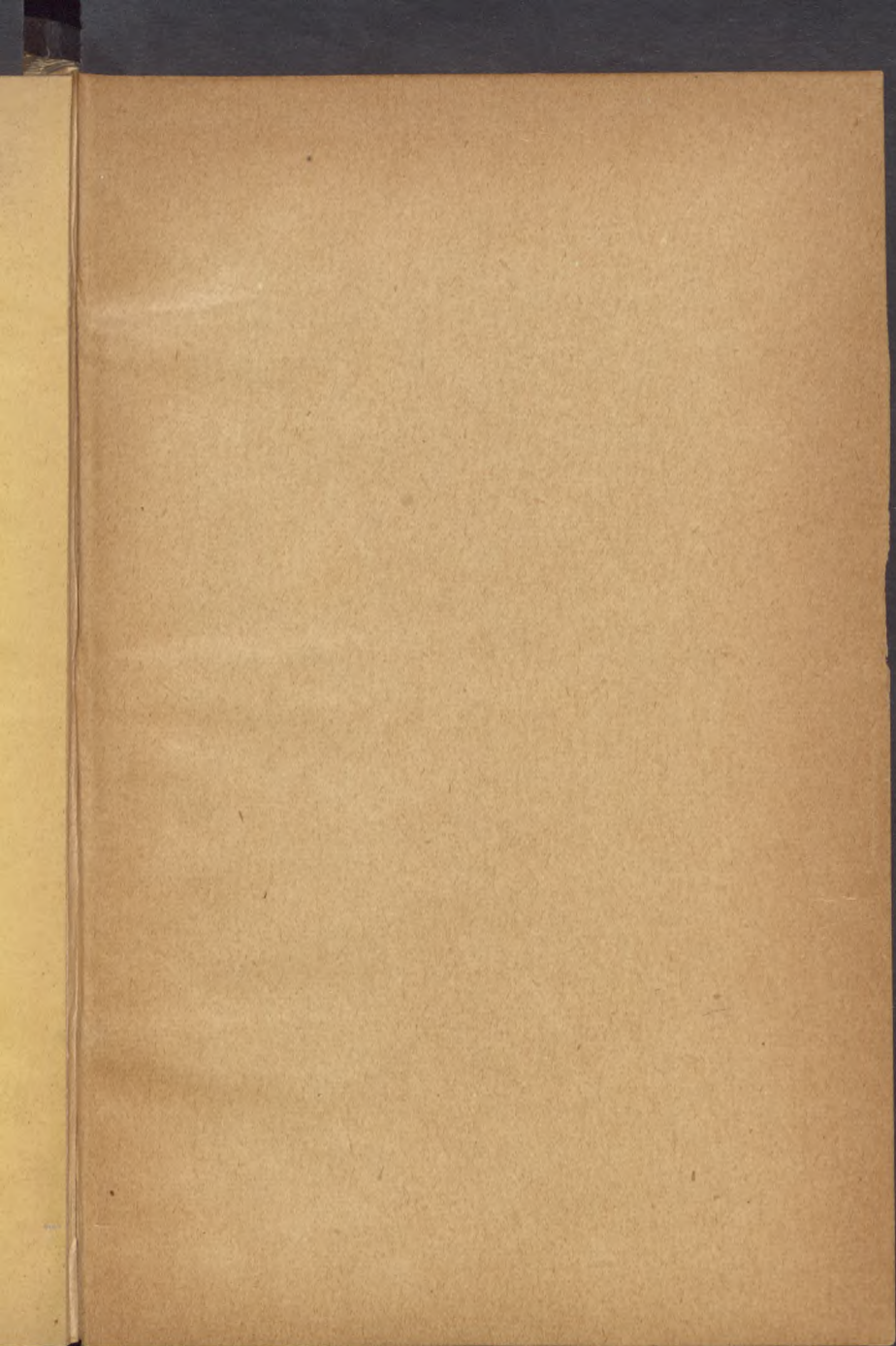

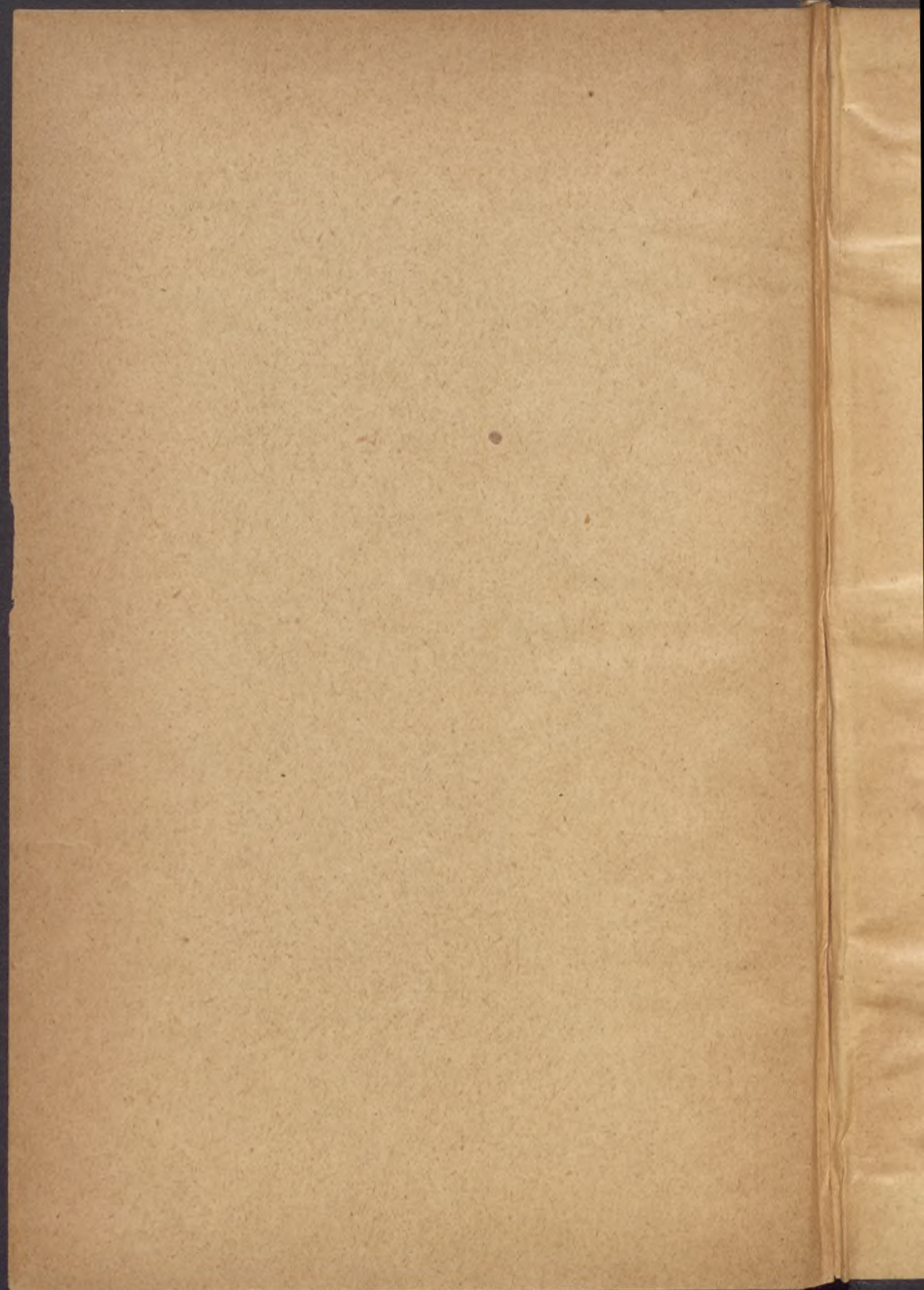
+

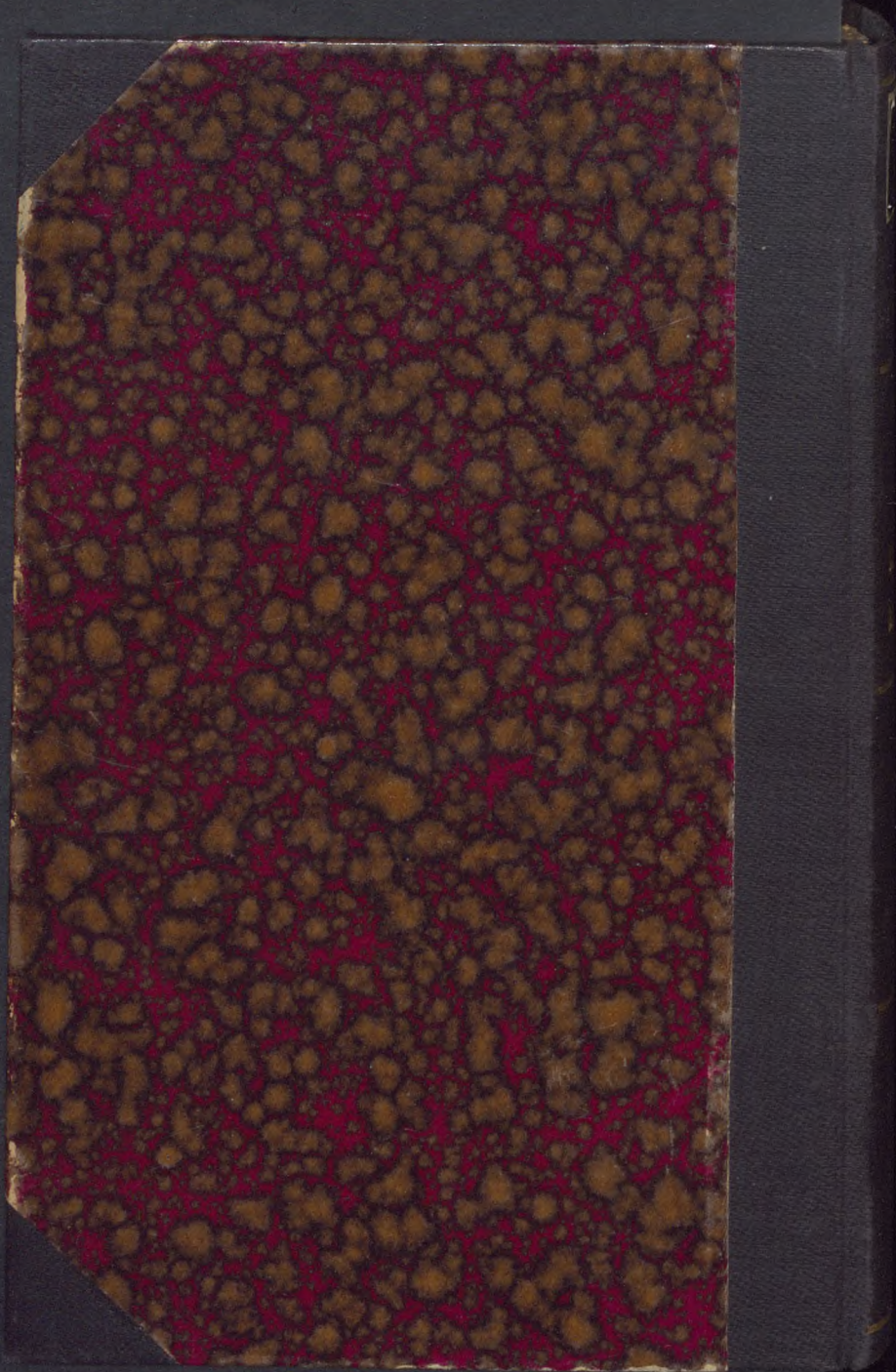

8248

188457

Göndör

A

szenyedések
országútján

N. M.